

ARNOLD TONSKA (1912 – 1990)

JUHT JA MASS

(Juhtimisproblematika põhijooni)

SAATEKS.

Demokraatlik printsiip on sattunud kriitilisse ajajärku. Pole õige seda olukorda panna lihtsalt massi arvele, sest mass ei ole kunagi algataja ega lõpetaja. Vastutus langeb juhtide karjale, kes igal pool hulgana kui röövlindude parv oma mitmelaadilises saagiihas ja karjäärilootuses killustavad rahva tervikut, kihutavad üht osa teise vastu, mängivad ka massi saagilootustega ja oma kildkonna eelistamisega majanduslikus võitluses. Väikeste juhtide karjast (sest igal vallal ja külal on oma juht) tõusevad järk-järgult suuremad eestvedajad, sõltuvalt sellest, mida olulisemast ja põhimõttelisemast vaatevinklist nemad oma aja ning ümbruse olusid näevad. Tõepoolest, ka demokraatia pole kunagi olnud ega saagi olla ilma juhtideta. Ainult et siis, kui demokraatlikul ajal ei teki kahtlust tõelise demokraatia olemasolus, s.o. rahva tõelises valitsemises, ei paista juhtide tegevus juhtimisena silma. Nad esindavad ju ikka „rahva” tahtmist. Kuid nad ei esinda kunagi tervet rahvast.

Nüüd aga oleme jõudnud ajajärku, kus ime on sündinud, juht esindab tervet rahvast ja teostab terve rahva tahtmist. Maa ja rahva iseloomust oleneb kui suure õigustusega ja kui kaua see sünnib. Sest suurtel juhtidel ei ole tavaliselt kunagi väärilist järeltulijat.

Juhiprintsiip ise ei anna juhile võimu ega autoriteeti. Ainult sündinud juht saab valitseda juhiprintsiibi nimel kui „kutsutud”, karismaatiline, „Jumala armust” määratud jõuline isiksus. Kuigi selline juht võib teha ka kuningad pelgalt esinduskujudeks, pole tema positsioon sugugi iseenesest lõplikult kindel, kui tal pole peale tegeliku võimu ka isiklikke omadusi ja voorusi, mis teda kõigist teistest väiksematest tema enda seatud alljuhtidest kõrgemale tõstavad. Et mõned üksikud juhid on suutnud endale sellise võimu võita ja näiliselt rahva huvisid ühtlasemalt esindavad, kui väikeste juhtide karjad, on sedavõrd tähelepanuvääriv nähtus, et sellesse maksab süveneda avarama läbitöötatud materjali põhjal.

Eelolevas raamatus tutvustab noor autor meid mitmesuguste teooriatega, mida Lääne-Euroopa uurijad on püstitanud, lähtudes sotsioloogiast ja massi hingeelust, enne kui juhiprintsiip nii plastiliseks kujunes kui Itaalias ja Saksas. Kuid massipsühholoogia viib teoreetiliselt ka iseenesest juhiisikule ja juhtivale ideele välja, nagu tegelikust elust näha. Loomulik ei saa juhi küsimuses olla šablooni. Ja ei saa ka teooriad kujuneda nii ühtlasteks, et nad kohe rahuldaksid rangemaid teaduslikke nõudeid. Seda kinnitab ka õpetlaste omavaheline vaidlus ja vastastikune arvustamine, nagu ka käesolevas raamatus nähtub.

Igatahes on tervitatav katse meiegi kirjanduses tutvustada lugejaskonda selle ülihuvitava küsimusega just hingeelulisest küljest. Vahest aga ka hoiatuseks praktilisest küljest nagu Jakobuski hoiatab, et mitte igamees ärgu hakaku õpetajaks, sest õpetajad peavad suuremat nuhtlust kandma (Jak. 3,1).

Prof. Eduard Tennmann.

A. ÜLDOSA

Juhid määravad ajaloo käigu

Thomas Carlyle

I JUHI-ISIKSUS.

JUHTIMISE VAJADUS ÜLDISELT.

Ilma juhtimiseta pole ühiskonna areng mõeldav. Enamgi veel: juhtimise või elukorralduse algidusid näeme juba lihtsakoeliste loodusrahvaste ühiskonnaski. Juhtimise olemasolu ja vajalikkus päästab ühiskonna laostumisest. Ühiskondlik elukorraldus eeldab tõeliselt või näiliselt jõulist isiksust – *juhti* (või juhte). Juhtimisvajadust soosivaiks tegureiks võivad olla inimeses peituv abituse- või alaväärsusetunne ja alistustung. Psühholoogiline vanim vaade mainib juhtimisvajaduse põhjustajana ka karjainstinkti. Juhi-isiksuse lähtekohalt tingivad ühiskondliku juhtimisvajaduse teatavate inimeste erinevalt pingestatud sisemised tõukejõud. Viimased võivad esineda kahesugusel kujul, sõltuvalt eesmärgist: kas omakasupüüdlikkusena või ligimisearmastusena. Juhi-isiksus teostab oma taht psühholoog Georg Stieleri termini kohaselt ühiskondliku „protsessi” e. massi kaudu. Suunates massi, kasutab juht teda oma huvides. Massi suunamiseks peab juht püstitama mingi eesmärgi – idee.

Ühiskondlikus elus on üsna keskse tähtsusega *juhtimisprintsii*. Juhi vajamine on ühiskondlikus eluprotsessis paratamatu. Juhtimise olemasolu võime märgata juba iidsetel aegadel primitiivsete loodusrahvaste juures. Nende juures on juhtimistarve põhjendatud eeskätt sõjapsühholoogiliselt. Rahvuste grupid, kelle seadus ja moraal on toores jõud, seisavad sageli sõjajalal. Selline tapainstinktist või võitluslõbust tingitud olukord suguharudevahelises võitluses kutsub kummagi vastasleeri etteotsa juhi. Rääkimata primitiivsetest loodusrahvastest, vajavad palju enam juhtimist just tsiviliseeritud ühiskondlikud grupid. Näiteks aktiivne ja teotahteline noorpõlv vajab paratamatult juhti noorusenergia suunamisel noorsooliikumises. Ka vanem generatsioon huvigrupina vajab oma tegevuses juhtimist ja juhti. Usklikud hinged kiriku ümber janunevad troostiva prohveti järele. Töölised vajavad oma võitluses kapitalismi ülemvõimu vastu marksistlikku märtrit. Rahva rahumõte ja majanduslik ning kultuuriline heaolu vajab autoriteetset riigipead. Ja kas on mõeldav sõjaväe võit ja tegevus lahingoperatsioonides ilma oskusliku juhtimiseta?

Eeltoodust järeldeb, et juhtimise paratamatus on tingitud juba *ühiskondlike gruppide olemasolust*. Teisisõnu: juhtimine on ühiskondlik hädavajadus.

Juhtimisvajaduse põhjustest mainime esmajoones, et juhtimine või elukorraldus päästab ühiskondliku eluprotsessi laostumisest. Vastupidiselt laostamisele, nõuab hulkade suunamine juhtimist. Teame, et üksikuna on inimene abitu. Abituse tunnetamine sunnib inimesi liituma leidmaks ühist suunda. Selle suuna määramiseks vajatakse isiksust, kes on autoriteetne, vastutusvõimeline, püsiva tahtega, kindla iseloomuga ja väärib hulkade usaldust.

Nagu öeldust selgub, etendab juhtimisvajaduses olulist osa inimeses peituv abitus- või alaväärsustunne.

Väga tabavalt selles mõttes viitab saksa sotsioloogia analüütilis-formaalse kooli esindaja Alfred Vierkandt sellist abitusetunnet igapäevases elus evivaile lastele ja ka täiskasvanuile. Ta rõhutab nende väiklaselt arglikku täpsust eeskirjade ja kommete järgimises. Ka üleliigne oma kohustuste rõhutamine ja nende tähtsustamine võivad olla inimese abitustunde allikaiks. Autor läheb niivõrd julgeks, et väidab uusimate psühhopatoloogiliste uurimuste põhjal, et abituse ja idealismi samasuses ei tulegi enam kahelda: „Nõrk, kes ei suuda inimeste maailmas järgida oma seisukohta, põgeneb vaimsesse maailma ja suunab kõik oma väärtused selle normidele ja väärtustele alistumisse”. Nagu näha toetub Vierkandt siin psühoanalüütilisele psühholoogiale ja darvinistlikele vaadetele olelusvõitluse kohta.

Paralleelselt abitusetundega on juhtimine mõeldav ja nõutav juhitava inimese *alistumistungi* puhul, mida inglise sotsiaalpsühholoog William McDougall nimetab *enesealandusinstinktiks*. Pealiskaudsel vaatlusel võivad abitustunne ja alistumistung samastuda, kuid siiski - inimene võib olla nõrk ja vilets, kuid alistumisest ei ole juttugi, teisalt aga näeme jõulisi isikuid vagade tallekestena alistuvat igasugustele režiimidele. Neid tunde ei saa sugugi nimetada psühhopatoloogilisteks, kuigi McDougall asetab enesealandusinstinkti niihästi abitustunde kui alistumistungi mõttes, eneseteadvuse „negatiivsesse” poolde.

McDougall näitab kujukalt, kuidas enesealandusinstinkt avaldub hiilivas aras käitumises, lihastoonuse vähenemises, aeglases liikumises, pea norgulaskmises, eneses urgitsemises ja loomadel, näiteks koera juures, saba sorgulaskmises.

Alistumistungi tõlgitsemisel tuleb aru saada, et tung nõuab pidevat rahuldamist. Alistumistungile tuginedes teeb Vierkandt järelduse: „Vast midagi ei ole inimeses nii sügavalt juurdunud kui *vajadus juhtimise järele*.” Ja sama autor leiab juhtimisvajaduse edasisel analüüsimisel, et vaevalt on olemas inimesi, kes on vabad vajadusest otsida tuge autoriteedilt.

Inimeses peituv alistumistung saab suurima rahulduse juhi kaudu, kui ta teiste omasugustega moodustab uue hingeeluga protsessi – *massi* (Stieler). Massile omane juhikultus ja üksiku väljapaistva isiku jumaldamismaania võib

muutuda niivõrd suureks, et jumalate kohale astuvad inimesed. Siit kasvab välja loodud masside ainujuhijahi ebajumaldamine ja usk vaimulike võimusse. Loomulikult mängib siin oma osa ka inimese vajadus välise kaitse ja lootuse järele. Masside jumaldamisvajaduse või inimeste alistumistungi tulemusel võivad ajalooliste ja ühiskondlike tingimuste kokkulangemisel tekkida igasugused võimutsemisvariandid ja seadusnormid.

Eeltoodust järeldub, et alistumistung ja sageli sellega koos käiv abitustunne tingivad suurelt jaolt vajaduse juhi-isiksuse järele. Kui vajadust juhtimise järele nii rõhutada, nagu teeb seda Vierkandt, siis paistab see pisut liialdatud ja nõuab veenvamat põhjendust. Fakt on aga, et inimese alistumistungist tingitud juhivajadus viib meid vastse ühiskondliku protsessi – massi või huvigrupi juurde. Ja kuna kogu küsimus seisneb juhtimisprintsiiibil, siis juhtimise tulemusrikkaks eelduseks vajatakse massi. Teadusharu, mis vaatleb ja hindab massi tema hingeelulisest seisukohast, *massipsühholoogia*, on üles ehitatud suurelt jaolt juhi osale massi sugereerimisel.

Kuna tugine me juhtimise olemuse käsitlemisel enamalt jaolt massile, siis ühe eeldusena, niihästi üksikisiku kui massi juures, on nn. *karjainstinkt*. Lähemalt on karjainstinkti käsitlenud psühhoanalüütik Sigmund *Freud* oma teoses „Massipsühholoogia ja mina-analüüs”.

Mis puutub üksikisikus peituvat karjainstinkti, siis Freud vaatleb sellega seoses peamiselt inglise psühholoogi Wilfred Trotteri seisukohti. Trotteri järgi tunneb üksikisik end ebakindlana. Näiteks olevat juba väikese lapse kartus karjainstinkti väljendus. Karjainstinkt olevat midagi esialgset ja lahutamatu. Trotter on andnud selle primaarse tungi tuletusrea: enesesäilitamis-, toitumis-, sugu- ja karjainstinkt. Süü- ja kohustustunne olevat karjainstinkti iseloomustavad omadused.

Meie võime tugineda juhtimistarbe vaatlemisel Trotteri hüpoteesidele seni, kuni me käsitleme inimest ”ühiskondliku loomana”. Karjainimese põhimõte eeldab paratamatult juhtimist. Millegipärast ei taha Trotter näha inimese karjainstinkti rahuldamist juhi kaudu. On kari, aga puudub karjane. Kuna Trotter ei leia karjainstinktist juhikultuse tarvet, vaidleme meie koos Freudiga Trotterile vastu. „Julgeme Trotteri väidet, et inimene on kariloom, korrigeerida nõnda, et inimene oleks pigem salgaloom (sks. hordentier), üksikolend pealiku juhitud salgas”.

Olulise juhtimise väljakutsujana tuleb nimetada üksikute isiksuste erinevalt *sisepingeid* ja sellega seoses olevaid *ühiskonnakriitilisi seisukohti*.

Me puutume kokku kahe juhtimissuunaga. Ühelt poolt erinevate isiksuste lakkamatu *püüed võimu juurde* - egoistlik motiiv, ja teisalt ühiskondlik hädavajadus: *huvi ühiskondliku heaolu vastu* - altruistlik joon.

Paratamatult vajavad need isiksuste peatõukejõud suunamist juhtimistehnikas. Vastasel korral võib isiksuse pinge ühiskonnas mädapaisena lõhkeda põhjustades ebasoovitavaid tulemusi. Kahtlemata on neist isiksuse tõukejõududest õigem ja ideaalilähedasem juhtimismoodus viimane tee –

olukord, kus juht on väljas ühiskonna tõeliste huvide eest. Selliseid juhte esineb ajaloos vähe, kuid seda enam väärivad nad olevikupõlvede suurimat austust. Niisuguseid juhte kohtame vaid õilsate aadete lahingväljadel, kes on väljas usu, rahvuse, proletariaadi või mõne suurima hulga vabadusidee eest. Sellise juhtimise tüüpiline ürgkuju on kahtlematult Kristus usumärtrina.

Altruistliku juhtimisvajaduse vaatlusel on eriti huvitav jälgida Freudi seisukohti. Oma massipsühholoogilises uurimuses peatub ta muide ka kunstlike masside – kiriku ja sõjaväe juures.

Juhtimistarbe põhjenduse ehitab Freud üles armastusele. Niihästi kirikus kui sõjaväes, nii erinevad kui nad ka ei ole, maksab ettekujutus või illusioon. Kirikus on Kristus ja armees väepealik, kes armastab ühtmoodi nii massi kui igauht eraldi. Õieti sõltub sellest illusioonist kõik. Niipea kui kaob illusioon, puruneb ka juhtimistarve. Tüüpiliselt ideelist ja armastusväärset suhet juhitud vastu väljendas Kristus, kui ta kuulutas: „Mis teie iganes olete teinud ühele minu vähematest vendadest, seda olete minule teinud.” Seega kujutleme ideelise ja õige juhtimistõlgendusena Kristuse suhet uskliku massi üksikutesse indiviididesse vanema venna suhtena. Kogu selline demokraatlik suhtumine on tuletatud Kristuse armastusest.

Sarnaselt kiriku-illusioonile, näeme seda ka teises kunstlikus massis. Väepealik esineb siin samuti isana, kes armastab ühetemoodi kõiki sõdureid ja sellest on tingitud ka nendevaheline sõprus.

Juhtimisvajaduste liigitamisel nägime äsjamainitud juhtimisjanu või võimutahet juhtimisega kaasneva olulise paratamatusena. Kuigi niihästi ligimesearmastus kui ka võimutahe on juhiisiksuse kujunemise peamisi tõukejõude, mida hiljem veel kord eraldi rõhutaksin, siis samas tähendame, et pime võimutahe võib rahulduda ka loomadega ja isegi surnud loodusel, takistuste ja nende ületamise kaudu jne.

Tüüpiliselt sellise lakkamatu võimutahte sublimeerimine (*ebasoovitavate motiivide väljendamine vastuvõetaval kujul*) viib meid türanniani monarhismi puhul või kaasaegse diktatuuri juurde. Niihästi türann kui diktaator tahavad, et nende „mina” ilmuks väliselt jõuliselt ja tähtsalt. Ühelt poolt püütakse näidata võimupositsiooni kui erilist isikuväärtust ja teisalt, olles tegelikult vaid diletant, tõsta oma väärtust lastes tunnustada selle kehtivust. Siin on meil tegemist tseesarliku juhtimisideoloogiaga. Sellise juhtimisideoloogia juures on nõutav täielik alistumine ja kuulekus tseesarile. Ja kuna tseesarlik juhtimistarve ja meetod tuginedes alljuhtidele, tagab oma distsipliini ja autoriteediga sageli nii avaliku arvamuse kui majandusliku ähvarduse surve, siis väidab saksa tänapäeva isiksusepsühholoog Fritz *Künkel* õigustatult: „Sotsiaalses elus tähendab terrori mõju midagi täiesti sarnast mädabakterite mõjuga organismide kehalises elus”.

Juhtimise tulemuslikkus eeldab massi organiseerimist. Juhi käsutuses oleva organisatoorse aparadi kaudu on ellu viidav juhi idee, olgu siis omakasu rahuldamiseks või võitluses üldsuse eest. Massi organiseerimisprintsip omakorda eeldab astmelist ülesehitust - *hierarhilist süsteemi*. On loomulik, et

juhtimise edukuse huvides vajab ülemjuht tuge alljuhtidelt, kellel abilistena on igaühel selged tööülesanded. Tüüpilised näited hierarhisest süsteemist on kunstlikud massid nagu sõjavägi, riik ja kirik. Alljuhid on vahendajad ülemjuhi ja massi vahel. Alluvad kihid puutuvad kokku ainult alljuhtidega. Hierarhiasse organiseeritud ühikud ei puutu kunagi kokku ülemjuhiga. Ainult majesteetlik sära ja aupaiste juhiisiksuse ümber hoiab juhitavate meeleolu. Niipea kui mass avastab ülemjuhi nõrku kohta, on selline juhtimiskorraldus määratud surmale. Loomulik tee alljuhi positsioonile on kindlakäelises organisatsioonis, eriti näiteks juhprintsibiile rajanevais fašistlikes organisatsioonides, määramismoodus ülemjuhi poolt. Muide, nimetamismoodus võib rajaneda pärimis- või teeneteõigusele. Alljuhiks määramise juures etendab olulist osa senise tegevuse tagajärg.

Järeldus: juhtimine on üldiselt ühiskondliku elu paratamatu vajadus. Ilma ühiskondliku grupita või oludest tingitud vajaduseta pole mõeldav juht selle mõiste ehtsas tähenduses. Juhtimisvajadus ja juhiisiksus on kollektiivse tahte sümbol või nagu ütleb kujukalt Freud: „...*mis on asetanud ühe ja sama objekti mina või minaideaali kohale*”. Juht – mass – idee: neist elementidest koosneb juhtimise mõiste.

JUHIISIKSUSE KUJUNDAMISE TÕUKEJÕUD.

„Et tõusta juhiks, selleks peab inimesel olema esiteks rida isiklikke väärtusi, mis eristavad teda nn. massi-inimesest. Kahtlemata on igal inimesel põhilaadilt olemas teatavad võimed. Et aga ulatuda tipuna üle massi-inimeste metsast, selleks peab isikus peituma erilisi tõukejõude. Sellisteks tõukejõududeks võivad osutada *võimutung, kaastunne, abistamisinstinkt, võitlustung, tegevuslõbu* jne. Kuid isiksuse kujunemise tõukejõududeks võivad olla ka negatiivsed komplikatsioonid, nagu *alaväärsustunne* ja *haiglane hingeelu* (psühhopaatia). Suurt osa etendab juhiisiksuse kujunemisel *kõneand* ja *kõneoskus*.

Mis tähendab olla juht, kui läheneda sellele mõistele kriitilise mõõdupuuga? Miks on ühed juhid ja teised juhitavad? Selleks, et anda neile küsimustele vastust, peame esile tõstma rea tõukejõude juhiisiksuse kujundamise horisondil ja neid lähemalt vaatlema.

Juba igapäevase elu kogemus veenab, et mõeldes juhiisiksuse mõistele, kujutleme teataval isikul olevat rea positiivseid iseloomujooni, mis eristavad juhte juhitavaist. Sellised väärtuslikud iseloomujooned nagu näiteks autoriteetlik esinemine, vastutustunne, iseloomukindlus, talent, julgus, enesevalitsemine jne. – kõik need jõuliselt kultiveeritult omadused tõstavad isiksuse tavalistest indiviididest kõrgemale. Positiivsete omaduste väljapaistev tõeline ja näiline evimine teataval isikul lähendab meid juhiisiksuse mõistele. Seega, kui küsida,

kes on juht, vastame: *juht on isik, kellest arvatakse, et tema võimed teatava eesmärgi saavutamiseks on suuremad kui kõigil teistel.*

Kuigi juhiisiksusele poogitakse nii võitlusareenil kui võimu juures külge rida positiivseid iseloomujooni, siiski vertikaalses suhtes massiga peitub rida sundivaid sisemisi tegureid, mis viivad inimest avalikku ellu juhina. Juhiisiksuse kujundamise tõukejõu analüüsil tuleb meil sageli võtta appi individuaalpsühholoogia üks peaharu – *karakteroloogia*.

Lähemal vaatlemisel näeme, et on üsna tõenäoline, et juhi kujundamisel mängib suurt osa eneseteadvuse üks avaldumisvormi – *tung võimule*. Mainisime tungi võimule kui üht juhtimisevajaduse tegurit juhiisiksuse tahteenergia sublimeerimisel. Võimutungi lähemal vaatlemisel näeme, et võimu ei igatseta ainult puht välispidise valitsemise, vaid sellega seotud tunnustamise ja maksvuse pärast isikuväärtuste hinnangul.

Võimuomaja näib olevat ühiskonna parim ja väärtuslikum osa. Sealjuures me ei naudi mitte ainult määruse- ja seadusandluse võimalusi teiste inimeste üle vaid just erilist üleolekut. Teiste sõnadega, olles võimul meie tõuseme näilikult teistest kõrgemale. Seepärast on igatsus väljapaistmise järele mõistetav. Võimu juures olles ümbritseb meid aukartuseõhkkond.

Võimuelamus on seotud paratamatult väärtuselamusega. Võimutahte juures eristab Vierkandt rahulduse kolme peamotiivi:

1. rõõm võimiste ja põhjuste pärast välise, kui ühiskondliku, *mõjukuse* mõttes,
2. rõõm teiste poolt tunnustamisest, mis avaldub normaalselt igas olukorras igapäevase järeleandmises võimuomanikule ja
3. *rahuldus oma väärtuse suurenemisest*, mis meie teadvuses on seotud võimu omamisega.

Nagu väidab Vierkandt edasi, on omamise vajadusel ainult sekundaarne tähendus, vastupidiselt võimuvajadusele. Kujukalt näeme seda lapse arengus, kus võimutahe mängib oma osa juba varakult ja soov omada jääb üsna tahaplaanile. Samuti näitavad igapäevase elu kogemused, et me püüame saavutada omandusobjekte sellega seotud ühiskondliku võimupositsiooni pärast. Võimutung eneseteadvuse avaldusvormina on mõjukas ainult seal, kus teda saadab teiste inimeste igapäevane tähelepanu. Kõik, mida omame, naudime, püüame ja teostame, saab oma õige väärtuse alles teiste inimeste silmade all.

Üksik ei saa kunagi tulla välja ilma imetlejata. Näiteks ei kerki esile ükski mõtleja või kunstnik ilma imetlejate ringita. Võimutung kehastub reljeefselt Caesari isikus. Pole siis ime, kui Rooma riigi võimetusepäevil „pidi neis tingimustes *jõuline, auahne ja valitsushimuline* (minu kursiiv– A. T.) noormees kaotama igasuguse lugupidamise seaduslikkuse vastu ja muutuma selle vastu hoolimatuks”, nagu väidab üks Caesari biograafe. Tseesarlikke juhte kohtame

tänapäeval külluses nii kommunistlike, rahvuslike kui religioosete gruppide ridades.

Vastandina võimutungile väärrib juhiisiksuse tõukejõu analüüsil lähemat käsitlust *kaastunne*. Siin taganeb isiklik võimutahe üldsuse heaolu eest ja tuuakse oma isik ühiskonna huvidele ohvriks. Sellest liigist on sageli pärit märtrid ajaloost - rahvusliku iseseisvuse ja religioosete ideede jne. lahingväljadelt. Nimetame möödaminnes neist sinatseist illustreerivalt prantslaste legendidega ümbritsetud rahvussangarit Jeanne d'Arc'i, usumärtrit tšehhi Johann Huss'i, hindude vabastusaate apostlit Mahatma Gandhi't jne.

Kuna juhtki moodustab ühiskonnas nagu aatom molekulis ühe lahutamatu osa, siis teisalt võib altruistlikku joont selgitada ka puhtisiklikust lähtekohast. Siingi väärriks esiletoomist suure inimesetundja La Rochefoucauld' sõnastus, nagu teeb seda saksa individuaalpsühholoog Alfred Adler oma teoses „Inimesetundmine”: „Meie sõprade õnnetuses peitub midagi, mis ei ole meile täiesti ebameeldiv”. Kaastunne, mis psühholoogias moodustab sümpaatia mõiste erilise grupi, on seotud kaasrõõmu ja kaaskannatusega. Nii näiteks ei leia võõras rõõm ja kannatus lihtsalt järeleaimamist, vaid nad on isikliku osavõtu läbi tundelise hinnangu aineks. Nii võib võõras õnn tekitada altruistis rõõmu ja kannatus liigutada südant.

Tihti peale vahetatakse kaasa kannatamine ära *kaastundega*. Mõttekäik on siin selline: kui keegi näeb teist kannatamas, siis kannatab tema ka ise kaasa. Olulist osa mängib siin *abistamisinstinkt*.

Tavaliselt käivitatakse abistamisinstinkt nagu iga teine instinktki kindla olukorra kaudu iseseisvalt, kaaskannatustest sõltumatult. Näiteks, kui keegi päästab jobnu raskest olukorrast, siis alati ei tulla selle pealegi, et ta asus tegutsema kaasa kannatamise pärast. Ka loomad näitavad valmisolekut abistamiseks, kuid mitte kunagi kaasa kannatamist. Kuna niihästi kaastunne kui ka kaasa kannatamine asetavad inimese erilise aupaiste ringi, siis tuleb neid tundeid evivaid inimesi mõnikord kohelda kahe teraga mõõgana. Adler väidab selle kohta: „Need on inimesed, kes hea sündmuse puhul tükivad ikka esiritta ise seejuures midagi tegemata, kes ainult tahavad vaid nimetatud saada, et sel kombel saavutada odavat kuulsust avalikus elus. Või on tegu inimestega, kes tõelise iharusega nuhivad teiste õnnetuses ja keda vaevalt selle juurest ära ajada saab”.

Kui meie mõistame juhiisiksuse kujundamisel kaastunnet Adleri väite viimase motiivi alusel, siis järgneks siit juhiisiksuse tõuketegurina süntees: kaastunne on ühiskonnateadvuse puhas väljendus. Sest selle afekti juures nähtub, kuidas inimene suudab süveneda oma kaasinimese olukorda.

Olulise tõukefaktorina isiku tõstmisel esimeste kilda aitab kaasa ka *võitlustung*. Selle tungi eesmärk on soov teha teisi kahjutuks. Ka võib võitlustung asendada tegevusvajadusega. Sotsiaalses mõttes on selline tung enesekaitse vorm. Pealetungivas vormis on ta karistava tegevuse üks komponente. Kollektiivses võitluses tuleb esmajoones rõhutada organiseeritud

jõudu. Kahtlematult viib võitlustungi põhimõte meid tseesarite ja diktaatorite leeri. Kas ei kajastu võitlustungi eesmärk reljeefselt Adolf Hitleri autobiograafias („Mein Kampf“): „Selles maailmas on iga jõulise organisatsiooni suurus kui idee kehastus religiooses fanatismis fanaatiliselt veendunud oma õiguses, milles tuleb toimida *sallimatult* (minu kursiiv – A. T.) kõigi vastu.”

Peatudes võitlustungil lähemalt, näeme, et tahe teha kahju võib omada nii välist kui sisemist eesmärki. Ta võib olla suunatud kehalise või hingelise valu tekitamisele, vastase pettumusele, majandusliku või ühiskondliku kahju süvendamisele jne.

Eriti on võitlusinstinkt suunatud nõrkade vastu. Põhimõte on see, et tuntakse teatavat kahjurõõmu. Mõeldagu siinkohal vaid kurjategijate ja joobnute pilkamisele. Juhisiksuse arengul mängib suurt osa selle tungi üks oluline komponent – *tegevuslõbu*. See on rõõm rõõmu enda pärast. Ja selles mõttes me mõistame, mida psühholoog Karl *Groos* on kunagi öelnud, et kõik suured vaimsed võitlejad omavad tõelise rüütli võitlusrõõmu, sest võitlus on nende juures elu avaldus.

Kui räägime võitlustungist, siis ühenduses sellega väärib mõne sõnaga peatumist ka McDougalli „eneseavaldusinstinkt”. McDougalli seisukohti on huvitav jälgida selles mõttes, et eneseavaldusinstinkt esineb kujukamalt ühiskondlikel loomadel. Loomulikult tingib sotsiaalne baas juhtimist. Loomariigist näiteid esitades leiab McDougall, et eneseavaldusinstinkt kerkib esile eriti paaritamise ajal. Imetajate hulgast näitab hobune seda kõige kujukamalt – tugev musklingutus, kui ta näeb oma sõpru. See instinkt on põhilaadilt sotsiaalne. Teda kutsub välja ainult vaatlejate juuresolek ja ta viib inimese esivõitlejate ridadesse.

Nii huvitav kui see ka ei ole, tähtsaks teguriks juhi kujundamisel on alaväärsustunne. Selline ebakindluse- ja kitsenduseteadvus sunnib isikut elus püstitama eesmärgi ja aitab kaasa sihtide väljakujundamisel. Eriti märgatavalt esineb see laste juures. Juba lapsepõlve esimestel päevadel paneme tähele niisugust joont: tungida esiplaanile, et juhtida ja sundida vanemate tähelepanu endale. Nagu väidab Adler, on need inimese enesekehtestamise esimesed katsed. Püüd ennast kehtestada areneb alaväärsustunde sisenduse all ja juhib lapse asetama endale teatavat eesmärki, mille puhul see näib ümbrusele üleolevana. Lapse psühholoogiline domineerimismotiiv motiiv selgitab ka suurte juhtide esilekerkimist. Kui küsimusele anda pisut omapärast värvingut, siis juhid mitmesugustelt rindeilt omavad mõningaid alaväärsuskomplekse (näiteks noore-ea majanduslik viletsus, suguline perversiteet, kääbuskasv jne.), mille olemasolu sunnib teatavat nõrkust sublimeerima lakkamatus püüdes enda isiku, kas või näilises, üleolekus teiste inimeste üle. Pole siis ime, kui joodikute lastest kujunevad karskusapostlid, lumpenproletaarlikust noorurist võib hiljem saada kogumistungi kaudu tulevane majaperemees jne. Ja kui näiteks tänapäeva hulgad imetlevad Benito *Mussolini* aupaistet juhtimisvõimu omamisel, siis

millised olid *Il Duce* noorusaastad? See itaalia sepa poeg kirjutab Šveitsist oma elluastumiseajastul tuttavale: „Esimesel päeval tõusin 121 korda kividega laaditud kandamiga ühe uusehituse teisele korrusele. Öhtul olid minu käte musklid üles tursunud. Sõin mõne tuhas küpsetatud kartuli ja heitsin siis rõivastatult oma asemele ühte õlehunnikusse... ärkasin kl. 5 ja ruttasin jälle tööle. Minus kees võimetu inimese viha.”

Seoses eelmisega väärub möödaminnes juhiisiksuse kujundamistegurina rõhutamist ka psühhopaatia ehk haiglane hingeelu. See haiglane vaimne vool ei ole niivõrd tugev, et kuuluks vaimuhaiguste hulka. Sageli on haiglane hingeelu tingitud erilistest pärilikest kompleksidest. Siin võivad viia mõningad psühhopatoloogilised vormid eriliselt väljapaistvale tahtekujundamisele, mis intensiivsuse all suurendab tahtejõude. Ja pole siis ime, kui psühhopaatidele langeb nii mõnigi kord avalikus elus juhi roll.

Eriti kerkib selliseid juhte esile revolutsiooni keerises. „Ja just nende psühhopaatiline olemus tõstab neid massijuhtideks”, väidab saksa tänapäeva sotsiaal-eetik Theodor *Geiger*. Ehk nagu ütleb karakteroloogia teerajajaid Arthur *Kronfeld*: „Meie peame hoiduma pidamast sotsiaalset hierarhiat, sotsiaalset esilekerkimist, mille tekkele psühhopatoloogilised jõud eriti tugevasti kaasa aiatavad, alaväärtuslikuks.”

Kui pidada erilisi *oskust, annet või talenti* inimese edutamise põhjuseks, siis juhi juures mängib selles mõttes oskusena tähtsat osa *kõnekunst*. Meie ei kujuta ette suuri juhte ilma kõneoskuseta. Näiteks antiikilma trio: *Caesar*, *Cicero* ja *Demosthenes*; Prantsusmaal: *Clemenceau*, *Gambetta*; Inglismaal: *Lloyd George*, *Ramsay Macdonald*; Saksamaal: *Bebel*; Vene revolutsioonipäevilt: *Lenin*, *Trotski*, *Sinovjev*; Prantsuse revolutsioonist: *Danton*, *Mirabeau*, *Robespierre*. Tänapäeva diktaatoreist: *Mussolini* ja *Hitler* jt.

On arusaadav, et kõnega sugereeritakse massi, nii et see alistub kõnelejale. Kõne esteetiline ja emotsionaalne jõud aheldab massi. Kõige ilmekamalt peegeldub kõne tähtsus juhiisiksuse kujundamisel *Hitleri* isikus. Saksamaa praegune riigikantsler ja „führer” hindab oma kõnetalenti kõrgelt. On üsna tõenäoline, et Hitleri viis juhtide sekka Saksamaa olukorra ebastabiilsuse kõrval tema rahvapärane kõneoskus. Oma kõneande varakut mõistmist võime lugeda muide ka tema „Mein Kampfis”: „Usun, et juba seekord (kodukohas – A. T.) mõjutas sõpru minu kõnetalent mõjukas esituses”. Kõneoskuse osast juhi juures teeme järelduse, et see on sageli võime, mis aitab tekitada suuri ajaloolisi, poliitilisi ja religioosseid laviine – sõna nõiaavõim on massiliikumise ürginstinkt.

Järeldusi: On ilmne tõsiasi, et juhid erinevad juhitavaist. Juhtides peab peituma seesmisi tõuketegureid. Eriti huvitav on karakteroloogilisest seisukohast rõhutada, et juhiisiksuse suurimaks tõukejõuks on alaväärsustunne. Viimane vajab allasurumist (rekompensatsiooni – ülekaalu), mis sunnib alaväärsustunde all kannataval isikul astuma jõulisi samme, et ta „võimed” ületaksid massi ja võistlejad.

JUHTIDE ERINEVUSED (JUHITÜÜBID).

Juhtide võrdlemisel üksteisega ilmneb, et juhid erinevad esiteks valitsemisviisilt ja teiseks oma iseloomudes. Juhtimistüpoloogia silmapaistvaim arendaja Max Weber jaotab juhid kolme liiki: *traditsionaalne*, *ratsionaalne* ja *karismaatiline* isiksus. Omapärast värvingut juhisüsteematisse toob ka Leopold von Wiese, kes vaatleb juhtimise allprotsesse ja nende allikaid. Milline on nn. massijuhi ideaaltüüp, sellele püüab lähemat vastust anda Geiger. Viimane teeb vahet massijuhtide seas *väärjumala*, *prohveti* (alias *apostli*) ja *demagoogi* vahel. Grupijuhtide süstematiseerimisega on tegelnud Sighele, kes mainib grupijuhtide alalt *korporatsiooni*, *stabiilse grupi* ja *organiseerimatu* massi juhte. Lõpuks ei või kaasaegne kuidagi mööduda Euroopa silmapaistvate diktaatorite kolmainusest: *Mussolinist*, *Stalinist* ja *Hitlerist*. Tuleb rõhutada nende omapärasust, et lugejal oleks võimalus neid juhitüüpe võrrelda.

Nagu iga inimene tavalises elus on tüüp omaette, nii juhtide vaatlemisel ja võrdlemisel avalikus elus meie ei leia šabloonilist mustrit. Juhtidevahelist erinevust tingib esmalt isiklik omapärasus ja teisalt ajalooline asend ja sotsiaalne ümbrus ning kord, kus astub üles juht.

Teadlased on püstitanud rea kategooriaid, mis vaatlevad ja kritiseerivad erinevaid juhtimisprintsiipe ja juhiisiksuste omapärasust. Selliste kategooriate lähemat vaatlust põhjustab nende suhete tundmaõppimine, millised tegurid juhtide või juhtimistehniliste printsiipide juures on kasuks või kahjuks juhitavale organile.

Juhtimissüsteematikat on teiste hulgas edukalt arendanud saksa rahvamajandusteadlane ja sotsioloog Max Weber ja äsja mainitud Geiger. Nendest Max Weber on loonud valitsemise kolm ideaaltüüpi. Samuti käsitleb Max Weber valitsemise peamisi motiive ja tüüpilisi vahendeid. Max Weber jaotab juhitüüpe *ratsionaalseks*, *traditsionaalseks* ja *karismaatiliseks* iseloomuks.

Peatume lähemalt *ratsionaalsel juhitüübil*. Ratsionaalne juht töötab bürokraatliku valitsemisstaabi reeglite kohaselt. Sellise juhi nõudmised on mitmekordselt rangemad kui seaduse enda nõudmised. Need nõudmised on fikseeritud tehniliselt reeglite ja normide kohaselt. Sellisele juhile alluvad ametasutused teostavad operatsioone protseduuriliselt täiuslikult. Ratsionaalne juhtimisprintsiip tähendab valitsemist hierarhias. Niisiis tegeleb ratsionaalne juht tegelikult legaalse ehk seadusliku valitsemisega. Seaduslik kord ja valitsejate „õigus” moodustavad sellise juhtimissuhte mõistuspärase tunnustatud lähtekoha.

Kui laseme silme ette kerkida aga *traditsionaalse* juhi kujul, siis paralleelselt tuleb mõelda sõnadele „valitseja” ja „teenija”. Selline juhtimisprintsiip ei alistu määrustele, vaid isikule. Kord on valitseja tegevus seotud traditsioonidega, teisel hetkel on ta traditsioonivaba. Otsides traditsionaalse juhi mõistele näiteid ajaloost, siis *patriarhalism* ja *seisusevalitsus* on tüüpilisemad sel alal. Nagu defineerib Max Weber ise, on traditsionaalse

juhtimisprintsibi juhtmõtteks: „*Argipäevausk ammu kehtiva traditsiooni pühadusse*”

Omapärase juhitüübi on Max Weber konstrueerinud *karismaatilise juhi* all. Ta leiab, et väljaspool igapäevaelu kehtivad juhi väärtused tuginevad karismaatilisele juhtimisele. Karismaatiline juht leiab alati tunnustamist. Ja just oma mehiste ülesastumiste läbi. Nimetatud juht peab sütitama vaimustust. Ta peab ühiskonna hädaolukorras olema aitaja ja ilmutama end lootuse tugipunktina. Seaduslik kord ei etenda Karismaatilise juhi prestiižis mingit osa. Ilmutus ja vaimustus annavad sellisele juhile jõudu uuteks kuulutusteks. Max Weberi sõnastuses karismaatiline juhtimisprintsip seisab „mitte igapäevasel andumusel pühadusele või mingi isiku kangelasjõul või eeskujulikkusel ning nendega ilmutatud või loodud korral.” Karismaatiline juhtimisprintsip erineb teistest juhtimismoodustest selles, et siin ei mängi kuigi mainimisväär osa suhe juhi ja massi vahel, vaid seesmine omadus, näe. „juht jumala armust”. Karismaatiline juht tunneb sisemist kutsumust juhtimisele, kuuleb jumala häält rinnas ja astub massi ette kutsutud juhina, väljavalituna.

Huvitav on jälgida Max Weberi juhisüsteematikaga paralleelselt seoses ka juhtimise allprotsesse L. Wiese käsitluses. Juhtimise allprotsessidest on mainimisväär: valitsemise vahendid, avaldusvormid ja nende allikad. Valitsemisvahendeist märgib L. Wiese järgnevaid: *maksustamine, militariseerimine, terroriseerimine, esivanemate, kangelaste ja pühakute austamine, diktatuur feodalism, tsesarism, kompetentsus, kultus, legaliseerimine, maagia, orjus, luure ja tabueerimine.*

Valitsemisvahendite allikate all väärivad erilist väljatõstmist: *üheltpoolt autoriteet ja tähtsus*, teisalt nõudlikkus; siin *karisma*, seal *amet*; *üheltpoolt patriarhaalsus*, teisalt *alistumine*; siin *rikkus* (puhtmajanduslik), seal (majanduspoliitiline) *imperialism*.

Max Weberi juhisüsteematika ja L. Wiese juhtimisvahendid, avaldusvormid ja allikad sobivad ja on kehtivad rohkem puht riigivõimu mõttes – nii siis valitsemisel. Kuid juhi vertikaalsest kujunemisküljest, s.o. kontaktiloomisel massiga, pälvib enam tähelepanu *massijuhtide süsteematika*.

Enne grupeerimist tuleb pisut peatuda ka massijuhi olemusel. Massijuhi oluline funktsioon on see „et ta oma esimese ülesastumise järgi saaks tõeliseks juhiks. Kui ta omal esimesel ülesastumisel ei taba massi meeolelu, haarab keelpillimängijana inimhingedel vale keelelt, siis langeb ta kohe juhiareenilt. Tema ei määra massi positsiooni, vaid ta on juht oma „potentsiaalse massipositsiooni” abil. „Kes ei ole ise täidetud ideedest, millest vaimustuvad tema kaasaegsed, see ei ole mees nende juhtimiseks” (Victor *Cousin*).

Tüüpiline massijuht ei mõjasta masse ühes suunas, vaid ta leiab põhisuuna ja on siis nagu üks hullumeelne teiste hullumeelsete seas. Tema ei juhi teadliku ja kaine peaga massi teatavas suunas. Massijuht on ise kõige tugevamini haaratud massielamuse ekstaasist. Ta on ise anonüümne ja nägematu „keegi”. Sest mida tugevam on massi tundeline iseloom, seda enam seotakse juhti

positsiooniga ja hierarhiliselt. Sellisel massijuhi olemuslikul alusel eraldame Geigeri kategooriate kohaselt kolm võrdlemisi puhtakujulist tüüpi: *ebajumal*, *prohvet* ja *demagoog*.

Ebajumal. See on massijuhi tüüp, kes ainult palja isikliku ilmumisega olukorra keskele tekitab elamuse. Ainult üks sõna temalt ja ta võib otsekohe luua suunatava massi. Võib päästa valla tõelise massielamuse. Väga reljeefselt läheneb see tüüp Saksamaa omaaegsele kommunistide juhile Rosa *Luxemburg*'ile. Samuti omab teatavaid sugulusjooni *Eisner*. Üldse aga autoriteetsed „kuldsuud”. Selles mõttes „lõpuks saab tema religioosse elamuse objektiks” (Spranger).

Prohvet või apostel. Massijuht sellest tiivast juhib massi pühasse sõtta oma maailmaparandusidee pärast. Põhilaadilt jääb prohveti isik massis üksildaseks. Selle juures võtab ta aga massielamusest osa ainult näiliselt. Igatahes peab massile jääma mulje, et prohvetlik juht on seotud massiga täielikult. Karakterkujuks prohvetliku massijuhi tõlgendamisel võib pidada *Robespierre*'i kuju, kelle kohta ütles väga tabavalt tema kaasaeglane Mirabeau: „See inimene saavutab palju, sest ta usub, mis ta ütleb”. Samale platvormile võiks asetada ka *Dantoni* ja *Camille Desmoulins*'i. Kui need kaks viimatimainitud surid Robespierre'i hirmuvalitsuse all, siis ütles *Desmoulins* valuliselt: „Niisugune on siis esimese vabadusapostli palk!” Ja samuti kuulub siia Gandhi.

Demagoog. Demagoogiline massijuht juhib massi emotsionaalset hoogu plaanikindlalt ja spekulatiivselt positiivse riigitarkuse rööbastel. Ta on nõ. massieksitaja. Ja siin ei tarvitse sugugi läheneda häbistavate näpunäidetega ja mõõdupuudega. Alati ei tule aru saada, et demagoog teenib ainult subjektiivseid omakasupüüdlikke huvisid. Kaugeltki mitte. Revolutsiooni võitluses võib ta esineda täiesti üldsuse heaolu eestvõitlejana. Demagoog on massijuhina teadlikult eksitaja. Ta tormab massikohinasse tagamõttega, et massielamuse hoogu ventiilina välja lasta või plaanikindlalt teatavasse suunda juhtida.

Kuna *massijuhtimise* kõrval eksisteerivad ka *grupijuhtimisprintsiibid*, siis grupijuhte jaotab prantsuse massipsühholoog *Sighele* ka kolme pealiiki: *korporatsiooni-*, *stabiilse grupi* ja lõpuks *organiseerimatu* massijuht.

Esimesel juhul tuleb mõista sellist juhti, kus ta on soovitatav ja nähtav. Nn. korporatsioonijuhi autoriteet rajaneb enamuse tahtele. Teisel juhul, s.o. stabiilse grupi juhi puhul on juhiisiksus samuti nähtav. Tema autoriteet rajaneb aga enamuse alateadlikule sugestioonile. Organiseerimatu massijuht Sighele mõttes on nähtamatu. Tema autoriteet rajaneb massisisendusele, hüpnootilisusele. Huvitav on siinkohal esile tõsta Sighele väidet juhi ja juhitud vahel: „Mida kitsam on juhi valimise reeglipärasus ja seaduslikkus, seda suurem on ta autoriteet”.

Meie senine juhisüsteematika on püstitanud juhtide omapärasuse ja erinevuse analüüsil rea lähtekohti ja mõõdupuid teoreetilisel pinnal. Kuna olevikus avalikkuse maagilisteks ja müstilisteks juhikujudeks peetakse peamiselt Euroopa diktaatorite triod: *Stalin-Mussolini-Hitler*, siis laseme lähedalseisjail joonistada illustratsiooniks neist portreid, mis tutvustavad nende erilisi iseloomujooni. Punase Venemaa Kremlis valitseja *Stalini* kohta kirjutab Vene veebruarirevolutsiooni kaasaegne Lev *Trotsky* („Geschichte der Russischen Revolution”), võrreldes teda parteikaaslase Kameneviga:

„*Stalin* esitas niihästi psühholoogiliselt meelsuselt kui oma parteitöö iseloomult täielikult teist enamlastetüüpi: kindlat, teoreetilist ja poliitiliselt primitiivset organisaatorit. Kamenevi publitsisti-emadusse jäi rida Lenini aastatest ja emigratsioonist, kus oli partei teoreetilise töö kolle. Sel ajal oli *Stalin* nagu praktik ilma teoreetilise horisondita, ilma laialdaste poliitiliste huvideta ja ilma võõraste keelte tundmiseta, Venemaa küljes kinni... Praktikute keskel paistis *Stalin* silma energia, püsivuse ja leidlikkusega kuluaarikombinatsioonides. Kui Kamenev oma loomuselt enamlaste tagajärgi „häbenes”, siis *Stalin* vastupidiselt kaldus ükskord käsitletud tulemusi kaitsma ilma mingisuguse õrnuseta, püsivuse ja jõhkru seguga. Nende iseloomude vastolust hoolimata ei võtnud Kamenev ja *Stalin* juhuslikult revolutsiooni algul ühise positsiooni: nad täiendasid üksteist. Empiirik *Stalin* on takistanud võõrast mõju mitte tahte, vaid mõtlemise küljest. Nii viisid publitsist ilma otsustusjõuta ja organisaator ilma horisondita märtsis oma bolševismi isiksuse tugevaima piirini” (lk. 280).

Millises valguses kerkib meile silme ette *Mussolini* isiksus? Kannatav – „Inimese kannatusvõimed on ta väärtuse mõõdupuu...” Instinktiinimene – „Veri ütleb mulle kõik. Ma pean kuulama oma vere kõnet”. Julge, muutlik ja kättemaksuhimuline – lahingus haavata saanu, nooruses usuvastane ja hiljem koolidesse usuõpetuse tooja. Väljapaistev kõnemees, ajakirjanik („igas reporteripaunas peitub marssalikepp”) ja üksildane – „Kui taevaisa mulle öelda võiks: mina olen sinu sõber, siis näitaksin ma tema poole rusikat”. Ent, mis kõige olulisem *Mussolini* isiku juures: „*auahnus* täidab ja õgib teda, *suurus* on talle mõõt ja olemine, põlgus – vari ja ohjad”, nagu tsiteerib hindavalt *Mussolini* sõnu ta biograaf Sarfatti.

Ja lõpuks tänapäeva Saksamaa juht? *Hitler* – endine maalisell ja kapral, siis tubli rahvapärane fanaatiline kõnemees, eluviisidelt askeet – karske, üksildane. Muide, impulssidega inimene ja sallimatu teisitimõtlejate vastu. Niisugused on üldjooned.

J ä r e l d u s i: Valitsemine, massijuhtimine ja organisatsioonipraksis – gruppide tegevus nõuab üsna erinevaid juhte nii juhtimismooduse asendilt kui ka isiku kui niisuguse iseloomu eriomadustelt.

TEED JUHTIMISELE (JUHIVALIK).

Tähtsam kui võimete olemasolu on isiksuse oskus võimeid rakendada olles võimu juures. Siin on tegemist nn. juhivalikuprintsiibiga, kus on vajalik tunda teid võimule. Kuidas leiab juht tee võimule, selle kohta on õpetlased sotsioloogia ja psühholoogia valkondadest püstitanud rea teooriaid ja hüpoteese. On vaateid ja arvamusi, mis vihjavad võimu saavutamisele bioloogilise paratamatusena. Osa arvamusi lähtuvad perekonnast kui võimu ürgallikast. Minnakse isegi nii kaugele, et võimuahnus ja juhitalent teostub sünniprotsessis (*Tarde*).

Demokraatia maksvusele pääsuga nähti selles võimunäljase juhtkonna ainsat teed. Kuid loomapsühholoogia uusimad uurijad (*Katz, Toll*) nendivad, et võimutaotlus esineb ka loomaühiskonnas, mis võimaldavat võimuelemendi puhul kõnelda erilisest „loomakultuurist”. Geiger näitab juhtimisteid võimu saavutamiseks neljas kategoorias (juhile omasest õigusest, ülemaisest õigusest, juhtimisõigusest „alt poolt” – demokraatia – ja loomuliku õiguse teel) Ka soovitab Geiger silmas pidada vahesid *juhi* ja *juhitava* kihi vahel. Anarhistlik element peab sobivaks vägivallateid – mässu ja revolutsiooni.

Juhiproblemaatikas tuleb välja tõsta kaks olulist küsimust:

- 1) kes saab juhiks? ja
- 2) kuidas saadakse juhiks?

Seni käsitlesime peamiselt juhi erinevaid omadusi horisontaalsel tasandil. Vähe on sellest, kui isikliku jõu suurusest ollakse ainult teadlik. Palju olulisem on tänapäeva juhiproblemaatikas küsimuse seadmine vertikaalsele pinnale: kontakti loomine avalikkusega. Meie ümber liigub küllalt jõulisi isiksusi, kes sobiksid avalikus elus juhtide hulka, kuid neil puudub oskus luua tihedat kontakti ümbrusega. Distanti kaugus erineva ja jõulise isiksuse ning avalikkuse vahel ei vii kunagi juhitroonile. See suurendab ainult haiglasi peitepilte, milliste tulemus on lõpuks ebaühiskondlik ja iseteadlik („ennast täis”) või omaette nokitsev tüüp.

Käesolevaga meie ei taha sugugi eriliselt alavääristada annete osa juhi tõusmisel ühiskonnas, kui anneme sõna ühele tänapäeva saksa propagandateoreetikule: „Intellekt ilma jõuta tunneb end ikka alaväärtuslikuna ja saab seeläbi suureks hädaohuks”. Loomulikult tuleb mõista „jõu” all kindlakujuliselt organiseeritud massiorganisatsiooni. Üldiselt paistab, et juhtkonna valikul on pööratud juba üsna varakult uus lehekülg. Nii näeme sisuliselt põlise demokraatiaga maal – Inglismaal uut juhitüüpi kujunemas suure

reformi lõpupäevil *Peeli* isiksuse esiplaanile kerkimisega. Tema koht ei olnud salongis ja klubis, vaid töölaua taga ja senati kõnetoolis. Aristokraatliku logeleja tüüp poliitikas jõudis lõpule Peeliga, kelle autoriteedi ja teoinimese tüübiga algas juhtimise uus kool.

Kui rõhutasime, et juhile on oluline kontakti loomine avalikkusega – tee võimule, siis möödaminnes vaatame, milliseid lähtekohti on juhivalikul – teel tüüri juurde.

On vaateid, mis püüavad seletada juhtkonna tekkimist *bioloogiliste* põhjendustega. Bioloogiline käsitlusviis püsis sotsioloogias üsna kaua aega ja pole kadunud tänapäevalgi. Küsimus seisneb selles, et massi võrreldakse organismiga. Nagu aju organismis, nii eksisteerib ka juht massis. Teame, et aju mõtleb ja juhib organismi, kuigi ta on sõltuv organismist. Samuti mõtleb juht massi juures, kuigi juht seisab orgaanilises ühenduses massiga. Analooqilist võrdlusprintsipi võib asetada nii taime- kui loomariigis. Näiteks kõik kariloomad omavad teatavat juhti – „juhtoinast”. Kuna ka inimene on põhilaadiliselt kariloom, siis temagi peab asetama enda ette „juhtoina” – juhi. „Juhtoinas” on loomaühiskonnas paratamatu võitluses olemasolu eest. Tema võimeid prooviti võitluses kaaslastega või vaenlastega. Teda viis tunnustatud juhiks kaaslaste respekt või vaenlaste kartus. Et siin juht kasvab välja võitlusest olemasolu eest, ja kuna võitlus tugineb autoriteedile ja distsipliinile, siis „juhtoinas” on ühtlasi autoriteedi ja distsipliinihoidja. Loomulikult on mõeldud siin rohkem organiseeritud võitlust. Nagu inimühiskonnas rahuarmastajad grupid astuvad vaenlase jõukude vastu, samuti võitlevad kariloomad juhi eestkostel röövlomade vastu. Kas ei ole mõtet möödaminnes märkida huvitava vahepalana loomariigi juttude autori Thompsoni jutustust hunt Titost, kes „föhrerina” juhib oma eriliste juhiomaduste abil karja preeriahunte osavalt läbi kõigist ohtudest?

Üks juhi kujunemisteooria väljub *perekonnast* kui sotsiaalsest korraldusest. Nimelt perekonnast tekib suguharu, suguharust rahvas. Isa on perekonna juht ja loomulikult pea. Perekonnad jõuavad liitumise teel suguharude kaupa lõpuks rahvuse mõisteni, kusjuures kogu aeg suuremate liitühikute etteotsa kerkib juht. Rahva juht on juht oma isiku põhjal. Juhtkond tuletatakse selle tekketeooria juures valitsejaist, mitte kunagi aga otstarbe pärast.

Huvitav on vaadelda juhtide tõusu moodust, kui väljutakse *inimlikust loomusest*. Siin leiab prantsuse sotsioloogia psühho-sotsiaalse grupi esindaja *Tarde*, et eristumine juhtide ja juhivate vahel on antud juba paaris. „See on üsna kindel: häda sellele abielule, kus puuduvad juht ja juhivad, lahutus ei ole seal kaugel. Kõigis paarides, millised nad ei oleks, leidub alati enam või vähem nähtavalt või varjatult vahe sugereerija ja sugereeritava vahel. Kui grupp kasvab uustulnuka juurdeastumisega, siis see vahe siiski ei lõpe. Ta tekib ikka ja jälle. See mitmus on alati suur duell, ja kui arvukas korporatsioon ehk hulk ka ei oleks, on ta siiski paariliit, milles pea igäüks on sugereeritud teise tervikust.

Kord surub kollektiivne sugereerija seal valitsevat juhti – siis see omakorda tervet gruppi”.

Tarde'i väitest järeldame, et inimesed jagunevad oma tungide nõudluste järgi tüüpiliselt mehelik-aktiivseiks ja naiselik-passiivseiks olevusiks. Nii siis tahte tugevusest ühelt poolt ja tahte nõrkusest teisalt oleneb tee ja erinevus juhi ja juhitavate vahel igas inimlikus liitumises, isegi juba paaris.

Üldlaadiliste juhivaliku teooriate juures väärib mõne sõnaga peatumist ka saksa sotsioloogi Robert *Michelsi* analüüs *demokraatia olemuse* kohta. Michels väidab, et juhtkonna tekkimine ja areng olevat demokraatia oluline paratamatus. Demokraatlikul juhtkonnal olevat kalduvus sisse elada oligarhiasse. Sellest teoriast järeldame, et demokraatia tahab ainult ületada monarhiat ja oligarhiat, et endast ise kujundada uut oligarhiat, tsesarismi või bürokraatiat.

Neile üldistele juhi valiku teooriatele lisagem juurde analoogiaid loomapsühholoogiast uusimate uurimuste valgustusel. Loomapsühholoogia uurimustulemused püüavad samuti vastust anda küsimusele: kes saab juhiks? Kas ainult sugu ja tugevus on määravad tegurid, või otsustavad kaasa ka muud tõukejõud? Kas või näiteks anne? Teadlased sel alal – Katz ja Toll vastavate katsete põhjal kanade juures teevad järelduse: „On olemas küll rahuldavaid zooloogilisi tõsiasju, mis tõendavad, et loomasealtskondade toimimised väljapaistvate juhtloomade mõju all võivad tõusta oluliselt üle keskmäära. Võib enesele kujutleda, et see võib jõuda isegi kuni loomakultuuri algusiduks”.

Tüüpiliste näidetena selles mõttes väärivad mainimist ööbikud, kelle laul erinevais maakohtades tõestab erilist väärtust. Nii näiteks ei saa tõusta ööbiku looming täielikule kõrgusele kunstliku eraldamise teel. Juhi väljapaistev anne tuleb loomade seas maksvusele sel viisil, et neid järele aimatakse nende gruppides. Koguni loomariigis eelkäijaid respektierivad ja austavad nende kaaslased. Seepärast ei ole niisugune vaade tänapäeval teadlaste ringkonnas enam haruldane, et loomade juures ka autoriteetlikkus püsib füüsilise üleoleku kõrval. Näiteks kui kanade seas on tekkinud seisuslik korraldus võitluse tulemusena või tugevuse tõttu, siis on seda raske uuesti kõigutada. On ju üsna tõenäoline, et alistuv loom püüab „despootide seisust” murda, kuid seda võitlust ei teostata täieliku jõuga.

Juhi-valiku printsiipi loomaühiskonnas on eriti huvitav jälgida ahvideuurija Wolfgang Köhleri järele. Köhler jutustab: „Teneriffas mängis iga loom, kes millegi poolest välja paistis, teiste ees sellega iseäralist seltskondlikku osa, nii Tschego kui vanem ja tugevam grupiliige, kes lugupidamist nõudis, kelle poole teised hädaohus meelsasti tagasi tõmbusid, kelle toetust mõlemad pooled võita püüdsid tulide puhul, ja kes tegevusviisis ja kohavahetuse korral terve grupi enesega kaasa tõmbas”.

Seni puudutasime juhivaliku küsimuses üldisi hüpoteese ja teooriaid, mis väärivad käsitlemist kohanemismaterjalina. Mõnigi neist viitab liigsele

teaduslikkusele, mil pole ühist eluga. Näiteks võtame Tarde'i väite – juhid ja juhivad eristuvad juba paaris! Aga kutse juhtimisele – juhtimisted reaalsel pinnal viivad meid kõigepealt massi lähedusse. Kutse juhi järgi massis on ühistahte võimsuse sümboliseerimise tingitud. Juht peab olema oma isikliku autoriteediga massi mahasurutud iseteadvuse kehastaja. Juht peab andma oma isikuga uue väärtushinnangu kollektiivisiku nimel. Massi alaväärsuskompleksi tingitud alatine pinevus kutsub endale juhi kui peastja ja vabastaja piinavast hädast. Sellele paratamatule baasile on vaja leida reaalseid teid, milles laheneks massi alaväärsuskompleksi kõrgepinge.

Reaalsel platvormil viitab meile *Geiger* neli teerada juhivalikul. Esiteks sammub juht avalikkuse ette *temale omase* õiguse põhjal. Siin on tooniandjaks võimutiitel ja tegevuse tagajärg. Sellist juhivaliku teed kasutavad *türann, usurpaator, diktaator ja heeros*. Teine juhivaliku moodus sõltub ülemaisest, sealpoolsest maailmast tuletatud õigusest. Siin juhtimine rajaneb eriti astmeliselt alistuvale või hierarhilisele süsteemile. Juhid sellisest kaadrist kannavad *preestri, pühaku, prohveti või apostli* nimetust. Kolmas teerada annab juhtimisõiguse *altpoolt*. Selle all tuleb mõista demokraatlikku juhtimist. *President* ja *rahvasaadik* on tüüpilisemad demokraatliku juhivaliku kehastajaid. Lõpuks on olemas juhtimine veel *looduseõiguse* alusel või loomuliku väljavaliku teel. Siin domineerib pärimusõigus – juhtimisvõim pärimuse teel; Sellise juhivaliku liiki kuulub *patriarhaalne* juhtimistee ja kuninglik *aristokraatia*.

Üksikjuht tõuseb sageli ümbrusest, mis koosneb juhtimisvõimelistest isikuist ja annab põhjust vahet teha *juhi ja juhtiva* kihi vahel.

Üksikasjalisel vaatlusel selgub, et *juhikihti* tuleb võrrelda mingi reserviga, kust kutsutakse jõulisi isikuid juhtimisele. See on kindlakujuline kutsutavate eelvaliku rühm. Selle põhjal on ka ilmne näht poliitiliste parteide praksises, kus teostatakse sageli juhtide vahetust, et ei kujuneks välja oma eriline „juhiklike”. Selle vastu *juhtiv kiht* on suletud kast (näiteks aadel). Juhtiva kihi mõte on see, et tema on kutsutavate valikureserv. Selle reservi ülesanne on asetada juhte sotsiaalsesse tervikusse. Juhikiht erineb juhitud kihist põhimõtteliselt suletuse tõttu. Juhikihi vormel on: Et sa oled juhtimiseks jõuline, seepärast kuulud sa juhikihti. Siin juhtimistee rajaneb tubliduse vajadusele. Juhtiva kihi vormel sellevastu kõlab: Et sa oled juhtiva kihi sündinud liige, siis väärivad sa olemuselt kutsumist juhtimisele. Juhi ja juhitud kihi võrdlemisel juhikihis kutsumiseeldusena mängib oma osa võime ja püsivus juhtimisel. Juhitud kihis etendab esiktenori osa küsimuse põhimõtteline külg – esmajoones *kuuluvus kihti* ja teiseks *väljapaistev võime*. Ühiskondlikus elupraksises need juhtide reservid ei esine kunagi puhtakujuliselt.

Kui lõppeks saksa rahvamajandusteadlane Friedrich v. *Wieser* väidab, et juhivad annavad teatavale liikumisele eesmärgi ja kava, tekib küsimus, kas ei peitu selles väites kogu juhivaliku keerdsõlm, eriti kui tunnetame demokraatlikku juhtimispsühholoogiat. Igapäevases elus võib leiduda horisontaalsel pinnal

külluses jõulisi isiksusi, kes võimelised juhtima. Nii mõnedki oma ande ülehindamises või muu tõukejõu tõttu suunavad võimiste reservi vertikaalselt massi sihis, siiski peavad kaduma avalikkusest, kui nad ei kujunda liikumisele ja massihingele sobivat ideoloogiat.

J ä r e l d u s i: Teed juhtimisele on üsna keerulised. Siin ei saa taotleda ja rakendada šablooni. Demokraatlikul ajastul tee võimule teostub valimissüsteemi kaudu. Diktatuuris on tooniandev määramismoodus. „Võimu” mõiste rakendus võib esineda ka lihtsamal ühiskonna vormis – perekonnas, loomaühiskonnas jne. Ent sukeldudes poliitilisse maailma, kui ollakse „läbi kukutatud” massi ees võimuiha pettepiltidega, siis valitakse uus tee – mäss või revolutsioon. Viimase tulemused on positiivsed ja negatiivsed. Vajub küll kokku pehkinud ühiskonnahoone ja hakatakse ehitama uut ning paremat, kui selliseid massiaktsioone juhivad idealistlikud ringkonnad. Kui mässu või revolutsiooni teostatakse juhtide võimu- ja võitlusihaga tõukejõudude sunnil, siis viib see terrorile.

Juhiisiksus: Rõhutame veel kord juhtimisvajaduse paratamatust ühiskonnas. Juhtimiseks on vaja jõulisi isiksusi, kes kujunevad teatavate seesmiste või väliste tõukejõudude (sotsiaalne ülekohus, kriitiline olukord, ajalooline asend jne.) sunnil. Kas juhtimine toimub tõusu- või vajumisteed, oleneb juhiisiksuste tüüpide erinevusest. Et saada juhiks, on vaja tunda teid, mis viivad võimu juurde. Selle vahelülis on mass.

II MASSI ANALÜÜS. MIS ON „MASS”?

Juba eelpool rõhutasime „massi” tähtsust juhi tõusuredelil. Nagu paljude teaduslike määratluste üle vaieldakse õpetlaste vahel, nii „massi” mõistetki püütakse mõnigi kord ise viisi tõlgitseda. „Massi” definitsioonide sarjas väärivad väljatõstmist *G e i g e r*’i, *K ü n k e l*’i, *L e B o n*’i ja *S t i e l e r*’i seisukohad. Üht aga võib tõdeda kõigi teadlaste seisukohast – „massile” suhtutakse kui alaväärtuslikule hulgale, võrreldes üksikuga.

„Massi” mõiste analüüs moodustab massipsühholoogilises uurimises peatüki oma ette. Kui igapäevases keeles lausutakse sõna „mass”, siis nimetatud mõiste tunnusest ristlevad meie ajus kaks olulist joont. Esiteks meil tekib kujutus madalamaist ja kasvatamatuist rahvakihtidest, kellele omane kriitika puudus ja enesevalitsematus. Teiseks kujutleme erilist suurt arvu inimesi. Seepärast tavaline „massi” definitsioon kõlaks: *M a s s* on inimeste hulk, kes ruumiliselt koondatud ja elamustes sulatatud hingeliseks ühtluseks, nii et kõigil tekivad

samad tunded, tungid ja tahteärritused („massi hing”, „kollektiivhing”), kusjuures üksik („juht”) annab temale tavalise mõtte ja määrab tema tegevusviisi. Kuid sellest küllalt selgest kujutlevast määratlusest hoolimata lausub Geiger teatava tagamõttega : „Hoolimata üksikuist kaugelt erinevaist tähendustest „mass” sisaldab ikka kujutluse ruumiliselt või dünaamiliselt seotud ühetaoliste üksuste korraldamata paljusest”. – Et tuua küsimusse lähemat selgitust, selleks kõrvutame rahvalikke väljendusi ja silmapaistvate teadlaste seisukohti „massi” (hulga) mõiste kohta.

Kes küll meie igapäevases elus pole kuulnud selliseid ütlushi: „rahahunnik”, „hulk raha.” Kui ehitustöölaine kukkus telinguilt tänavale, siis ajalehe sõnumis loeme: „säilis veel ainult vormitu, verine m a s s.” Eriti aga kuulub igapäevases kõnekeeles ütlushi „vormitu mass.” Juba peenemas mõttes kantakse massi mõiste üle tootmisainetele, nagu näiteks: paberimass, tarretusmass, rakkainemass (= valtsimatu paber) jne.

Tavaline kõnekeelgi annab ja kinnitab massi mõistes ü h e t a o l s u s e ja seepärast kvalitatiivselt ükskõiksuse tunnuse. Säärases mõttes räägitakse ka inimeste massist, siin igatahes silmas pidades aktuaalset, meeltega tajutavat kogu. Üks on aga kindel, millele viitab nii igapäevane keeletarvitamine kui ka näitab hiljem teaduslik analüüs, et mõiste „mass” loob kujutluse põhilaadilt nähtavast hulgast, mille paljus ei tule arvesse ühetaoliste elementide ühtesulamise, s. o. üksikute osade erinevuse kaotuse tõttu. Seega kujutlus hulga „vormitust” olemusest.

Ka r u u m i l i n e massi tunnusjoon vajab süvenevat analüüsi. Kus omatakse massist kujutlus kui inimeste ruumilisest kuhjumisest, mis on seotud niisuguse omapärase inimkuhja mõjukusega, seal võime tõmmata üllatavaid võrdlusjooni füüsika terminoloogiaga – sotsioloogilise mõtte tähenduses. Tõenäoline on, et ka sotsioloogilises mõttes mass sisaldab ikka hulga mõiste.

Sellest kujutlusest eraldame „massi” mõistest kaks erinevat varjundit: 1) kas mõeldakse „massi” all tõesti ainult suurt arvu („massiavalendus”, massimõjustus”, massikoosolek” jne.) või arvatakse selles igasugust inimrühma. Üldiselt on siin tooniandev suhteliselt piiratud arv. Nii võiks näitena selles mõttes tulla kõne alla tänava-ülesastumine, hulka tabanud paanika, ühingu koosolek jne. Geigeri arvamise järgi saksa sotsioloog Georg S i m m e l sel põhjal sarnastab massi g r u p i mõistega, mille käsitlusele siirdume hiljem. Nii Simmeli määratlusega „mass” on „paljuseks seotud „üksik” (vt. *Die Masse und ihre Aktion*, lk. 3). Oma pikemas eritluses keeletarvitamise kriitika lähtekohalt Geiger leiab lõppkokkuvõttes „massi” mõiste järgnevas definitsioonis: „Massi sotsioloogiline uurimine ei pea väljuma ainult massi mõistest, mis k ä s i t l e b m a s s i o b j e k t i i v k a r a k t e r i g a s o t s i a a l s e l i i d u e r i l i i g i n a, vaid ka sellega piirduma, kui ta ei taha segada üksteisega erinevat ja olla tulemusis puudulik ja sassiläinud, nagu literatuur ise tõeliselt on. Seega Geigeri mõttes mass on objektiivkarakteriga ühetaoliste olluste sotsiaalse liidu eriline liik.

Selgema ja pildikama ülevaate kui Geiger annab Künkel massi kujunemisest. Oma varemmainitud teoses „Üksik ja grupp” on ta pühendanud eri peatüki grupi probleemile. Künkeli analüüsist selgub, et mitte kõik, vaid paljud omavad võime siirduda üleskihitatud või vaimustatud massi. Inimesed hulgapäise massina suhtuvad seal hoopis teisiti kui üksinduses enne ja pärast. Sellest nagu võidaks järeldada, et inimene omab kaks iseloomu. Selle kahepaikse „mina” vastupidiseid suundi võidakse ära vahetada ainult teatavate tingimuste keskel. On ju üldine tõsiasi, et massinimese ja üksiku iseloom käivad sageli üksteise vastu nagu tuli ja vesi. Ilma et oleme veel annud grupi mõiste lähima määratluse, mis hiljem massi mõiste analüüsil paratamatult tuleb seoses käsitleda, väidame, et erineva grupi karakteri kaudu üksik näitab ka erinevat suhet üldsusele – meelsuse kõikumist. Näiteks lumpenproletaarlane ikestatud rahvaliikmena võib rōkata 1914. a. rahvuslikule loosungile: „Rahu ja leiba!”, kuid 1917. a. revolutsioonilaineist haaratuna ta võib hüüda hosianna lipukirjale: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!”

Sellest nähtub, et „massi” mõiste tunnusjoontele pole alati vajalik e l a m u s m o m e n t, vaid väärib vaatlemist ka k o o s t i s. Meie peame teadma neist üksikuist, millisest ümbrusest nad pärit on. Selline „massi” mõiste eritlus viib meid grupi mõiste juurde. Mida mõistame g r u p i all? Künkel vastab järgnevalt: „Iga inimlik ühtekuuluvus loomulikust veresugulusest äkilise massikujundamise kaudu teadliku vaimse osaduseni viib sotsiaalsetele kujunditele, milliseid meie märgime „gruppide”na”.

Need inimese ürginstinktid, mis on pärit kuuluvusest ühte ehk teise gruppi, näiteks vereliselt perekonna, küla, suguharu, rassi, rahvuse; vaimliselt religiooni, kultuurse või kutselise ühtluse tõttu, määravad massimoodustise eriilmelise elamusavalduse.

Kuidas tõlgitseb K ü n k e l „massi”? Siin kõigepealt tuleb lähtuda seisukohast, et on olemas inimese kooselamise vorme, mida ei saa avaldada gruppide moodusena. Seal tuleb kõnelda „hulgast”. Midagi taolist nagu tänaval või kaubamajas. Kuid see „hulk” võib muutuda teatavais tingimuis „massiks”. Siinjuures võib osa kujuneda „massiks”, kuna osa jääb ükskõikseks pealtvaatajaks. Oletame juhtumi: politseinik hakkab ärist välja tirima joobnut. Siin kerkivad esile kaks „juhti”. Ühelt poolt politseinik, teisalt joobnu. Tekib kaks „massi”. „Omad mehed” sümpatiseerivad ja õigustavad joobnu talitusviisi, väikekodanlaste rahu- ja korraarmastav salk seisab politseiniku abistamisvalmis. Künkeli lõpparvamus „massi” kohta on: „Mass” sotsioloogia senises mõttes ilmub meile esimesena, veel lõdva ja kujunematu grupimoodustisena”.

Nii mõnikord kuuldub ütlusi nagu „aktuaalne mass,” „latentne mass”, „amorfne mass”, „primitiivne mass”, „kunstlik mass” jne.

Kui teeme juttu „a k t u a a l s e s t m a s s i s t”, millele ehitame hiljem kogu juhi osa teel võimule, siis niisuguse „massi” all tuleb mõista a k t i i v s e k s s a a v a m a s s i k u j u n e m i s t, näiteks ülesastumised, demonstratsioonid sütitavate või musikaalsete ässituste mõjustamistulemustena. Siin analüüs viib

meid hulga kuritegeliku toimingu-aktide manu nagu poliitilised aktsioonid, streigid, mässukatsed või putšid. Kõiki neid teostab „aktuaalne ja mõjukas” mass. Siinses massimõistes paistab meile selgelt silma aktiivsuse moment. Kuid on olemas veel teiselaadiline massi mõiste, mis oma pinnapealsuse katte all hoidub välistest juhtumest ja kus tunnetatavad on rohkem kaudsed kestmõjud. Sel juhul puutume kokku „latentse massiga”.

„Amorfse massi” mõistest saame massiolemusest hea selgituse sotsioloogilises tõlgitsuses. Siin on mõiste tunnuseks koostise liitatus. Kuid selle ilustava lisandi tarvitamisest ei tule eraldada massi mõistete liigitelus erilist massiliiki. Sest iga mass on vastupidiselt grupi ideaaltüübile põhilaadilt amorfne. Amorfsuse rõhutamine on eriti vajalik mõningate autorite ja kirjanike pärast, kes ei tee vahet „grupi” ja „massi” puhul. Ja kui lõpuks olukord dikteerib vahetegemist, siis püütakse „massile” lisada juurde vaid sõna „amorfne”.

„Primitiivse massina” tuleb mõelda selliseid ühiskondlikke ringe, mis on ühendatud „aktuaalsete” ja „latentsete” tunnusjoontega. Loomulik mass oleks selline, milles välja tungivad inimlooma ürgihad, nagu see kujukalt toimub „aktuaalses ja mõjukas” massis. Sellevastu „kunstlik mass” kujutaks latentse massi all-liiki, mis on tekkinud kultuurelu ühiskondlikust liitumisest.

Massisühholoogide reastikus, nii alates Sighel’st ja LeBon’ist, võtab maad vaade, et „aktuaalses massis” võivad inimese ürginstinktid jälle vabanenud olla. Massi irratsionaalsus on atavism – tagasimine eelkultuuri ajastusse. Kuid tõeliselt – nagu väidab saksa tänapäeva sotsioloogia nominalistliku voolu esindaja Leopold v. Wiese – ei ole suurlinna pöobel ega moodne revolutsiooniline mass „primitiivne”. Samuti äratub kahtlust, kas saab samastada „latentset” ja „kunstlikku” massi. Lähem uurimus tõestab, et „latentsete massid” on kindlasti sotsiaalse elu tulemused ja seega nn. „kunstlikud” ehitised. Kuid teisalt, bioloogiliselt lähtekohalt, mängivad oma osa ka loomulikud protsessid. Kui sageli räägitakse „laialdastest massidest” ja neile vastu seatakse erilised väljavalitud („juhitud”), siis siingi on omajagu mõõduandvad loodus- ja sotsiaalprotsessid. Seepärast Wiese teeb kindla järelduse: „Mõjukad (resp. aktuaalsed) massid ei ole loomulikud ega primitiivsed”.

Lõpuks mõni sõna ka „kultuurilisest massist” ja „sotsioloogilisest massist”. Esimesel juhul tarvitatakse sõna „mass” sageli mitmuses. Nii räägitakse selles mõttes „kõrgematest massidest”, „haritlaste massidest” jne. Seega mõiste määratlusaluseks on *sisemine olemus*. „Sotsioloogilise massina” tähendatakse ühiskondlikkuse teatavat vormi. Siin mõeldakse massi rippumatust, nimelt amorfseid rahvakuhjumisi moodsais suurlinnades, mis on seotud liitumise teel.

Kui peatuda veel massi mõiste üldiste tunnusjoonte vaatlemisel, siis tsiteerigem selles mõttes ka saksa ajaloolise sotsioloogia esindaja Werner Sombarti alljärgnevat seisukohta: „Teeb lõpuks välja olulise vahe, kas inimeste seos toimub rahulikus või ärritatud hingeseisukorras. Enamasti mõeldakse ainult

viimasele, kui uuritakse psühholoogilist massi ja analüüsitakse hingelisi arenguid mässi ajal, paanikas, streigi korral. Aga mass kujuneb ka vaikselt, afektitul hinge hoiakul: parlamendis, žüriis, kui need teevad ühiseid otsuseid. Meie võime nimetada üht olukorda dünaamiliseks, teist staatiliseks massiks”.

Kokkuvõetult laseme astuda silmi ette massipsühholoogia klassiku – Gustave Le Bon'i. Hoolimata uuema aja kriitikast, Le Bon'i seisukohtade üle massipsühholoogias, väidab tema, et ainult „teatavatel tingimustel ja mitte teisiti omab inimeste koosolek uue kuju, moodustades indiviididest täiesti erineva ühiskonna.”

Kuid massipsühholoogia on teinud juba mõnekümne aasta jooksul tunduvalt edusamme ja leidnud massi mõistegi eritluses täpsema vormeli. Teatavates psühholoogilistes ringkondades peetakse uuemal ajal massipsühholoogide standardkujuks ka Georg Stier'it, kelle seisukohalt „mass on protsess, mis toimub enam-vähem ajutiselt, erinedes astendatud intensiteedi järgi väga vahelduvalt ja põgusalt, niisama kiirelt kaduvalt kui ta tõusis, mis võib tulla nähtavale iga liiki inimeste juures”.

Mitmelaadiliste massi kujundite iseloomustamisel ja võrdlemisel torkab silma raskus ühendada nende erinevusi ühtlasele vaatepunktile, et leida korralikku liigituse võimalust kõigile üldisel alusel. Senised katsed on küll esile tõstnud ühe või teise momendi, mis paistab küll oluline olevat, kuid ometi ei anna tarvilikku liigituse alust, mis seisaks kooskõlas mõiste endaga. Ettetoodud momendid on koguni üksteisele risti vastu käivad, nagu „latentne” ja „aktuaalne”, „primitiivne” (atavistilik) ja „kunstlik”, „mõjukas” ja „amorfne” (vormitu).

J ä r e l d u s i: Nagu isegi klassilistes teadusvaldkondades vaieldakse aastasadu mõistete täpsete määratluste alal, nii ei tule ka „massi” mõiste analüüsil kivineda autorite sajabrotsendilistesse vormuleeringuisse, vaid otsida definitsioonide reastikust olulisi tunnusoone ja leida nende väärtuslikku tõlgitsust tegelikus elus. „Massi” mõiste üldtunnuseks on ja jääb teatav indiviidide hulk, kes üldtasemelt tavalisest inimesest madalam oma hingelaadilt ja otsustamisvõimelt.

ISIK JA MASS.

Massipsühholoogias tähelepanuvääriv probleem on vahekord isiku ja hulga vahel. Massis meie räägime isikuväärtuste allakäigust, mida aitavad tõestada vaimuinimesed väga mitmesuguseist vooludest ja igapäevane avalik võitlus. Üksiku allakäiku massis soodustab inimesele omane n a k a t u s v õ i m e ja juhi sugestioonijõud. Selle tagajärjel kaob üksikus eneseärvustus ja vastutus teo tagajärgede eest veereb hulgale kui niisugusele. Kuna massi moodustab enamikult ühiskonna madalkiht, siis ka alaväärsustunne sunnib isiklikke „arvamusi” alistuma ja juhi tahet ning soove omaks võtma.

Miks inimene kollektiivselt teisiti käitub kui üksikuna, see on massipsühholoogiline põhiküsimus. Isiku osa massis – massiliikmena viib paratamatult alaväärsuse teadvusele. Meil tarvitseb vaid pisut peatuda ütluste juures, mida kuulevad kõrvad igapäevasest elust ja lugenud silmad igavikust tänaseni. „Rumal mass ei mõista midagi”, „otsustamatu mass”, „suur hunnik”, „lambakari”, „mitmepealine metselajas”, „härra Kõik” jne. – nii loeme igapäevasest keelepiiblist. Kirjandusmaailm tunneb juba antiikajast väljendusi: „profanum vulgus” (labane mass), „misvera plebs” (vilets mass). Võtame siis vanasõnad: „Palju päid, palju mõtteid”; „Hulk kokki rikuvad pudru” ; „Senatores viri sapientes sunt, sed senatus asinus est” (Senaatorid on targad mehed, kuid senat eesel); „Rahvahealed on nagu merelained.” R ü c k e r t'i värssidest loeme: „Kotkas põgeneb üksinda, ronk karjakaupa; ühiskond vajab rumalaid, üksik tarka”. Hinnang muutub üsna alavääristavaks, kui anname sõna M a c c h i a v e l l i'le: „Ei ole midagi teist maailmas kui pööbel – see kuulub õieti zooloogiasse”. S e n e c a on niivõrd iseteadev, et põlgab isegi hulga kiiduavaldust, sest see olevat „mõistusetu”. C h e s t e r f i e l d lausub: „Iga arvukas koosolek on pööbel, üksikud inimesed võivad nüüd olla, mis nad tahavad... Mass ei oma mingit mõistust, küll aga silmi ja kõrvu...” S c h e l e r näeb massis „inimest lapsena”. S c h i l l e r sõnab: „Igaüks, kui nähakse teda üksikult, on kangesti tark, on nad *in corpore*, kohe saab tast lollpea” jne. jne. Juba toodud lausevihjeist järeldame, et massis t o i m u b i s i k u v ä ä r t u s e a l l a k ä i k. Isik nakatub k o l l e k t i i v e l a m u s e voolust ja kistakse sellega kaasa.

Olulist osa etendab n a k a t u s. See kuulub täiesti lihtsate hingeliste nähtuste kilda. Ta on tundeolukorrist ülehüppamine. Nakatuse kujunemisprotsess käib tavaliselt järgnevalt: üks tundmussubjekt märkab teise hoiakus mõningaid teatud väliseid tunnuseid, tundeolukorra sümptoome ja satub mingi assotsiatsiooni liigi kaudu sarnasesse tundeolukorda. Kuivõrd siin mängib osa j ä r e l a i m a m i n e, seda peab näitama psühholoogiline uurimus. Lisagem äsjaväidetule täiendusnäiteks juurde: keegi märkab teise ärritust liigutustest ja aimab selle ärritatud liigutusi instinktiivselt järele ning satub selle psüühilise toiminguga järgi samasesse psüühilisse olukorda nagu tema eeskuju.

Huvitava vahepalana mainigem sellise psüühofüüsilise assotsiatsiooni rõhutamisel loodusrahvaste ekstaatilisi rituaalseid tantse, mis toimuvad esitantsija algatusel. Varsti aimavad kokkukogunenud hulgad seda järele ja nakatuvad ja peastavad valla joovastava hingeolukorra. Psühholoogide leer väidab, et j ä r e l a i m a m i s e - i n s t i n k t o n o m a n e k a r i i n i m e s e l e nagu karielajatelegi. Selle põhjal järeldame, et üksikinimene massis muutub kariinimeseks „j ä r e l a i m a m i s e - i n s t i n k t i” tõttu.

Oluline ülesanne isiku vormimisel massis on loomulikult juhi käes. Siin puutume kokku s u g e s t i o o n i ehk mõjustamisega. Kuigi hiljem eriliselt vaatleme massihinge omapärasust – anduvust juhi sugestioonile, siiski möödaminnes ütleme seda sugestiooni mõistest, et juhi sugestioonivõime tõttu

mass-inimene vormub selliseks, et tema tahtevalmilt sukeldub juhi ettepanekusse. Paljudele inimestele on omane anduvus sugestioonile. Uurimused näitavad, et isiku sugestibiilsus ei ole kõigil aegadel ühtlane, vaid oleneb vahelduvatest tingimustest inimeste oludes. Et inimene massis saab endale otsekui uue hinge, on seletatav suurelt jaolt juhi prestiiži ehk mõjukusega. Seepärast sotsiaalpsühholoogiline oskussõna tunneb ka „prestiiž-sugestiooni” mõistet. Siin prestiiž-sugestioon võib tekkida vaimses suuruses, kehalises jõus, ühiskondlikus asendis ja isegi riietuses. Paratamatult siin massiliikme kujunemisel – isikuväärtuste allakäigul ristlevad ühelt poolt inimese alistustung ja teisalt juhi sugestioonivõime. Siinjuures märkigem vaid seda, et kelledel on eriti välja kujunenud alistustung, need on palju järeleandlikumad juhi prestiiž-sugestioonile. Kui aga alistustung on nõrk ja endaavalduse instinkt küllalt tugev, mis on arenenud iseteadva isiksuse kujundamise sihis (intelligents), siis prestiiž-sugestioon alati ei suuda vormida ka jõuliselt mass-inimest. Seepärast tuleb sellist mass-inimest kariloomana vormida ka teissuguste vahenditega – demagoogiline motiiv. Lisatagu siinkohal vaid juurde seda, et eriti alluvad on sugestioonile lapsed, sest neil ei ole küllalt kriitikat, et mitte alistuda ümbruse mõjudele. Anduvus sugestioonile on omane niihästi lastele kui täiskasvanuile, eriti kui sugereerimist kannab avaliku arvamuse tähtsus ja püsiv traditsioon.

Midagi hoopis erinevat on üksiku asend „aktuaalses” massis – resp. massiaktis. Nagu meie näeme, järgneb elamusaktis isiku integreerumise – o s a p o e t u m i n e t e r v i k u s s e. Nii näiteks usklikul pole viisiks tegelda oma intelligentsiga jumalateenistuse ajal ja samuti üliõpilasel kommersšipeol. Seepärast oleks ebaõige rääkida intelligentsi täielikust langusest massielamuses. Kollektiivelamuses kriitika vaikib. Massiaktis asetab isik oma omadustahtlused tagasi. Ta ei taha esineda endas „minana”, vaid „meiena”. Massiaktis ei ole midagi tegemist individuaalse tegevusega. Indiviid ühineb ja samastub ühiskonnaga.

Mis puutub isiku kõlblasseealaväärtusse massi kujunemisprotsessis, siis tuleb rõhutada seda, et massinimest ei saa kuidagi teha kõlblaks subjektiks. Tõmbame siit analoogilise võrdluse mistahes grupile. Seepärast ei saa meie mingi ühendi liiget kõlbla subjektina teha vastutavaks, vaid ainult üksikuna. Sotsiaal-eeetika osutub olemuselt küsitavaks.

Iseloomustav isiku ja massi vahekorra analüüsil on peatuda kollektiivelamuse vajunud taseme üksikasjalisel vaatlusel, mis tingitud hingelise stressi. Vastassuhte juures kahe vahel ei leia meie seda. Lisame vaid näidetena isikute kalduvust kergesti sattuda afektiolukorda ja neid sama kiiresti lõpetada või vahetada. Samuti ässitust ja ebastabiilsust, sümpaatiat ja antipaatiat ägedust jne. Niisuguse tundeolukorra ebakindluse tulemuseks on vastutuse kadumine, kuna afektis takistatakse ja raskendatakse endakontrolli.

Isiku ja massi vahekorras eriline punkt – nivoo allamäge sõit laseb end seletada veel järgnevaist põhjustist. Kõigepealt mass-inimese suurendatud kergeusklikkus ja kalduvus kiirele otsustamisele tingib vastutusvõime puudumist. See näht

seltsib paratamatult üksikule, kui ta astub gruppi või massi. Edasi suurendatakse tundeosadusega olemasolevaid afekte vastasmõjustamiste kaudu. Nii näiteks poliitilised ja muud kired saavad tugevamini märgatavaks suuremas rahvakogus. Ka afekti formaalne olemus aitab kaasa tundetegevuse suurendamisele. Nii suur hulk veendub kergesti üksikus – juhis ühispalaviku ärrituse ja vangistuse läbi. Selle kaudu kõigutatakse mass-inimese kindlust ja röövitakse tema tavaline rahu otsustamisel. Ka võivad siin omajagu kaasa aidata välised suhted. Näiteks hiiglasuur koosolekusaal, rahvakoosoleku tavaline halb õhk, raskepärane arusaamine kõnelejast, harjumatu valgustus pimedais tänavstseenides jne.

Lõpuks tuleb mõelda ka kollektiivse enesetunde tugevusele suurtel kogunemistel. Üksik tunneb end massis nõrgana ja väärtusetuna. Sisemine heal vaikib, ollakse haaratud ning kantud kollektiivtahte- ja elamuse hiiglavõimust. Selliselt kehastatud ja äratatud jõuteadvus mõjustab otsustust ja tegevust. Tähelepanuvääriv on veel näht, et juba pisku enesevaatluse juures kogeme, et isiklik otsustusvõime teostatakse enesekriitika teel. Massiaktis üksiku enesekriitika surutakse üldsuse vaimu alla.

Ka a l a v ä ä r s u s t e a d v u s e l on sõna kaasa rääkida inimese alistumisel massiinstinktile. Meie teame, et massi moodustavad põhilaadilt nn. „väikesed inimesed” ühiskondliku asendi mõttes. Üsna piltlikult mainib Geiger tavalise massipubliku koostist: „Kokkujooksu tüüpiline publik on jooksik ja logeleja, tegevusetu, klatšieit; subjektid, kes, oma kasutu aja olgu millise tahes täitmise eest on tänulikud, v a a t l e j a d e l u k u t s e l t”. Samuti massis need „väikesed vennad” tunnevad end kinniseina ja surutuina. Siin on loomulikult mängus ka majanduslikud põhjused. Võitlus häda pärast – igapäevase leiva ja iseseisvuse puudumine määrab neile alistumistee massis palju tugevamalt. Teadvus, et nad nähtava ja oletatava elu mugavusist on lõigatud välja, teeb need „väikesed vennad” tõeliselt kääbusteks, nõrkadeks ning kurbadeks. Sellised „peata kanad” ühiskonnas omavad teadvuse, et niisugune on nende saatus. Juba ürglaadilt usuvad nad, eriti lumpenproletariaat, et nende ühiskondlik olund on muutmatu ja nad on asetatud jumala maailma kavakohaselt. Enne aga kui sellises lumpenproletariaadi massis tekib omane ja agressiivne klassiteadvus, aegade vältel kujuneb eriline „vaheseisus” – väikekoodanlus. Juba pealiskaudsel vaatlusel märkame sellistes mass-inimestes, kuidas nad kaebavad ja räägivad tasa kibestanud viisil.

Samuti on mass-inimene üksikobjektina tüüpiline kannatuse kehastus, kuivõrd see puudutab materiaalseid ja kehalisi raskusi. Kui asetada tavaline indiviid väljaspool massi võrdlusplaadile nn. mass-inimesega, siis näeme kohe ühel pool püüdlikku energiainimest ja teisalt oma endausalduses takistatud ja kõikuvat indiviidi. Viimane ei tunne end samade õigustega isikuna väljaspool massi.

Tavaline mass-inimene seisab lähedal materiaalsele võitlusele olemasolu eest. Mis puutub kõrgemaisse vaimlisisse väärtusisse, siis need on talle võõrad. Kunstilooming paistab mass-inimesele koomilisena ja märkamatusena.

Kuid mitte intellektuaalselt, vaid ka oma tunde väljendilt kollektiiv on alaväärtuslik. Üksik omab väljendusorganeid, milliste kaudu ta võib avaldada ja eristada mehiselt oma seesmist „mina”, näiteks näoilmes võivad tulla nähtavale hingelise elu põhjatud sügavused. Kollektiiv sellevastu ei oma mingisuguseid analoogilisi väljendusorganeid ja võimalusi. Mass-inimese avaldused on piiratud. Ta võib öelda ainult „jaa” või „ei”. Näiteks kollektiivne põlgatus võib avalduda ainult karjumises või lärmiss; reageerimatus ainult ärrituselamuses. Või kui küsime: kuidas peab avalduma massinimese kahtlus, imestus, kartus, lootus, usaldus, usk, jne.? Igatahes üksiku hingeelamuste liigid ei või kollektiivselt avalduda – neid ei ole lihtsalt olemas. Seepärast meie mõistame juhi positsiooni mõjukust ja tähtsust mass-inimese värbimisel. Talle seisab vastu lihtne olend. Mass-inimeses ei ole mingit „isiklikku” sisu.

J ä r e l d u s i: Üksiku moondumisel massielamuse protsessis massinimeseks rõhutagem esijoones kollektiivtahte langemist – massinimese inferioriteeti. Kuna tavaline massinimene juba ühiskondlikult asendilt põeb alaväärsustunnee all, siis massiaktis alaväärsustunne sublimeerub jõuliseks kollektiivelamuseks juhi ilmumise läbi ja loob kõikuvale üksikule teiste omasuguste seas ajutise enesekindluse.

MASSI HING.

„Massi” omapäraseks tunnusjooneks on ta erinev hingelaad võrreldes üksikuga. „Massi hinge” põhijoontena vääriavad esiletõstmist ta teotsemine afektide sunnil – seega palavikuseisukorras. Samuti on „massihingele” omane alatine protestitunne – eitamisvaim. Massihinge kolmainuseks jääb: *i m p u l s i i v s u s, m u u d e t a v u s* ja *ä r r i t a t a v u s*. Massihinge alaväärtuslikkus püüab abi otsida autoriteedilt – juhilt. Juht võib viia oma autoriteediga massi imestamapanevaile aktidele nagu näitavad revolutsioonilised massid põhjapanevalt oma purustamis- ja lõhkumismaaniaga. Massihing on lihtsatoimne.

Juba eelöeldu põhjal võidakse järeldada, et inimesed massimoodustisena omavad uue hingeelu, vastupidiselt üksikule. Millised on *m a s s i h i n g e* tüüpilised omadused, see selgus juba osalt isiku ja massivahelise suhte käsitlemisel. Kui olla algul avameelne, siis peame andma massihinge hindamiseks sõna Le Bon’ile. Le Bon on võtnud massihinge iseloomustuse kokku sõnastusse: „See on rumalus, mitte vaim, mis kuhjub massides”. Juhi kui ka tavalise keeleharjumuse seisukohalt koormatakse massi mõiste sugulusvormid alaväärsuse iseloomuga, nagu kuulsime sellest varem.

Vaadates massi kui hingeelulist ühtlust, eraldame sealt kõigepealt kolm iseloomustavat tunnust. Esiteks suure arvu lihtsatest asjaoludest tekkinud ületamatu võimu teadvuse, mis laseb massil järgneda oma instinktidele. Teiseks

massihinge iseloomustiseks on hingeline nakatavus, mis võib alistada massist osavõtjate tunnetuse ja tegevuse. Ent sõltuvuses sellega on otsustav sõna massihinge iseloomustamisel ka suurendatud suggestibiilsusel. Need kolm massihinge olulist iseloomujoont oma koosmõjus eraldavad teadliku isiku ja tema otsustamisvõime.

Massile omane suure arvu võimuteadvus viib ta olukorda, kus laseb end valitseda afektidel. Sellise valitsemise all tuntakse ülesehitatud „massi – mina” kõrgemas iseteadvuses. Selline afektide valitseda laskmine on tingitud inimestest, kelle vaim ja tahe ei ole distsiplineeritud ning seetõttu lasevad end aheldada juhi oletatavate väärtuste ahelail. Massihingele teeb lõbu oma tungidele anda määramatut jõudu. Teiste sõnadega: mass on tungide vabastaja. Inimese kõrgemate hingejõudude lõpetamine alistumise kaudu massiaktsiooni keskel muutub subjektiivseks tungide vabastamisega. Sellist massihinge alistumislõbu afektiolundisse sattumisel näitab tagasiminekut loomapsühholoogiasse. Sest on ju tõsiasi, kus valitseb tung, seal elab loom.

Massihinge kohati märatsevale loomahingele lähenev sugulus viitab üksikvaatlusel ühele omapärasusele – e i t a m i s v a i m u l e. Kes tahab vaimlise juhina esineda massi ees, leiab tänuolikuma meetodi seniste juhtide arvustamises. Kui uuel juhikandidaadil korda läheb oma üleolekut selgesti mõista anda, kas või teiste labase naeruvääristamisega, siis on ta juba oma eelkäija autoriteeti tugevasti kõigutanud. Eriti demokraatia maksmapanemisel on see meetod suurt osa etendanud. Tüüpiliselt kajastub eitamisvaim revolutsioonilises massis. Selle massihinge tunnuse vaatlusel rõhutame veel kord, mida on õelnud kunagi üks massiteoreetikuist: „Mass on suure Ei ühiskond”. Meie teame, kuidas vabaduse- ja revolutsiooniideede keerises mass plaksutab vaimustuses käsi lööksõnadele: „Vabadus! Võrdsus! Vendlus!” Mida ütlevad need sõnad massile? Erilist ei midagi – need formaalsed sõnasümbolid on rõhuvate ahelate eitamine ja ühiskondliku astmestiku tasandamise vajadus. Mõõdamannes tähendame revolutsioonilise massihinge kohta, et sellisena ta eitab igasugust suhtelist (relatiivset) vabadust ja võrdsust ning tahab anda mõistele täieliku (absoluutse) vabaduse ja ühetaolsuse tõlgitsuse, mis on pärit tunaeilsest.

Eitamisvaimu seisukohalt on väärtuslik jälgida ka juhi oskust sellise vaimu vormimisel. Sageli tuleb ju imestada väljapaistvate massijuhtide kõnede mõttelagedust. Tuleb kriitiliselt alahinnata nii mõnigi kord kuulsate kõnemeeste fraasitsemist. Kuid siia juurde üks „aga”: kes tahab olla massijuht, sel tarvitseb vaid väljendada täiesti üldist ja ebamäärast ideed. Ei ole oluline, kas mass seda mõistab. Peaasi on, et mass end niivõrd tunneb puudutatud, et tekib eristumine: arvamine kutsub välja meeoleolu. Tuleb ju veel kord rõhutada – mass ei mõista miskit: „taipamatus” on massi mõiste üks element. Ainult üksik taipab. Massi eitamisvaimu on rõhutanud ka Le Bon, nimetades seda „u u e n d u s p ü ü d e k s”. Seni kui Le Bon „uuenduspuude” all mõistab vana kõrvaldamist ja uue loomist, niikaua on tal õigus. Märkisime juba eelpool, et Le Bon’i mõningate

seisukohtade üle on tekkinud kriitika. Ja kriitiliselt lähtekohalt massihinge tunnuste vaatlemisel tuleb vastu vaielda sellele vastuoksusele, kus Le Bon asetab „uuenduspuude” vastu „laidaldase publiku alalhoidlikkuse” – konservatiivsuse! Kuidas leida siit väljapeasuteed? Või peitub massihinges tõesti kaks „mina”, nagu on seda sageli öeldud olevat üksikul. Selle põhjal tuleb välja, et kord on mass „uuendustahteline” ja teine kord „alalhoidlik”. Ja nii jõuab Le Bon lõppeks avaliku arvamuse elementide ja vormide piirkonda. Siin eristab ta massis kaks kihti – sügavkihi ja pinnapealse lademe – „massi kindlad ja kõikuvad veendumused”. Selline massihinge vasturääkivus Le Bon’i käsitluses tingib asjaolu, et ta massi all mõtleb nii mõnigi kord püsiva grupi individuaalkehastust.

Rahvuspsühholoogiast teame, et rahvas natsioonina on alalhoidlik, sest kogu ühiskonna olemus nõuab seda. Kuid tuleb eraldada massihinges üksiku hingeline kuuluvus – kas ta viibib r a h v a l i i k m e n a või tegutseb m a s s - i n i m e s e n a. Näiteks proletaarlane teatava rahvuse liikmena võib ja peab olema põhilaadilt alalhoidlik, sest ta on traditsioonikandja. Kuid revolutsioonilise massiliikmena on ta senise ühiskondliku hoone eitaja: revolutsionäär. Siin peab kristalliseeruma: millal mass on „uuendustotsiv” ja millistes tingimustes on seletatav tema „alalhoidlikkus”. Massihinges ei peitu kaks „mina”, küll aga elutsevad need üksiku iseloomus. Grupp on traditsiooni kandja ja grupi liikmena üksik võib olla alalhoidlik. Aktuaalse massiliikmena on ta uuendustahteline, moodustades teiste omataolistega ühise üldise eitamisvaimu avalduse. Sellest ainuke järeldus, et iga mass on a n a r h i s t l i k, samastudes anarhistliku juhiga.

Massi eitamisvaimus leiame hoolikal vaatlusel veel teisigi iseloomustavaid omadusi. Omaette tunnuste kolmiku tundmuselu seisukohalt moodustavad i m p u l s i i v s u s, m u u d e t a v u s ja ä r r i t a t a v u s. Väga tabavalt massi impulsiivsuse kohta väidab Le Bon, kui ta ütleb: „Mass on kõigi väliste kihude mängupall ja peegeldab nende lõpmatut vaheldust; ta on seepärast tajutud tõugete ori”. Hingeteaduslikult vaateveerult seletub see, et üksik omab reflekside valitsemise võime, kuid mass ei tunne seda. Et massi mõjukad ärritused on sageli varieeruvad ja massid igal ajal nende sõna kuulevad, siis on massid loomulikult alati väliselt muutuvad. Massihinge avaldusjooneks tuleb pidada ka k a n n a t a m a t u s t ja u s k u a u t o r i t e e d i s s e. Massid tunnevad ainult lihtsakoelisi ja äärmuslikke tundeid, mida tekitavad neile sugereeritavad arvamused, ideed ja usuaated. Neid võtab mass endale kas täielikult poolt või vastuasendiga. Et mass vastava idee tões või vales ei tunneta kahtlust ja et tal on oma jõu kindel teadvus, siis on ta hingeelult sallimatu ja usub autoriteedisse. Avalikul koosolekul võib kõneleja esineda endale vasturääkivalt, kuid opositsioonivool peab juhi mõjuka esinemise ja organisatoorse korralduse tõttu tihtipeale vaikima. Kas ei kajastu massihinge kaljukindel seisukohavõtt ja sellega spekulereimine tüüpiliselt natside propagandameistri dr. G o e b b e l s’i kord väidetud: „On olemas ainult üks

tõde; kui valetame meie, siis on õigus teistel; või meie ütleme tõtt, siis valetavad kõik teised. Et aga tõtt avaldame meie, seda usume vereõigusega”. Muide, usk kõikvõimsasse autoriteedisse – juhisse ja sallimatus on ühine igasugustele massiliikidele. Siin Le Bon'i vaadete järele mängib rolli rassi mõiste, mis valitsevat inimeste kõiki mõtteid ja tundeid. Nende eeltoodud iseloomujoonte juures võib massihinge võrrelda naisega. Ka viimase juures on ülekaalus tundmused, kuna mõistus jääb tagaplaanile. Nagu naine oma hingedehitusest tunneb igatsust toetava ja täiendava mehise jõu järgi, nii ka massi juhikultus on seletatav igatsusega kõikvõimsasse autoriteedisse. Seepärast teisalt mõistame, miks mass meelsamini painutab end tugeva üksiku alla. Juba massihinge ürgolemus karjub enam valitsejat kui nõrka eestpalvetajat. Massihing ei oska midagi peale hakata vabadusega ja seepärast juhi võimas esinemismoodus võib tekitada massi-hinges rahuldust.

P u r u s t a m i n e – destruktsioon on samuti omane massihingele. Eriti ilmneb purustamine ja hävitamine massi hingeelamusena revolutsiooni keerises. Nii siis on vajalik pisut ka revolutsioonilise massi hingelist analüüsi. Tavaliselt räägitakse, et mass purustab mistahes ühiskondliku ehituse. Kuid see on ainult mõiste piltlik ülekandmine. Ühiskondlik süsteemikehastus on ainult teatav abstraktsioon – mõjuka kujutluskompleksi kehastus maailmas ja seepärast ei ole ta hävitatav. Kui küsida: Mis on riik? Kus on ta? Kuidas tahetakse teda purustada? Ja kirik? Kapital? Kehastamatud võimud. Nii võib mass ainult näidata ja demonstreerida. Ta võib käegakatsutavalt näidata, kuna ta põlgab kehtivaid kehastusi ja vorme ning seepärast võib ta varemeiks teha nende kehastatud sümboleid. Mass tapab vastasleeri vürste valitsemise lõikava mõõga sümboolina. Mass avab vangistatuile väravaid hukkamõistetava ja ülekohtuse õigusliku korra sümboolina. Plahvatav või eksplosiivne mass tormab pankadesse ja börsisaalidesse eitava majandussüsteemi tundemärgina. Seepärast Geiger teeb üsna õige järelduse: „On odav tarkus, niisuguse tegevuse „kasutusele” viidata ja massi seepärast rumalaks nimetada. Kõik sümboolsed aktid on kasutatud; ja nad on, vaadeldud üksikaktidena isegi mõttetud”.

Lõpuks rõhutame, et tundmuslik või emotsionaalne avaldus massis ei oma mingit eesmärki ja mõtet eneses. Mass ei küsi kunagi oma teo „kasulikkuse” või „kahjulikkuse” järgi. („Kõik väärtused kuuluvad rahvale!” – kõlab hüüe). Seepärast massi eitamisvaim koos purustamiskaldusega revolutsiooniõhustikus hävitab kõik väärtused, mis paistavad olevat kehtiva ühiskondliku korra sümboolid: mälestussambad ja ehitused, kunstitööd jne. Ja samaselt suhtub massi purustav hingeelu inimeste vastu – ta ei oma mingit kindlat kujutlust. Kus mass hävitab ja tapab inimesi, kas vaenlasi või sõpru, seal ei hukata isikut kui niisugust, vaid kehtivat süsteemi, kelle esindajana ilmub vastav isik. Nii siis massi eitav tunnetus vastab tegevuses ja tööna ainult kehtiva korra ja vormi kõrvaldamisele ja hävitamisele.

Absalom püüdis kõigutada usaldust oma isa, kuninga Taaveti vastu, kui kõnetas kohtusse tulijaid ja kuulates nende asju ütles: „Sinu asi on hea ja õige, aga kes

paneb mind kohtumõistjaks (s.o. kuningaks)?” Tema mässukatse äpardus. Aga Taavet oli ka ainult suguharu pealikust kuningaks tõusnud väikeste meeste abil. Seda kõik tehti tol ajal ilma miitinguta või rahvakoosolekuta, siiski arvestades hästi või halvasti massipsühholoogiat. Saalomon püsis hoolimata raskest maksukoormast, millega ta vaevas rahvast. Aga tema poeg Rehabeam ajas otsekohe riigi lõhki. Leidus uus juht Jerobeam, kes kasutades Rehabeami upsakust sai ise kuningaks.

Kõigil neil juhtudel, kus mass on vähem kättesaadav kui suurtes käärimistes, liikumistel ja koosolekuil, paistab temal suurem sarnasus olevat „protsessiga” kui mingi kindla reaalse suurusega, seda enam, et tema siin esineb otsekui koos voolava ajaga, kuhu vajuvad aktsioon ja reaktsioon. Näib, nagu neelaks ajavool kõik ära ja viimane mälestus püsiks ainult veel minevikus. Juhtide auahnus on sageli ju peaseda ajalukku, kuuluda nende sekka, kes ujusid õigel ajal ajaloo lainete harjal. Oma tegevuse kestel aga peavad nad olema igal hetkel silmapilgu peremehed, seisma alati „aja kõrgusel”, ilma kunagi nõrkemata, kunagi ohje käest andmata, peavad igast võimalikust võistlejast ja igast salasepitsusest üle olema, teades, kui tugevaks võib tõusta iga pisem, näiliselt õigustatud nurin, rahulolematuus, vastaste põhjendatud kihutustöö.

Hamleti saatuslik küsimus: „kas olla või mitte olla” tõuseb kohutava tõsidusega otse viirastusena nende silme ette. Puškini Boris Godunov tunneb juba kuueaastase valitsemise järele oma jalgealust kõikumas. Rahvas ei tunne tänu ei toitmise eest näljahäda puhul ega hoonete ülesehitamise eest tulekahju järel. Ainult märtrid, kelle surmast on materjaalne kasu, püsivad meeles, kui häda uuesti sunnib nende abi otsima.

Ons see kõik paljas protsess? Siis on massihing ka paljas pilt? Ons temal vähemast mõnes suhtes sarnasust üksikhingega? Või on see ka ainult protsess, mingi tuulehoog või lainevirvendus?

Neid küsimusi püstitades ja lahendada püüdes satume juba metafüüsikasse. Õieti vihjab juba protsessi mõiste sinna. See mõiste on saanud nagu käidavaks mündiks Hegeli idealistliku filosoofia mõjul, mille järel maailma ajalugu kõigega, mis seal on, pole sisuliselt muud kui logose („Sõna” Joh. 1, 1) dialektiline protsess oma kolme astmega: säädin – vastusäädin – kokkusäädin. Nii suursugune kui see maailmavaade ka on, tema pole tõeliselt huvitatud ei hingest ega massihingest, vaid näeb kõiges ainult ideede ajutisi kehastusi, mis lõpuks osutuvad oma ette, see on kehastustena, nii tühisteks ja väärtusetuiks idee enda kõrval, et ajaloolgi pole suurt tähendust, kuna viimaks idee pöördub endasse tagasi ja kõik ajutine langeb kokku kui tuhk ja põrm.

J ä r e l d u s i: Massihing oma lihtsas muustris esineb vastandina tavalise indiviidi peenniidilisele hingekudemele. Lähemalt tundma õppides selle „protsessi” omapäraseid käike, asetub väljapaistev üksik dilemma ette: kas tõusta juhiks või lahkuda pettunult areenilt.

MASSI ANDUVUS JUHI SUGESTIOONILE.

Massi andumisel juhi sugestioonile on tõhusa tähtsusega juhi prestiiž või mõjukus. Mõjukamaid juhitud on olnud ajaloo Kristus, Buddha, Jeanne D'Arc ja Napoleon. Tänapäeval näivad oma rahvusile eriti imponeerivat Mussolini ja Hitler. Psühhoanalüütiline kool ehitab mõjukuse armastusteooriale (Freud).

Massi väljapaistvamaid omapärasusi on ta sugereeritavus – anduvus juhi sugestioonile. Sugereeritavus on massikuulumise paratamatu tulemus. Vaieldava vahepalana tähendame, et Geigeri arvates Le Bon räägib pisut mööda, kui ta oletab, et „esimesel sugestioonil” olevat jääv tähendus massi edasisel suhtumisel.

Ka massi anduvusel juhi sugestioonile tuleb eritleda mass endaette ja teisalt aktuaalne näht massielamuses. Mõjukas indiviidi sugestioon on kujutatav isiku suletavusega massis.

Sel pinnal võib leida aset sugestioon, kuivõrd uhtub sugestioonis massi tunnetusega. Teiste sõnadega – kehtiva ühiskonna eitamisega.

Siinjuures tuleb meil võtta vaatlusaluseks kahekordne sugestioon. Mõlemalt poolt sugestiooniobjekt on üks ja sama: individ. Erinevuse tingib sellevastu sugestiooni subjekt.

Alakem kõigepealt nn. m a s s i s u g e s t i o o n i g a. Kui räägime massisugestioonist, siis on meil tegemist sugestiooni subjektiga, ei kunagi objektiga. Sellele keerulisele seletusele tähendame lihtsamalt. Siin ei sugereerita midagi massile, vaid sugestioon väljub massist. On loomulik, et sellist sugestioonijuhtumit võimaldab mass, kuivõrd on ta aktuaalne. Nagu kogu massi jõud, nii rajaneb ka tema sugestiivne mõju liikmete üle ainult peidetud olukorras. Kus meil on aga tegemist massiga subjektina teatava sugestiivse juhtumi puhul, seal astub mass peidetud olekust aktualiteedi olukorda. Seega sugereerib mass oma liikmeid massiaktis, mis on möödapeasematuks eelduseks sellisele omasele massisugestioonile.

Nagu eelnevast selgub, on massisugestioonis alati oluline sõna öelda juhil. Juht sugereerib massi peamiselt oma mõjukuse ehk p r e s t i i ž i g a. Mis mõeldakse prestiiži all, siis möödamannes mainime, et ladina keeles (praestigum) tähendab „veiderlikku silmamojutajat”. Prestiiž või teiste sõnadega mõjukus tähendab juhi juures erilist jõudu, mis teeb massi anduvaks juhi sugestioonile.

Prestiiži tähtsuse rõhutamisel tuleb eriline kaalukus anda juhi esinemisele „tuntud tegelasena”. Kui juht on saanud avalikkuses populaarseks varemate teenete põhjal, siis mõjukus on hoopis teine. Kui näiteks juhi isiku kohta teatakse avaliku arvamuse reklaami põhjal väita, et ta on tuntud rahvasõbrana, kõnelejana, poliitikuna, väepealikuna jne., siis mass paratamatult võtab seisukoha propageeritava idee suhtes, kas poolt või vastu. Ainult üksikud osavõtmad, kel sellejuures koosolekul ei ole mingit mõju, jäävad

„erapooletuks”. Kui juht astub massi ees üles „tundud tegelasena”, siis on tal palju kergem määrata taktikat massihinge vormimisel ja tulemused on paremad, võrreldes „tundmatu tegelasega”. Sest kui astub massi ette „tundmatu” juht, siis tema peab enne kõike endale võitma asukoha – positsiooni.

Juhi prestiiži – olemuse kohta veel niipalju: kes oskab koondada teatava hulga huvi ja tähelepanelikkuse endale, see on oleval silmapilgul massi „psühholoogiline juht”, nagu väidab Stieler. Mass-inimene on üldse vastuvõtlik kõigile mõjustusile tegevuskeskuselt. Kõik inimesed ujuvad „voolus”. Nad on suunatud seesmiselt ja väliselt eelmise järgi: ootuses algavale aktsioonile – rünnakule. Iga üksik ütleb samaselt: mina näen ja kuulen eelmise järgi ja toimin eelneva kohaselt. Kui kerkib esiplaanile juht kõnelejana, siis ka „tundmatuna” avab iga mass-inimene temale alateadlikult sisemuse ja nad hüüavad kooris: kõnele! – meie kuuleme. Massi mõjustamisolukorras on nõutav juhiositsioonis ka juhi väline esinemine. Kuna juht seisab massi ees juba ruumiliselt kõrgemal, siis ka väikestelgi rahvakoosolekutel juht peab looma aukartuse ja mõjukuse. Juhi olemus peab ütleva massile, kas on ta lihvitud või lihtne rahvamees. Kõik tema liigutused, näoilme, kätehoied jne. – olgu need välja kukkunud loomulikult või kunstlikult, peavad moodustama tüübi omaette. Hiljem, kui mass-inimene üksikuna teisega keskustelev, siis ta oskab juhi respekti levitada ka instinktiivselt – nii tegi sotsialist, aristokraat, vaimulik jne. Samuti juhi prestiiž ühelt poolt ja massianduvus teisalt loovad olukorra, et massinimene võtab mulje juhust ka koju kaasa. Head kõnemeheid vangistavad tihtipeale inimeste mälu, vaatamata sellele, mida nad ütlesid s i s u l i s e l t. Kui näiteks kellelki koosolekust osavõtjalt hiljem küsitakse, mida see juht kõneles, siis keegi ei tea vastata üksikasjaliselt. Väidetakse, et esineja olnud küllalt mõjukas ja vägev. Tundmus olnud midagi pidulikutaolist. Selline elamus saavutatakse juhi prestiižiga – vaatamata sellele, et prestiiž on suurelt jaolt tehtud ja nägematu juhi külgetõmbejõud. Siiski Le Bon’i liigituse järgi on olemas kaht liiki mõjukusi – päriuslik ja isiklik prestiiž. Päriusprestiiž rajaneb peamiselt nime tähtsusele ja rikkuse rõhutamisele. Sellevastu isiklik prestiiž ripub välimusest ja kuulsusest. Mõjuv sõna prestiiži tekkimisel on kaasa öelda ka vormikultusel. Mis aga prestiižis on eriline omapärajoon, siis tuleb siin mainida kriitika kadumist juhi esinemise ja väidete üle. Isikliku prestiiži ürgkujudeks tuleb pidada kahtlematult K r i s t u s t, B u d d h a t, J e a n n e D ’ A r c ’ i ja N a p o l e o n i. Oluline kaastegur prestiiži kujunemisel on senise tegevuse tulemused. Ainult isiklikud hiilgeteod teevad tõelise juhi – nõidusliku üliinimese kuju. Kui tahetakse hoida masside võimsamat sugereerimisvahendit pidevamalt enda käes, siis peab pidama temaga vahemaa. Muidu võidakse täna plaksutada käsi ja homme hüüda: „Poo risti!” Tuletagem siinkohal meelde ajaloo suurvaimude kurbmänge. Nagu neist väidetest selgub, on prestiiž mõjukamaid vahendeid, mis üksikut massis vormib sügavalt ta hingelise tegevuse kõrval. Mass-inimese afektide tegevus suurendatakse erakordselt ning ta vaimne talitus piiratakse märgatavalt. Meie huvi on praegusel juhul koondunud üksiku hingelisele muutumisele massis ja

sellele hingeteadusliku seletuse leidmisele. Kui jälgida sotsioloogilist kirjandust või süveneda massipsühholoogide hulka, Le Bon'ist McDougallini, siis nad kõik, oma eriterminitele vaatamata, leiavad massihinge kujunemise oluliseks põhjustajaks juhi *s u g e s t i o o n i*. Nii Le Bon leiab kaks tegurit – ühelt poolt üksikute vastastikune sugestioon ja teisalt juhi prestiiž. Kuid tõeliselt, milles lõppeks avaldub prestiiž? Ei muus kui sugestiooni esilekutsumises. McDougall kõneleb „primäärsest afektinduktsioonist”, mis teeb sugestiooni olemuse paratamatuks. Kõigi nende autorite galleriis omapärasem ja huvitav on Freud. Ta katseb masside anduvust sugestioonile seletada „*l i b i d o*” mõistega. Nagu selgub Freudi uurimusest masside sugereeritavuse üle, on olemas selliseid energiatunge, mida ühte sõnasse „armastus” võib kokku võtta. Sellise „armastuse” moodustab tema loomulikult sellest, mida meie tavaliselt nimetame armastuseks luuletajate keeles ja sugulisest armastusest sugulise läbikäimise eesmärgiga. Kuid sellejuures ei tule eraldada armastuse sildi all ka enesearmastuse, vanemate- ja lastearmastuse, sõpruse ja üldise inimarmastuse mõistet – konkreetset ainet ja abstraktset ideed. Psühhoanalüütiline uurimus on õpetanud, et kõik need püüdlused oleksid nimetatud tungiäratuste väljendused, mis tungivad sisse sugupoolte vahel sugulise ühenduse korral. Sellejuures varjavad nad siiski oma ürgelist olemust, et säilitada tuntavalt ühetaolsust – eneseohverdust, püüdlust lähenemisele. Kõik need armastusmõisted on Freud võtnud kokku mõistesse „libido”, mis on võrreldav *P l a t o* „eros'ega” ja mida piiblis apostel Paulus oma kuulsas kirjas Korintuse rahvale „armastuse” all mainib. („Kui mina räägiksin inimeste ja ingliskeeltega ja mul ei oleks *a r m a s t u s t*, siis oleksin mina vask, mis kumiseb, ja kelluke, mis heliseb”.)

Ka massihinge olemuses saab rakendada selliseid armastussuhteid (resp. tundesidemeid). Kuigi eelnimetatud autorite juures Freudi arvates ei ole juttu armastussuhete mõjust üksikule massihinge sisendamisel, siis võidakse nimekaile massipsühholoogidele vastu rääkida sel alal, et „libido” mõiste on nende juures peidetud sugestiooni taha.

Siit tuleb teha kaks järeldust: 1) on olemas nähtavasti mingisugune võim, mis hoiab massi koos. Ja selles mõttes Freud esitab küsimuse: „Millisele võimule võidaks seda tegevust ennemini omistada kui erosele, mis kogu maailmas kõike koos hoiab?” Teiseks (2) omatakse mulje, et üksik lõpetab massis enda algupära ja laseb end teistel sugereerida. Üksik teeb seda, sest tema juures püsib tarvidus – ennemini olla ühenduses teistega kui vastolus, mis tingitud nende „armastusest”, nagu rõhutab Freud eriti. Selline on üldjoontes Freudi teooria põhjendus massihinge omapärasuse – anduvuse eritlemisel juhi sugestiooni tõttu.

Tehes eeltoodust kokkuvõtet, siis laialt levinud vaade, et massis üksik vaimselt tasemelt alla vajub, rajaneb esmajoones indiviidi hingelise olukorra raskekujulisele valetõlgitsemisele ja intellekti üksikväärtuse pettekujutusele. Igatahes kollektiivses elamuses indiviid ei ole oluline oma intellekti osavõtu poolest, nagu üldse elamuse otsene hingeline akt ei kujuta elamuse

intellektuaalset tegevust. Kõigis tundelistes grupi- ja massiahtides astub tagasi „teadlik ja mõtlev” isik. Vaade vaimustuse vähenemisest ja suurenemisest viitab erilisele vähenemisteooriale, mis ütleb, et indiviidi lõppemise järgi hulgas vähenevad oluliselt ka isiku vaimsed ja kõlblad jõud. Seega on olemas indiviidi määravad jõud, mis massis uinuvad ja uinutatakse, s.t. saavad teadvusetuks, taganevad massi haaravate kujutluste ees.

Teisalt meie teame tänapäeval, et indiviid vaimse-hingelise ühtlusena on mõeldav ainult koosolemises teistega. Tema vaimne-hingeline iseseisvus on suhteline ja ebamäärane. Isiku üld- ja põhipositsioon on edasi minnes tingitud ja määratud kuuluvusega kindlasse ühendusse, olgu see ühendus tekkinud sünni või päritoluga (perekond, rahvus), kuuluvusega (klass, kutse) või sisseastumisega (partei, ühing). Sellise põhiasendi kollektiivne tingimus väljendab end üldises elus, tundmuses, töös ja mõtlemises, mille suunast ja värbimisest ta võtab osa. Aktuaalselt mõjuvalt näitab end „mina” „kollektiivkompleks” „meie”-elamuses – kollektiivakti tähtsuses. Mis on kollektiivelamus? On olemas tõeliselt „meie” hingeline subjekt, mis on jõuline hingeliseks aktiks, mis ei tule „minale” eneses. Ümberpöörduvalt aga see „meie” ei ole jõuline igaks aktiks, mida „mina” teostaks seesmiselt. Kui on kõne massielamusest, siis tuleb mõelda sellisele kollektiivelamusele, mille subjekt ei ole „mina”, vaid paljude siduvate „minade” kantav ja nendes elav „meie”.

J ä r e l d u s i: Mass on anduv juhi sugestioonile. Juht teostab sugestiooni prestiiži või mõjukusega. Prestiiž võib olla juhil päritoluline või teostunud eesmärkide tulemus.

Massi analüüs: Mass oma koostiselt moodustab alaväärsete inimolendite kogu. Üksik selles hulgas peab alluma massinstinktidele, kaotades isikuväärtuse. Massi kui hingelise protsessi tase on alaväärtuslik ja vastutusvõimetu. Massihingele on eriliselt omane anduvus juhi sugestioonile. Alaväärsustunne peab vabanema väljapaistva juhisümboli abil, kes sel puhul esineb mingi „lunastajana” või „peastjana” mingist kitsikusest, orjusest, raskusest, andes sellega massile tagasi nende kadunud väärtuse või vabaduse, pannes kaalule enda isiku ühes massiga. Vaevalt läheks mass uue juhiga kaasa, kui temal poleks lootust tema eestvõttel oma väärtust ja võimu tõsta. See lootus ei saa aga mitte lihtsalt „üldine” olla, vaid on paratamatu iga üksiku haaratud massi liikme uuesti ärganud lootus. Mõelgem Moosese vaevarikkale tegevusele, et võrgutada Iisraeli lapsi igatsusele isadele töötatud maa järele, mis „piima ja mett” pidi jooksuma. Tema mõte oli nähtavasti anda kindlat toetusala oma jalgealuse kujul orjastatud inimestele, kellel puudus igasugune rahvusliku ühtekuuluvuse teadvus. Peale võitlusrikast ettevalmistust, suurt kõikumist ja kahevahelolemist, pingutust vaaraoga, ootas ees raske kõrveteekond oma kirju saatusega. Ettevõtte kangelane ise võis ainult eemalt näha töötatud maad, ilma isiklikult sihile jõudmata. Ühe ainsa inimese raudne tahe viis siiski rahva eesmärgile.

Hoopis sügavam oli teise võrratult suurema juhi töö, kes üldse ei arvestanud välisväärtustega, vaid ainult siseväärtusega, isikliku väärtusega, selle äratamisega, tõstmisega ja rakendamisega ning siiski pidi kurvastusega hüüdma: „Kui sa teaksid, mis sinu rahule tarvis on!” Tema töö pole ometi kaduma läinud, vaid avaldab ikka kasvavat mõju just siseväärtuse pärast, mis ka mass-inimest tahab tõsta kõrgemale tasemele.

B. JUHTIMISTEHNIKA

I ORGANISEERIMINE ORGANISEERIMISE ÜLDJOONI.

Juhtimine psühholoogilise ja sotsioloogilise probleemina on ühiskondlik vajadus, nagu leidsime varem. Juhtimisprotseduur ei ole mõeldav ilma, juhtimistehnikata – o r g a n i s a t s i o o n i t a. Organisatsioon on abimees nõrkade kaitsmisel tugevate vastu („Ühendus teeb tugevaks”). Organisatsioonivajaduse tingib ühiskondliku korralduse tehniline või mehaaniline moment. Samuti masside haaramine – propaganda juhi meelsusliitlasteks sunnib rakendama ühiskonnas organiseerimisprintsipi.

Juba juhtimise üldistest vajadustingimustest leidsime, et edukas juhtimine eeldab organisatoorset aparati. Et juht tõuseks võimule, selleks peab ta asutama grupi ühe liigi – o r g a n i s a t s i o o n i. Sinna tuleb värbida inimesi, kes aitaksid aktiivselt kaasa tähistatud idee levimisele. Organiseerimisel tavaliselt hangitakse oma rüppe „laialdasi rahvamasse”. Organiseerimisel tuleb piinlikult eritleda vahe nn. konkreetse ja abstraktse massi vahel. Harilikult mõeldakse konkreetse massi all hulkade sellist asendit, kus tekib ta afektidest kõrgepingeline – massiaktsioon. Selle vastu abstraktne mass on ü l e m i n e k konkreetsest massist grupini – organisatsioonini. (Siin ei tule ära vahetada nn. peidetud või latentse massi mõistet. Sel juhul massi all mõeldakse üleminekut vastupidiselt: konkreetsest massist abstraktse kollektiivi juurde).

”Laialdaste rahvamasside” organiseerimise kohta põhimõtteliselt ja üldjoontes tuleb sedastada, et mass tavaliselt on väärtuste seos, mida ta ei oma. Iga seaduslik norm tähendab teatava „sundimise” kehtivust. Mass ei tunne endas mingit „sundimist” või „pidamist”. Tal on ainult üks kehtivusreegel – h ä d a v a j a l i k k u s.

Tavaliselt mõistetakse organiseeritud massi all organiseeritud proletariaati. Ka siin tuleb hoiduda samastamast proletariaati alati „laialdaste rahvamassidega”. Proletariaat põhilaadilt on klass ja sellisena abstraktne kollektiiv. Kuid süvenedes klassi mõistesse, tunnetatakse, et ühiskondlik klass moodustab õieti ebamääraste piirjoontega kollektiivi. Seega seisab proletariaat üsna lähedal meie abstraktsel massil. Abstraktsele kollektiivile kuulub seose- ja sunnijõu kõrgem aste, mis asub üksiku vastu. Üksik on temas juba korraldatud, mis selgesti

ilmneb riigis ja kirikus. Klassikuuluvus võib olla mõningail juhtumel vabatahtlik ja tunnetatav. Ta on siiski objektiivselt erinev ja muutusvõimeline, nagu see üsna reeglipäraselt toimub riigi- ja kirikukuuluvuses. Proletariaati kuulumine tähendab seesmiselt kuuluvuse teist suletud astet kui kuuluvuse puhul „laialdaste rahvamasside” hulka. Seepärast valitakse meelsamini sõna „mass”, et tähendada ühendust irratsionaalsemalt ja ebamäärasemal viisil.

Kui eelpool leidsime, et mass vajab korda seesmiselt ainult ”hädavajalikkusena”, siis kord massile ei mõju ajaliselt vertikaalselt, vaid ta jääb piiratult oleviku horisondile. Ent oluliselt avaldub see esiteks ü h e t a o l s u s e põhimõttes, s. o. massiliikmete erinevatuses üksteise kõrval, mis massi olemusele on paratamatu. Kui eitada ühetaolsust ja lõpetada seda, siis tähendaks see mass-inimesele asetamist väljaspool massi. Teiseks korra hädavajalikkus massile ilmneb ja põhjeneb j u h i ilmumisel. Juhi läbi eraldub mass objektiivkarakteriga ühendusena. Nii näiteks on tõeliselt juhita tänava ülesasted, paaniline hulk ja riisuvad kambad. Ainult olukord teeb selliseid hulki massideks. Selles mõttes on Wiesel täielik õigus eritleda „juhita” ja „juhitavat” massi.

Üldlaadilt on mass oluliselt loomulikult korratahtlik, mitteteadlikult. Lähemalt vaadatult tähendab korratahtlikkus, et korra põhimõte väljendub massi loomulikkudes eluavaldustes.

Mõningate sotsioloogide (näiteks prantslase Ferdinand T o n n i e s'i) massi oluline korratahtlikkus on mõeldud kestvana, mis areneb välja grupi olemisest, nagu k o m m e, t r a d i t s i o o n, p r u u k. Kindlasti seisavad kord ja traditsioon üksteisega lähedas suguluses. Kord on üldiselt traditsiooni sisu. T r a d i t s i o o n põhjustab, et tänane kehtiv kord püsiks ka homme.

Olemuslikult kord omab kaks astet – ühiskonna kaks ilmumisvormi, nagu leiab Geiger. Esiteks: grupi elukord on täielikult immutatud ühiskondliku küljega. Sest grupp ei ole taibata iseseisva korrasüsteemina, vaid avaldub kaudselt, ilma objektiveerumata, ühistu elus. Enne kõike seal, kus grupi elukord rajaneb elaval traditsioonil (nn. immanentne kord).

Teisalt aga esineb o b j e k t i v e e r u n u d elukord, mis on eristavalt välja arenenud ühiskondlikust küljest. See võib olla teadlikult seatud korrasüsteem või tarretanud traditsioon. Massil puudub ainult puhtakujuline tunnetatav objektiveeritud kord, mitte igasugune kord.

Kõik need üldlaadilised väited massi organiseerimise põhjuste üksikasjalisel otsimisel on vajalikud selleks, et ühelt poolt ei tule nõnda mõista, nagu oleks võimalik „juhitavat” või „aktuaalset” massi organiseerida grupina – organisatsioonina. Ei – „massi organiseerimise” all tuleb mõista abstraktset massi – „laialdasi rahvakihte”, kes ainult teatavais tingimuses juhi eestkostel võivad moodustada „aktuaalse” massi: luua massielamuse ja teostada juhi näpunäidete kohaselt aktsiooni või rünnakut.

Üksikasjaliste organiseerimisvajaduste põhjuste eritlusel püstitame esmajoones üldväite, et ilma organisatsioonita ei ole mõeldav demokraatia.

Võtkem näitena teatav klass. Kui mingi klass asetab ühiskonnale teatavaid kindlaid nõudlusi ja täidab majanduslikus tootmisprotsessis mõningaid funktsioone, siis sellise klassi olemasolu paratamatult tingib organisatsiooni majanduslikule ja poliitilisele alale abinõuna oma üldtahte saavutisteks. Organisatsiooni põhimõtteks on rajaneda väikesele jõukulutusele ja võimalikele jõutagavaradele. Ta peab olema võitluses nõrkade relvaks tugevate vastu. Näiteks meenutagem siinkohal proletariaadi organisatsiooni majanduslikus ja poliitilises võitluses kapitalismi ülevõimu vastu. Paratamatult kapitalistid näeksid, et proletariaat oleks hajunud ja lahkkelid võtaksid selles organisatsioonis maad. Ütleb ju vanasõnagi: „ühendus teeb tugevaks”. Teame, et tavaline proletaarlane on ühiskonna nõrgem liige nii kultuuriliselt, hingeliselt kui füsioloogiliselt. Ainult organiseeritud massina proletaarlane võib moodustada vastuseisu jõudu ja ühiskondlikku väärtust. Seega võitluses gruppide ja klasside vahel on vajalik organisatoorses elus tulemuste lähtekohalt *a r v – l i i k m e t e h u l k*. Organisatsiooni põhimõte on olemasoleva tingimatu säilitamine – *conditio sine qua non*. Michels määritleb piltlikult organisatsiooni mõistet järgnevalt: „Tõesti, allika nimi, millest voolavad konservatiivsed veenired demokraatia lagendikule, et seal tekitada aeg-ajalt laastavaid üleujutamisi, mis moonutavad lagendiku tundmatuks, on organisatsioon”.

Masside organiseerimise peamisi tõukejõude on *m e h a a n i l i n e - t e h n i l i n e* moment „laialdaste rahvamasside” valitsemisel. Teisalt eeldab organisatoorset aparati teatava liikumise eduvahend – *p r o p a g a n d a*.

Iseseisvad massid on võimetud enda abil isegi paratamatuid ja vajalikke otsustusi otsesel teel ette võtma. Masside võim ja võimetus oleneb ta arvust. Kui 19. saj. esimese poole lõpul *P r o u d h o n* poleemikas küsis *L o u i s B l a n c*’ilt, kas võib 34 miljonit (tookordne elanike üldarv Prantsusmaal) välja tulla oma nõudluste rahuldamiseks, ilma et kaupmees ei vajaks selli, siis vastas ta siinsamas ise: „Narr on, kes jaatab küsimuse, kuid pole mingi absoluutne riigivastane, kes seda eitab!” Niihästi suurlinna hiigelkaubamajades ja poliitilistes parteides, kus üheltpoolt ärikülatajate ja teisalt liikmete arv ulatub sadatuhandesse, ei ole mõeldav selline protseduur ilma esindussüsteemita juba puhttehniliselt. Samuti masside laviini otsese koosoleku mõttes ei saa käsitleda ka praktiliselt vaatevinklilt. Näiteks on raske hankida ilmastikuolude ebasoodsal korral ruume tuhandepäisile massi liikmeile. Seega juba füüsiline mahutamisevajadus nõuab organisatsiooni kui masside esindust. Kuidas korraldada selliseid masside laviine ühtekokku ajaliselt? Samuti teame füüsikaseaduste põhjusil, et kõneleja healt ilma kunstliku vahendita on raske teha kuulatavaks üle 10-tuhandepäisele hulgale. Nii tekib vajadus saadikute või esindajate järgi, et masside tahtetegevust kergendada. Nii kujuneb olukord, et „laialdastest rahvahulkadest” pisut arukamad pead organiseeritakse üldorganisatsiooni eriharudesse – osakondadesse, mille olemasolu on tingitud *t e r r i t o r i a a l s e l t*. Niipea kui teatav liikumine ei ole saavutanud

sajaprotsendilist „laialdaste rahvamasside” organiseerimist, seni ei moodusta organisatsioon veel „riiki riigis”.

Millised pahed ja hüved on ühelt poolt masside otsesel koosolekul, mis mõeldud *in corpore* ainult kujutluses, selleks sukeldume pisut ajalukku. Omaaegne demokraat Rheinimaal, Moritz R i t t i n g h a u s e n, oli mees, nagu väidab Michels, kes esimesena loonud reaalse aluse otsesele seadusandlusele rahva kaudu. Kogu rahvastik pidi jaotatama tuhandepäistesse sektsioonidesse, nagu see Preis 1848/9 a. valimiste juures ilmnis. Iga sektsioon asus kindlas kohas, kas näiteks koolimajas, omavalitsusasutises või mõnes muus saalis, kus ta nimetas endale eesistuja. Iga kodanik võis nautida kõnevabadust. Sel viisil pidi iga üksiku intelligents tehtama teenistusväärseks isamaale. Vaidluse lõppemise järgi pidi andma igaüks oma „heale” ära. Eesistuja andis tulemused üle kogukonnavanemale, kes neid omakord toimetas kõrgemaisse instantsidesse. E n a m u s e tahe oli otsustav.

Seadusi ei tarvitsenud üldse luua. Niipea kui riigikodanike kindel arv nõuaks uut seadust või reformi, siis vastava ala ministeerium määratud aja möödumise järgi pöörduks ise rahva poole. Seadus kasvaks orgaanilises vormis välja vaidlustest. Eesistuja algataks esimesena vaidluse peapunkti üle. Hiljem kalduks vaidluste käik alluvaile punktidele. Sellele järgneks healetamine. Otsus võetakse vastu healtenamuse põhimõttel. Sellejärgi antakse healetamise tulemused ministeeriumile, kus neid selgitaks ja redigeeriks erikomisjon. Esitatud süsteem masside anarhilisel juhtimisel ja valitsemisel paistab esimesel pilgul olevat küllalt vastuvõetav ja praktilises elus ei omavat mingit vasturääkivust.

Kuidas on lood tõeliselt masside anarhilise juhtimismoodusega?

Otsene enesevalitsemine rahvakoosoleku otsuste kaudu on küll demokraatia ideaal, kuigi piirdub esindusolemuse ulatusega, siiski ta ei paku mingit kaitset oligarhilise juhtkonna tekkimise vastu. Juhtkonnal on massi kergem valitseda kui mõnd väikest kuulajateringi, sest massi poolehoid on tormilisem, lihtsam ja vähenõudlikum. Sõnad ja teod massi hingeelu lähtekohalt on kaks hoopis erinevat asja. Mass esineb tihtipeale patoloogilise nähtena, mis teeb – nagu varem väitsime – üksiku hulgas kaduvaks oma isikuväärtuselt kui vastutustundelt. Selles asub tüüpiline argument massi iseseisvuse vastu mehaanilise ja tehnilise võimatuse tähenduses.

Organiseerimistarbe tingib suurelt osalt juhi seisukohavõtt p r o p a g a n d a s või kihutustöös. Massi südant köitev propaganda vajab kõvadele ja teadlikkudele alustele rajatud organisatsiooni. Propaganda põhilaadilt ei ole eesmärk omaette. Ta on vaid vahend poolehoidjate värbamiseks teatavale liikumisele. Siinjuures tuleb kohe vahet teha propaganda peasuuna eritlemisel: kas propaganda on huvitatud intelligentsist või massidest? Vastus on ainult üks: massi t o h u t u hulk toetab liikumist. Järelikult on vaja üles tõsta organiseerimisküsimus. Tuleb propageerida massides ideed ja värbida aatekaaslasi. Kui väljuda poliitiliselt platvormilt, siis ühes liikumises on vähe tulemuste hinnangul mõningaist saavutustest ja kehtiva võimu mõjustamisel. Iga

liikumine ideaalse luubi all on suunatud sellele, et saavutada täielikku võitu, ükskõik millises võimuvormis.

J ä r e l d u s i: Tänapäeva kultuuri- ja poliitilises elus ei kujutle mingit väljapaistvat liikumist, mis ei hoiaks silme ees masside organiseerimisprintsipe. Kariinimestes elab tarve juhi järgi. Juhi võimutung teostatakse ainult kindlakujulise organisatsiooni vahendusel nn. abstraktse massi organiseerimises. Juht suunab organisatsiooni kaudu propageeritava idee ka kõige kättesaamatuks südameisse. Juhtimistarve on kariinimese hingeline nälg. Hingelise nälja rahuldus teostatakse tehniliselt organisatsioonis.

ORGANISATSIOONI EHITUS.

Organisatsiooni põhitunnuseks on liikmete ja ametnikkonna olemasolu. Ametnikkonna tarve (Michels'i järgi) on tehnilise, psühholoogilise, intellektuaalse ja bürokraatliku momendi tingitud. Organisatsiooni ametkonna – juhtkonna tüüpiline näht on võitlus esikoha pärast. Punase niidina võitluses esikohtade pärast läbib juhtkonda noorema ja vanema generatsiooni vaheline pinevus. Organisatsioon oma kondikavalt sarnaneb sõjaväele, isegi kõige demokraatlikuma liiduna.

Tänapäeva poliitiline, majanduslik ja kultuuriline elu ei ole mõeldav ilma organisatsioonita. Eriti tungiv organisatsiooni vajadus on poliitilises maailmas, kus juht püüab teostada oma võimuiha. Organisatsioon on koletis kõigile, kus välja purskab hüüd juhtide järgi, et nad teostaksid nõrgemate maksvuspüüde võimsamate poliitiliste ja ühiskondlikkude ringide vastu. Organisatsioon on oma põhilaadilt hingetu mehhanism, kus on surmatud demokraatia põhimõte. Ainult bürokraadid valitsevad seal. Organisatsiooni põhimõtte eelistatuim lööksõna on: bürokraat olgu uus Caesar!

On loomulik, et ükski suur organisatsioon ei ole mõeldav ilma ametnikkonnata. Kuidas suures organisatsioonis, näiteks parteis võib tekkida ametkond, näitab Michels, vihjates neljale põhjusele. Esiteks: **t e h n i l i n e** vajadus. Nii näiteks eritööd ja teadmised sunnivad looma teenivaid organeid – vastavaid ameteid. Teiseks: **p s ü h h o l o o g i l i n e** külg. Niisuguste teenivate funktsioonide kauaaegse omamisega tekib juhtide harjumuspärane õigus. Seda soodustavad enam asjaolud, nagu juhi kõneanne, energia j.t. juhi omadused, millised rahuldavad massi juhitarvet. Kolmandaks: **i n t e l l e k t u a a l n e** kaalutus. Kutseline juhtkond, keda kannab spetsialiseerumine massi mõistmatuse vastu, peab olema autoriteetne. Neljandaks: **b ü r o k r a a t l i k** tarve. Ülesanneteringi paisumine mõjub ametnike aparadi väljakujundamisele.

Tehnilise paratamatuse tõttu läheb Michels niivõrd kartlikuks, et järeldab masside valitsemist organisatsioonis uuest juhioligarhiast. Sellise juhtimistehnikaga juhatakse irratsionaalne masside tahe sihikindlasse tegevusse.

Juhi sihikindla tegevuse taga seisab massitahte jõud. Kuid Michels leiab edasi, et demokraatlikust organisatsioonist kujuneb valitsemissuhe. Siin juht-valitsejat kihundab võimuavalduse tahe – võimutung ja tugevnenud maksvusteadvus. Eetilistel nõudlustel suurtes ühiskondlikes massireaktsioonides Michels'i mehaanilises käsitluses ei ole ruumi. Nii siis altruistlik juhtimispõhimõte kaob üldse näitelavalt. Igas organisatsioonis, isegi sotsialistlikes parteides, mida Michels vaatleb eriti, elab juhtkonnas kindlakujuline kalduvus saada valitsejaks. Samuti asub igas demokraatlikus organisatsioonis tendents takistada juhtimise üleminekut valitsemisele. Kuid Michels näeb ainult kivinemist ja teeb sellest järelduse juhtkonna kohta, et see tüürib oligarhia poole. Aga nagu igale äärmusele on olemas vastuvool, nii ka juhtkonna oligarhia tekkimises tuleb näha organisatsiooni pidurdavaid tegureid: juhtidevaheline võitlus organisatsiooni sisemuses ja võitlus sugupõlvade ehk generatsioonide vahel.

Juhtidevaheline võitlus organisatsioonis on paratamatu. Ikka näeme kindlaid tegevusjaotusi juhtide keskel. Näeme juhte, kelle tegevusala piirdub vaid masside sugestiooniga. Teisal organisatsioonis võib peituda juhte, keda huvitab massitahte ratsionaliseerimine ja poliitilise mehhaanika sihikindel rakendus. Sellised vastolud juhtidevahelises võitluses ei ole tingitud organisatsioonis üksnes erinevaist tegevusjaotusist, vaid ka sügavaist isiklikest vahedest. Siin juhi võimu- ja võitlustung ja, nagu Michels leiab veel: opositsioonitung, ehitustung ja auahnus (nende ridade kirjutaja arusaamise järgi auahnus on juhi võimutungi paralleelne varjund) võivad anda juhi isiksusele omapärase ja erineva värvingu.

Sellised võitlused ilmuvad tavaliselt **s u u n a v õ i t l u s t e n a**. Neis õieti peitub korrektiiv organisatsiooni kivinemise vastu.

Samuti paratamatu on generatsioonidevaheline võitlus. Kui jälgida selles mõttes sotsialistlike parteide paralleelorganisatsioone, siis need ei ole sageli muud kui generatsioonivõitluse tooted.

Eelmisega seoses mõni sõna ka poliitilise partei **s e e s m i s e s t** ehitusest. Parteitahte kujunemine organisatsioonis ei järgne mingil juhul bürokraatliku kihi võimuavalduse teel. Partei tahe väljub massi vastupanekust, mõjust massile juhi, organisatsiooni otsuseist, mis on juhi ja massi jõudude parallelogrammi tulemused. Partei on voluntaristlik või tahteline ehitus. Kunagi ei ole partei tekkinud spontaanselt massist. Ikka viitab partei kujunemine tagasi juhtimise mõjule. Teisalt jälle poliitilisele seosele reaktiivse või tagasikiskuva massiliikumisega ja massimeeleoluga.

Kunagi ei saa parteid vaadelda puht sotsioloogilises arusaamises. Igas parteis toimub ikka teatav vaheldusmäng üldiselt suunatud massi- ja juhitahte vahel. Sellest on teadlik isegi organisatsiooni väikese allgrupi juht, ning ta toimib sellele vastavalt. Demokraatia valju mehaanilise käsitluse järgi peaks järgnema parteitahte kujunemine sel teel: organisatsiooni juhatuse otsus, ühingu üldkoosoleku otsus, ringkonna konverentsi kinnitus, parteipäeva otsus, otsuse teostamine saadiku kaudu parlamendis ja valitsuses. Tõeliselt järgneb parteitahte

kujunemine vaheldusmõju läbi juhtimise ja massitahte vahel. Partei ilma juhtimiseta on sama võimatu nagu riik pole ettekujutatav ilma juhtimiseta.

Moodne partei on tõeliselt võitlusorganisatsioon. Vastavalt sellele on tal ka taktika. Sellise teadvuse põhimõte rõhutab üldist löögivalmisolemist. Kui näitena võtta ajaloost suure sotsiaalrevolutsionäärse partei asutaja Ferdinand Lassalle'i Saksamaal, siis ta õigustas isiklikku diktatuuri nii teoreetiliselt kui praktiliselt ja juhitavad järgnesid paratamatult tema vasaralöökidele. Aga võtkem tänapäeva diktatuurimaade ainsad valitsemisparteid – fašism Itaalias, kommunism – N. Venes ja natsionaal-sotsialism Saksamaal! Kogu parteiorganisatsiooni ülesehitus rajaneb peamiselt nn. juhijuhimõttel. Ainult erandina on ta peidetud kommunistlikus parteis. Kuid tsentralisatsiooni organisatsioonis tingib otsustuse kiirustarve. Näiteks demokraatlik mõtlemisviis võiks olla seotud ajakulutusega. Siin tuleb eriliselt rõhutada, et võitlusorganisatsioon vajab hierarhilist liitumist. Ilma selleta ei oleks üldse mõeldavad neegrite võitlused, kellede sõjakunsti võivad purustada ainult euroopalikult drillitud ja hästidistsipliinitud pataljonid.

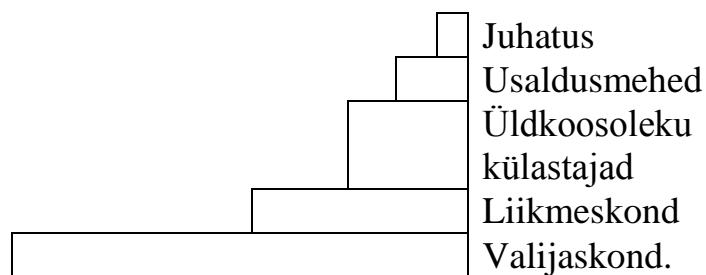
Kindlat tsesarismi astet nõuab käskude täppis täitmine poliitilises päevavõitluses. Seepärast omaaegne hollandi sotsialist van Kool räägib üsna avalikult, et tõelise demokraatia esitlus on võimalik võitluse järgi. Võitluse ajal iga organisatsiooni juhatus vajab autoriteeti ja sisseulatuvat jõudu, et teostada oma tahet. Siin oleks despotism paratamatu. Kure rünnaku paratamatus sunnib alistuma isegi vabaduse põhimõtte. „Masside alistumine mõningate väheste tahte alla olevat demokraatia kõrgemaid voorusi,” leiab Michels.

Organisatsioonis, eriti võitlevas poliitilises parteis, ei või demokraatia kuuluda „kodutarvete hulka”. Tema lubab ainult kergest puhkust, mis ei raskenda liikumist. Demokraatia on löögivalmisolekuga halvasti ühendatav. Seepärast ka vastolu tugevasti tsentraliseeritud parteides ja oligarhilistes konstitutsioonides, kus ollakse vastu rahvahealetusile ja kõigile esindussüsteemele, mis on vastandid tsesaristlikule põhimõttele.

Kui väga demokraatlik võitlusühik sarnaneb sõjaorganisatsioonile, seda näeme isegi sotsialistlike parteide oskussõnastikes. Võib jälgida vastava ajakirjanduse juhtkirju, kus esineb sõjaväetaktika ja kasarmuõue strateegia üsna ilmselt. Mässuvaimulised juhtkirjad lõhnavad kasarmužargooni järele. Lähemat sidet poliitilise partei ja sõjaväelise organisatsiooni vahel tõendab isegi sotsialistide juhtiva kaadri kirglik huvi sõjaliste küsimuste vastu. Nii tuntud „Kommunistliku manifesti” kaasautor Engels, kes muide oli algul elukutselt kaupmees Inglismaal ja sõjaväes teeninud vabatahtlikuna kõigest ühe aasta, kasutas vabu hetki enesearendamiseks, uurides sotsialistlikke kui ka sõjateaduslikke küsimusi. Samuti allohvitseri poeg, kuulus saksa sotsialistide kuldsuu Bebel, võlgneb tänu sõjatehnilistele uuendusideedele, millistel ei ole midagi ühist sotsialistliku teooria põhijoonega – antimilitarismiga. Bebel ja eriti Engels on tüüpilised sõjaliteraadid. Eeltoodu põhjal Michels teeb järelduse, et selline tendents ei ole mingi juhus, vaid ta vastab palju enam hingesuguluse instinktile. Organisatsioon

(partei, erakond, liit, ühing) sarnaneb oma tegevuslaadilt riigimehhanismiga. On ju lõppeks riiki organisatsioon. Nimelt tegevuses ja toiminguis eksisteerib v a l i m i s õ i g u s, mitte aga v a l i m i s k o h u s t u s. Ja seni kui esimest ei asenda viimane, niikaua püsib võimalus, et vähemus leiab õigusest vajaduse ja dikteerib enamusele seadusi ja määrusi, mida enamus loovutanud vabatahtlikult vähemusele. See toimub eeskujulikult enamus-demokraatias poliitiliste gruppide parteikohustuste täitmisel.

Teadupärast laialdane pealiskiht moodustab kohaliku valijaskonna. Üle valijaskonna tõstab pead suhteliselt 1/10 – 1/30 kohaliku partei liikmeskonna kehasajaid. Viimatimainituist kõrgemal asub korrapärane üldkoosoleku-küllastajate kitsapäine arv. Nende üle paistavad välja grupi funktsionäärid. Ent üle kõige igatahes nendega sageli personaalunioonis seisev pooletosina- ja natuke enamsuurune keskjuhatuse-eestseisus. Praktiliselt tarvitav demokraatia omab Michelsi skeemis järgneva struktuuri:

Enamus on alati rõõmus, kui leidub mehi, kes oleksid valmis hoolitsema organisatsiooni asjaajamise eest. Juhitarve, mis enamikus seotud valitseva sangarikultusega, on massides piiramatu. Selline tendents on eriti paratamatu kõigis demokraatlikes mais, kuigi vajaduse tugevusaste sõltub vastava rahva ajaloolistest, rahvuspsühholoogilistest jne. erinevusist. Nii näiteks tarve juhi järele on eriti omane sakslastele. Saksa rahvas on maast madalast imbutatud läbi nn. „kambapsühholoogiaga” – juht ees ja salk taga, alates noorte „Wandervogelitega” ja lõpetades poliitiliste S.-A. rühmadega. Väljapaistva juhtprintsipi rakenduse eelduseks on sakslastele esiteks hingeline kaldumus alistumisele, suur võime distsipliiniks. Lühidalt: preisi kapralivaimu pärandus kõigi hüvede ja pahedega. Sellele lisandub usk autorideedisse, mis võib ulatuda isegi väljaspoole igasugust kriitikat.

Kuidas toimuvad o t s u s t u s e d moodsas demokraatlikus parteis? Parteis otsustamisest võtab enamisti osa vähemus. Tähtsad parteiotsused, mis sageli partei nimel tehakse, väljuvad peotäie liikmete lähtekohast. Õieti on organiseeritud massi demokraatlikest õigustest loobumine vabatahtlik, kuigi siin tooniandev võib olla masside huvipuudus mõningate küsimuste vastu, aga teinekord võivad olla kokkutuleku takistuseks ka geograafilised ja topograafilised tingimused. Sellise olukorra tulemuseks on, et juhtimismaailmas geograafiliselt lähtekohalt on otsustavad üldorganisatsiooni linnas asuvad osakonnad – eesotsas linnakomiteedega. Suurtes linnades isegi eraldub

spontaanse selektsiooni protsessi läbi reeglipärane koosoleku külastajate ring ja osavõtjad partei otsuste puhul organiseeritud „massist”. See ring on võrreldav vagatsejatega kirikus, kes hoidub koos kohustusteadvusest ja harjumusest. Organiseeritute enamus tunneb sama ükskõiksust organisatsioonitöö vastu nagu suhtub valijate enamik, parlamendile. Tüüpiliselt ilmneb see klassilise massikultuuri ja põlise revolutsiooni maal – Prantsusmaal, kus taktilisi ja administratiivseid küsimusi serveeritakse ainult järjekindlalt külstavale kitsale grupile. Juhi suurtele võitlustele organisatsiooni kehtiva taktika pärast – seesmisele valitsemisele parteis („õigele joonele”) ei seista vastu arusaamatusest, vaid huvipuudusest. Seepärast parteiorganisatsioonide massikoosolekute puhul leiavad käsitlemist närvekõditavad ja isegi sentimentaalsed teemad, nagu näiteks ”Prantsuse revolutsioon”, „Ekspeditsioon Põhjanabale”, „Usk ja teadus”, „Poliitika ja spiritism” jne. Need on „elulähedased” alad ja huvitavad hulki enam kui taktilised ja harilikud seesmised parteiküsimused.

Massilaviinid veerevad organisatsioonikoosolekuile ainult, kui on lubanud tulla suur kõnemees või propagandaplakatil esineb tabav ja haarav lööksõna või toimub populaarteaduslik ettekanne kinoliste vaatepiltidega. Peab aga möödaminnes rõhutama, et korrapärased koosolekukülastajad ei kuulu proletariaadi ridadesse, kes tööst väsinult heidavad õhtul puhkama. See on klassidevaheline element. Nimetame teda väikekodanluseks – rätsep, pudukaupmees, ajalehemüüja, ärisell, töötu haritlane jne. – nii öelda proletariaat jutumärkides.

J ä r e l d u s i: Iga võimas liikumine vajab organisatsiooni. Organisatsiooni olemus ja ehitus tingib ametimehi — juhtkonda. Põhilaadilt tänapäeva organisatsiooni luustik sarnaneb sõjaväe struktuuriga, eriti poliitiline partei. Iga organisatsiooni sõjaväeline rakendusprintsip ei pruugi sõltuda solidaarsusest militarismiga. See võib käia isegi vastu nagu tuli ja vesi. Organisatsiooni elus, vaatamata demokraatlikele põhimõttele, on tooniandev tegelikult vähemus. Väliselt kinnitavad vähemuse seisukohti pro forma laialdased massid. Organisatsiooni tähtsust on õieti hinnanud **W i e s e:** ”Organisatsioon tarkade vaimude loomunguna kannab oma püsivat jõudu endas, mis võib kaua aega vastu panna laastavatele jõududele, mis on pärit inimeste pahast tahtest, võimetusest või hooletusest”.

IDEOLOGIA ASETAMINE.

Juhi tõusutee – tema püüdlused on seda tulemusrikkamad, mida kristalsema ja ratsionaalsema idee ta esitab massidele. Mingi liikumise etteotsa asudes, juhil peab olema programm – põhimõtted. Liikumise põhimõtted – idee on suunatud kehtivate ideede halvustamisele ja alavääristamisele ja nende asendamisele uute paremate ideedega.

Kui juht asub looma vahendit ja hüppelauda oma võimutungi rahuldamiseks, siis paratamatult tal peab olema varuks mingisugune idee, mille eest sööstab avalikku võitlusse. Igal juhil on mingi idee, millest ta peab olema haaratud palava südamega. Seega on iga organiseerimistö eelduseks ideoloogia asetamine. Teiste sõnadega, juhi poolt algatatud liikumine peab evima võidulootuste saavutamiseks teatavaid põhimõtteid ja taktikat.

Kui asuda lähemale analüüsile juhi ja idee vahekorrale, siis näeme juhi tõukejõudude ja idee vahel, mis annab tema taatele suuna, püsivaid ja tugevaid seoseid. Idee kristalliseeritud vormiandmine ja antud idee seesmine väljatöötamine ja tunnustamine juhi poolt, nii et see massides omaks elava värvingu, ei ole ainult loogiline, vaid ka afektiivne tegevus, mis esimesele annab väärtuse.

Idee ja juhivahelise suhtes tuleb rõhutada iga positiivse idee reaktiivset või tagasimõjuvat iseloomu. Idee ei ole alati puhta kujundusjõu tulemus, mis endast ise loob spontaanselt ühiskonnakorralduse ideaalkuju.

Kui juht on haaratud ideest ja kui ta leiab selle üldised jooned ja suuna juba valmina enda ees, siis kannab ta selle massidesse. Juhi ülesandeks ei ole spontaanse tegevuse kaudu luua ideed, vaid sulatada idee ja massid ühtekokku. Ent selline isik – juht, kes on töötanud välja idee, mis kutsub massis esile sütitava mõju, ei tarvitse alati langeda ühte juhi isikuga, et just tema peaks mõjukalt väljakujundatud idee ainuüksi massidesse kandma. Kuid massiigatsusele idee vastav väljakujundamine avastatakse ainult siis, kui on osatud süveneda peenelt tema meeleoludesse, tema üldasendesse ja igatsustesse. Juhi elutunne ja tema vaimustus ideest sunnivad juhti loogiliselt oma ideed põhjendama ja üles ehitama, eriti kui asuda idee tutvustamisele ja levitamisele organiseeritud kihtide ees. Juht peab lähtuma püüdest, teha maailma elukorraldus oma idee taoliseks. Peab katsuma mõjustada sündmuste käiku oma vaimus, võimu kaudu ajaloo käiku ja kultuurimuutust mõjustada idee suunas. Isegi juhi isiklikud tungid ja iga tegevusülesanne tuleb rakendada idee teenistusse. Peatselt järgneb sellele idee tõelikkuse jutlustamine ja peatselt isegi idee teostamise katse. Kogu aeg on aga idee tema eeskuju.

Kui lähtuda ideede maailma tüüpilisemast alast – poliitikast, siis poliitiline maailm ei ole muud kui sihiteadlik üldolemusele suunatud inimlik tegevus. Ja sellele lähedalseisvalt poliitiline juhtkond sihiteadlik üldolemusele suunatud inimliku tegevuse juhtimine teatava poliitilise idee teostamiseks.

Avaliku võitluse – juhtimise peategurid on: juht – mass – idee. Kui massis on antud üldmeeleolu – reaktiivne võitlustahe, siis juhilt tuleb tunnetus: idee – ratsionaalne poliitiline eesmärgiasetus. Aga iga ratsionaalne eesmärgiasetus omab kaks külge: positiivse ja negatiivse. Tema tahab üht teise senisele kohale asetada. Idee põhitunnus on see, et senikehtivat ühiskondlikku korda kooshoidev idee on halb ja soovitatav uus on hea. Õige idee asetamisel ei seisa juhtimise ülesanne üksnes idee propagandas, vaid ka vana idee purustamises. Eks suuna

juht massi afektid kehtiva ja antud korra vastu ja juhi neid ideaalse korra – oma idee poole. Idee vastuvõtt massi poolt ei ole loogiline, vaid afektiivne tegevus. Seepärast idee negatiivne ja reaktiivne element vajab tugevasti kokkuliidetud ja tahtekujundavat mõju. Siin idee muutub ideoloogiaks ja ideoloogiad on tugevamad ja agressiivsemad avaliku tegevuse ässitajad kui tavalised huvid.

Väärrib lähemat käsitlemist mõne sõnaga ka idee olemus. W i e s e mõttekäigu kohaselt kunstid ja teadused, vaadeldud mitte tegevustena, vaid kujunditena, arendavad omal pinnal juhtmõtteid, ideaale ja norme. Nende organisatsioonid ja aastatuhandeid püsinud vanad traditsioonid taotleavad igavikuväärtusi. Tõetunnetust ja ilu kujutlusi vaadeldakse spetsiifiliste taotletavate väärtustena. Tõde tõe enda pärast otsida, harmooniat ja elupõhjuste sügavusi luules, muusikas ja kujutavas kunstis taibata on erilise omapärasuse ülesanded, millistele andutakse ilma kõrvalsihtideta. Kollektiiv on siinjuures ainult abinõu eesmärgile. Aga selle kõrval püsib ka teine ülesannetering, kus kollektiiv on eesmärk omaette ja eelnimetatud spetsiifiline idee ainult vahendiks eesmärgile. Grupid, kutsed ja üksikinimesed, kes end pühendavad tervelt või osaliselt teadusele või kunstile, peavad moodustama teatava võimu. Sellises tegevuses esineb tendents, nagu riigi kujunemisel. Sest isegi tagasihoidliku võimupüüdluse juures saab individuaalset sihti kunsti ja teaduse alal, kui esinetakse kollektiivina. Kui seda tehakse, siis on antud nende ringis kõik ühiskondlikud protsessid, millega täidetuina meie näeme sotsiaalset elu. Kollektiivjõu säilitamine niisugusena nõuab töö, vaeva ja võitluse erinevat liiki. Mõnikord käivad sellised juhtivad inimesed oma subjektiivset alastiolekut ja omakasu mantliga, mis on koetud kunsti ja teaduse objektiivseist ideist. Kuid inimestevaheline elu koosneb väga kirjudest sotsiaalsete protsesside segudest. Nad peavad vastama mitmekordseile normidele. Sellest tekib ka praktiline vastolu iga üksiku ja kollektiivi ning sotsiaalse ja isikliku elu tõeliste üldkomplekside vahel. Need jõud, mis ei leia rahuldust ühe kollektiivi juures, tungivad uute ühiskondlike ehituste juurde, mis tulevad nähtavale osalt konkurentsis, osalt konfliktis, osalt kompromissis. Kunagi ei anna see tõelist tervikut, kui väga kollektiiv ka seda ei taotleks, et kehastada osa täiust tervikuna. Nii näiteks just kirikud omavad nõudluse käsitleda ideed inimterviku ja tervikliku ühiskonna lähtekohalt. Kuid mida enam areneb mingi rahva kultuur suurima raadiusega, seda enam peavad ka kirikud oma nõudlust totaliteedile jagama teiste kollektiivehitustega ja oma õiget ala kitsendama.

Nii lähedalt vaadatud idee olemuse ja ühiskondliku iseloomu suhe Wiese mõttekäigu järele. Täiesti õige on selles mõttes saksa rahvamajandusteadlasel Friedrich v. W i e s e r'il väita: "Juhid annavad liikumisele sihi ja kava, mass annab neile kaalu". Alati ei tarvitse eesmärk juhi poolt sajabrotsendiliselt antud olla.

Kuidas ja millisel mõjuvõimul peavad ristlema juht – mass – idee, seda näitab poliitika üsna tüüpiliselt omaaegse saksa sotsiaaldemokraatia päevil August B e b e l i juures. Tööliskond tunnetas Bebeli juba pisema näpunäite järgi. Tema

mõjus oma kõlbla veendumuse kõikumatu tegevusega ja oma seesmise määsulise jõuga ülekohtu vastu. Ta oli kehastatud südametunnistus. Olles hingestatud võitlusvaimust ja opositsioonimeelest ning jõulisest elutundest, ta oli sotsiaaldemokraatia juht ajal, mil põhiseaduslikud ja valitsemisolud Saksamaal tegid sotsialistliku idee teostamise täiesti võimatuks. Tuli piirduda idee levitamisel ainult masside tahtekujundamise alaga. Kuid kõigist ohtudest hoolimata Bebel kogus jõulise, potentsiaalse energia massidesse. See kogutud energia leidis rakendamist kolmel teel: vaimustuses juhust, kes sümboliseeris ja kehastas samaaegselt ideed; organisatsiooni üliohvrimeelses ülesehituses, ja viimaks saksa sotsiaaldemokraatia valimistulemusis. Kuivõrd isik võib oma olemusega kaasa aidata idee võidutulemusile, selleks toome illustreeriva näite B e b e l' i esinemisest:

„Suvi 1907 ... Meie Preisi külas, Maini paremal poolt läbis õhtul kulutuli: Bebel räägib Rüsselheimis, valimisringkonna peatööstuse keskuses. Uskumatud näod, imestavad ja siiski rõõmsad aimdused, mis ei julge valjult tulla esile, et mitte pettuda. Järgmisel hommikul nägime uskumatut must punasel: Bebel räägib Rüsselheimis.

Koosoleku-päev. Paljud töölised läksid seekord varem õhtule. Peab ometi õigeaegselt kohal olema, et sisse peaseda. Hiiglasaal on juba täidetud... Müürina seisavad inimesed ja ei mingit kõrvalevaatamist. Tuhanded seisavad õues, aias, ümbritsevail tänavail...

Järsku kõlab kõrgustes üksik heal. Kõlab tühjusse nagu äratussignaal. Tarretus vabastub ühe tõmbusega. Seal – seal!... Väike, hõbejuustega mees seisatab algul lehvivate juustega, puurivate silmadega, käes kübar ja portfell. Kolmekordselt müriseb austusavaldu, nii et värisevad seinad...

Bebel räägib. Mis ta räägib, ei tea ega ole teadnud seda kunagi... Meid kõiki valdab nagu mingi hüpnoos. Nähakse tema valgeid juukseid, käeliigutusi, märgatakse viha, kuulatakse pilget, nähakse tuliseid, sädelevaid silmi, mis puurivad sügavasse üdissi ja mida ei saa kunagi unustada. Oleks Bebel öelnud: Kaks korda kaks on viis, igauks oleks uskunud seda ja lasknud end surnuks lüüa. Ja lõpuks: Kask... mida igauks kuulis ja millele ükski ei võinud vastu põigelda: „Mees mehe eest üheskoos, sotsiaaldemokraatia kandidaatide poolt!” Ja nagu oli tulnud Bebel, nii ta ka kadus. Kiiresti, vaikselt nagu välgusähvatus.

Tulemus oli see, et samas Hesseni valimisringkonnas, kus kandideeris dr. Quessel, istus nimetatud mees mõni päev hiljem Riigipäeva toolil.”

Sellest illustreerivast näitest teeme järelduse, et idee võib nakatada massi, kui temale on lisandatud ka tugevaid fanatismi elemente. Hea usk endasse ja enesekindlus viib idee võidukalt massidesse. Esinegu see fanatism siis võimutungi taotlejate juures nähtava sallimatuse ja halastamatusega teisitimõtlevate vastu või headuse ja omakasupüüdmatusena altruistlike juhtide leeris.

J ä r e l d u s i: Idee siht on, eriti poliitilises elus: muuta teatavas suunas kehtivat korda. Püüdluse allikad on ühelt poolt üldised masside vastasmõjud püsiva olukorra vastu. Teisalt nad esindavad kõlblaist väärtusist tuletatud ideaalseid ühiskonna ehitusi. Poliitilise platvormi ja ideoloogia analüüsil tuleb eritleda kolme tegevuse astet: 1) idee ja liikumine ühendatakse juhi kaudu; 2) idee ja liikumise või juhi ja massi seosest tuleb eesmärgi asetus ja organisatsioon; 3) partei juurdub irratsionaalsuses – juhi meeleolus ja tema pooldajate, masside taandavas liikumises. Samuti ka otstarbekuses – jälgitakse poliitilisi eesmärke: programmi. Ilma ideoloogiata ei ole mõeldav püsiv massiliikumine.

JUHT ORGANISATSIOONITÖÖS.

Juht peab evima oskusi, et ta säilitaks isikliku autoriteedi juba pisemas grupis – organisatsioonis. Tavaline organisatsiooni praksis näitab, et juhtkond püüab teha organisatsiooni juhtimisest endale eluaegse ameti. Selle tagajärjel tekib juhtidevaheline võistlus vanema ja noorema põlve vahel. Võitluses lähtutakse põhimõttest: eesmärk pühendab abinõu. Kui nooremas põlvkonnas leidub juhte, kes oma isikliku autoriteediga ületavad vanu, siis püütakse neid vältida „kõrgendusega” juhtkonna redelil, veeretades seega nende peale suurimaid kohustusi ja rakendades neid sellega oma vankri ette. Selle taktikaga murtakse noore põlve opositsioon.

Igapäevases organisatsiooni praksises on tarviliku tähtsusega tunda neid psühholoogilisi võtteid, mis hoiavad juhti n.ö. vee peal ja kogu aeg on talle hüppelauaks teel võimule. Teiste sõnadega, meie peame vaatlema juhi esinemist või ülesastumist organisatsioonis. Peame näitama, milliseid trumpe ja raskusi ta omab enesesäilitamisel.

Organisatsiooni juhtimisel ja üldse elukorralduse juures ilmneb kõigepealt näht, et teatava grupi esindajad, isegi demokraatlikus korras, hakkavad nägema endis moraalselt õigust alatisele esindusele. Siit põlvnevad ka kutselise juhtkonna tekkimise algeod. Nii näiteks ükskord valitud esindajad jäävad, kuivõrd neid ei takista kehtivad määrused ja täiesti erilised juhtumid, katkestamatult oma ametisse. Seega kujuneb valimisest teatavaks eesmärgiks hiljem eluaegne amet. Juht, kes kaua aega on säilitanud esindusülesandeid enda käes, nõuab lõpuks harjumusõiguse lähtekohalt esindust kui oma isiklikku omandust. Kui nüüd talle peaks veeretatama ette mõningaid takistusi, siis ähvardab ta kättemaksuvahenditega. Seniselt platvormilt ja tegevusväljakult loobumine – d e m i s s i o n on kahjulik organisatsioonile ja võib viia lähedalseisjad segadusse. Selline võtte lõpeb peagu alati juhi võiduga.

Demissiooni teostamise eesmärgiks on – kui temas ei peitu isiklikku meelepaha ja argtust – juhtimise või valitsemise enda käes säilitamine. Kogu poliitilise näitelava ajalugu pakub selles mõttes küllaldaselt näiteid. Tüüpiliselt ilmneb

selline näht valitsejate leeris vürst B i s m a r c k'i teguviisi puhul. Kui näiteks keiser Wilhelm II tahtis Bismarcki ainuvalitsust uuestipõhjendatud saksa riigi üle takistada, siis Bismarck püüdis keisrit teha taltsaks just tagasiastumise ähvardusega kõige kriitilisemal sise- kui välispoliitika ajal. Sama kogemus on juhtide esinemisest poliitiliste organisatsioonide ajaloos. Kui omal ajal L a s s a l l e oli aetud vihale detsentralistlike ettepanekutega partei reformimiseks, siis ta ütles kategooriliselt: „Kui teie kaitsete korduvaid hõõrumisi, lahkun mina!” Tulemus oli soovimatu arvustaja väljaheit parteist. Sellise ähvarduse läbi tahta tõmbuda tagasi eraellu ettekäändel, et alatised parteilised nägemised takistavad idealismil maad võtmast, on alati sundinud parteivastaseid põlvitama ähvardava lahkuja ees. Kardetakse väärtusliku jõu kaotust, mis tähendab liikumise halvamist. Tõelised juhid annavad harva järele. Ameti mahapaneku ähvardus on vaid pidev eesmärgi taotlemine: olla masside valitseja. Juhtide esinemine seletab nende positsiooni vastupidiselt demokraatia vaimule. Nii teostab juht oma tahet organiseeritud masside suhtes.

Organisatsiooni praksises moodustab omaette probleemi j u h t i d e v a h e l i n e v õ i t l u s v õ i m u p ä r a s t. Vähe on sellest, et on jõutud tõusta organiseeritud masside etteotsa. Palju suurem tähtsus on saavutatud positsiooni säilitamisel. Väga tabavalt selles mõttes ütleb Emil Ludwig L e n i n i edu saladuse peamise võtme kohta: „Nii selgeks ja külmaks jääda võimu tipul, on antud ainult puhta idee inimesele, ühtlasi täielikule realistile, keda ei ahvatle mingi fantaasia”. Kas siit ei järgne juhi esinemise ja olemise üldine platvorm positsiooni säilitamisel? Avalikus elus ollakse sageli harjunud nägema, et võitlustegevus neelab juhte. On ekslik vaade, et massid hävitavad juhte, vaid juhid ise õgivad üksteist. Kujukas näide sel alal Prantsuse revolutsioonist: Danton langes Robespierre'i läbi, Robespierre omakord ülejäänud dantonistide ohvrina.

Juhtidevahelise võitluse esilekutsujaks võimu pärast võivad olla väga erinevad põhjused. Üheltpoolt võivad põhjustada vastolusid kronoloogilised, füsioloogilised ja psühholoogilised erinevused juhtide vahel, teisalt sugupõlvade vahe – noorem generatsioon vanema põlve vastu. Ka ühiskondlikul päritolul on sõna kaasa rääkida – kas põlvnevad juhid proletaarlikust või kodanlikust miljööst. Samuti avaldab mõju kuuluvus erinevasse rahvusgruppi. Ka võivad vastolu tekitada liikumise erinevate tegevusharude asjalikest vajadusist – horisontaansel pinnal: b ü r o k r a a t l i k u kihi võitlus teisisuhtujatega; vertikaalselt võetuna: lahkeli kahe k o h a l i k u juhigrupi vahel. Näiteks omaaegne võitlus prantsuse sotsialistide leeris V a i l l a n t ja J a u r é s ja H e r v é ning sakslaste keskel B e b e l i ja v. V o l l m a r i ümber Stuttgartis antimilitarismi pärast.

Üldiselt sellised juhtide vahelised võitlused võimuasendi suhtes organisatsioonis on kaht liiki: p õ h i m õ t t e l i s e d ja i s i k l i k u d. Esimesest on tingitud poliitiliste parteide või gruppide hargnemine mitte üksnes peavoolude suunas, vaid iga põhisuund hargneb omakord erivooludeks. Näiteks sotsialistid:

sotsiaalrevolutsionäärid, sotsiaaldemokraadid, radikaalsotsialistid, sündikalistid, revisjonistid jne. Isiklike vastolu peapõhjused peituvad kas isiklikus antipaatiias, kadedustundes, demagoogias jne. Üsna tabavalt ja piltlikult on sellise võitluse kohta öelnud kunagi üks poliitikategelane oma vastase kohta: „Tema vihkab mind, sest talle näib, et ühes kanakuuris oleks kaht kukke liiga palju.”

Kuidas teostub juhtidevaheline võitlus tegelikult? Esmalt vaja heita pilku poliitiliste juhtide ülesastumisele parlamendis. Kogu avalik esinemine juhtide poolt ei ole muud kui hästilavastatud komöödia. Või nagu ütleb Michels: „See on kaudselt kübara kergitamine massi tujukuse ees, otseselt kaitsevahend teda ähvardava uue eliidi ohu vastu”. Nii me näeme parlamendiliikmete tegevuses, kuidas püütakse vastaste mõtteid ja võtteid häbistada, et samaaegselt tõmmata masside respekti endale. Kuna valijate suur enamik ja laialdased organiseeritud kihid tegevuskeskusest – parlamendist on lülitatud välja ja neid lahutab vahemaa, siis võetakse kõike kuuldot laiemates kihtides puhta kullana. Seepärast parlamendi tööperioodes näemegi, et nii mõnigi väike fraktsioon püüab alati esineda ja hiilata sõnavõttude rohkusega parlamendis. Sellise kõnerohkuse harrastamine ei ole tingitud üksnes fraktsiooni prestiiži säilitamise pärast vastaste vastu, vaid ka üksikute rahvaesindajate huvist enese tagasivalimise kindlustuseks väliste vaenlaste ja seesmiste kadetsejate vastu.

Eriti huvitav on jälgida juhtide vahelist võitlust j ä r e l k a s v u mõttes. Nii siis puudutame igivana probleemi – noorema generatsiooni ja vanempõlve vahelist võitlust. Meie ei leia organisatsioonis tõelise vennaliku vaimu olemist. Valitseb nn. *spiritus animalis* – loomavaim. Eriti vanemate juhtide keskel pöörduv kahtlustus algajate juhtide vastu. Kuna Michels juba varem väitis, et demokraatlikul juhtkonnal on olemas eeldused kaldumiseks oligarhiasse, siis ta järeldeb edasi, et iga oligarhia kahtlustab oma järelkasvu. Vanem põlv on uhke, et ta vaim ja hing on proovitud minevikus, ja seepärast ta vaatab üleolevalt minevikuta inimesile –noorele sugupõlvele. Seepärast on ilusasti iseloomustanud itaallaste rahvasuu Sitsiilia linnakestes toimuvate parteide võitlusperioodil juhtide võitlust, kui ta ütleb: „rikkad ja rikkakssaanud”. Nii on ilmne näht organisatsiooni tegelikus juhiksises, et parteivõimu enda käes hoidvad juhid, vaatamata partei demokraatlikule põhimõttele – sõnavabadusele, püüavad erivaatelistele kaasjuhtidele anda vähe esinemisvõimalusi. Võimuomajad juhid on ägedad distsipliini ja organisatsiooni kodukorra kaitsjad. Nad rõhutavad sellejuures kogu aeg seda teguviisi partei olemuse postulaadina. Üldiselt võtab vanemate juhtide keskel maad kalduvus kivilinemisele. Noori mässuhimulisi ja taltsutamatuid juhte püütakse ohjeldada tsensuuri kaudu. Nii teame näiteks paljude maade sotsialistlike organisatsioonide praksisest, et on keelatud parteiliikme sõnavõtt kodanlikus ajakirjanduses ja artikleid võib avaldada ainult parteijuhatusel alluvais ajalehtedes.

Mis puutub üldiselt võitlusse noorte uute juhtide vähemiku ja vanade enamiku vahel, siis masside rõhuv toetus kuulub enamasti vanemale juhtideleerile. Seda soodustab üheltpoolt asjaolu, et vanem juhtide kaader võtab tarvitusele isegi

demagoogilisi võtteid. Vanem juhtidepõlv on massitahte sihiteadlik meelitaja ja seepärast opositsioonijuhid partei tooniandvates ridades seatakse masside luubi alla, kui kogenematud, kutsumatud ja parteiõõnestajad petised jne., kusjuures see juhtide kaader ennast armastab nimetada massitahte ja demokraatia täieõiguslikuks ja kohaseks esindajaks. Sellepärast on juba varem mainitud propagandateoreetikul täielik õigus väita: „Populaarses olevikukriitikas ei ole üldse juhtivat poliitikut, kes vastases propagandas ei näi olevat täielik tobu, argpüks, ehk madal vägivallamees, ilma mingi intelligentsita, kes laseb end juhtida telgi tagant salajastel jõududel”. Meie ei tarvitse kübetki olla solidaarsed väljapaistvate diktaatorite ja nende poolt propageeritavate vaadetega, kuid kas meie ei ole harjunud nägema L e n i n i t kodanlikes lendlehtedes haiglase roimarina, H i t l e r i t proletariaadi poolt timukana ja hirmuvalitsejana hinnatavana ning M u s s o l i n i kuju klassivõitluse ridades ilmub alatiselt verise türannina. Kõigis neis vaateis võib peituda karjuv tõde, kuid ühekülgsuses ei tarvitse alati tagaplaanile nihutada isiksuse ja intelligentsi salapäraseid jõude.

Kui aga vanem juhtideleer märkab, et noor juht omab massides usaldust ja poolehoidu, nii et tema opositsioonitegevus võib saada ohtlikuks partei ülemusele, siis organisatsioonipraksises nooremaid opositsioonilisi juhte pareeritakse ametikõrgendusega parteis, mis toob juhile juurde uut aupaistet. Seega opositsioon on tehtud kahjutuks. Selle juures ametikohas ülendatud juht ei saa veel mängida esimest viiulit, sest ta on kogu aeg vähemuses ja ei oma mingit nimetamisväärt mõju. Teisalt äsja tasalülitatud noor opositsioonijuht on seotud vastutusega. Uue juhi tee võimule on üldse vaearikas. See viib üle igasuguste kivide ja kändude ja ainult masside lugupidamine ja heatahtlikkus võib seda tasandada. Kuidas võita masside lugupidamist, see on juhiisiksuse kujunemise vertikaalne põhiprobleem. Sest harva otsustab võitlus vanempõlve ja noorema generatsiooni vahel esimeste täieliku ületamisega. Noorem juhileer uinub meelsasti igasugustel hiilimisradadel seni, kuni ta veel toetub nõrkadele jalgadele, et ta järsku ei heidetaks avalikust võitlusest kuristikku.

Kuid nii imelik kui see ka ei ole – niipea kui uued juhid saavutavad oma eesmärgi, siis kui mitte formaalselt, aga sisuliselt ei erine äsja trooniletõusnud juhid äratõugatud juhtidest juuksekarva väärtki. Selline juhi arengutee või metamorfoos, kus noor juhtideopositsiooni leer organisatsioonis ründab süsteemikindlalt vanemat eesõigustatud kaadrit, ei ole lõppeks kuigi ohtlik. Kas ei peitu selles sotsioloogi väites vanema juhtide generatsiooni asjatu kabuhirm: „Oleviku revolutsionäärid on tuleviku reaktsionäärid” (Michels).

Juhi esinemises ja ülesastumises organisatsioonis tuleb eriliselt välja tõsta kutselise juhtkonna üleolekut organiseeritud massidest, kellele on omane teadmiste puudus või vähesus. Juhtkonna edu saladus organisatsioonis on ühelt poolt juhtimise kogemus („juht jumalaarmust” või staaž) ja teisalt silmaringi avarus ning teadmisvarade laius. Algul iga liikumine väikese liikmetearvuga omab juhte, kes näevad juhtimistehnikas ainult kõrvalametit. Kuid hilisemas astmes fanatism, hea tahe jne. sunnivad enam ja enam tähelepanu pöörama

organisatsioonile. Ajutisest asjaarmastuslikust pühapäevatööst oskuse ja harjumuse järgi kujuneb peatselt kindel kutseline tegevus. Tekib isiksuses juhtimistehniline kogemus, mis sunnib alistuma organiseeritud masse. Juhtide asjatundlikkuse vahendite näitamiseks ei ole mingit puudust. See võib alata ja puudutada üht osavat küsimust healetamise puhul või ülesastumise kaudu universaalsete teadmiste referentidena. Juhid võivad esinemisel organisatsioonis paeluda laialdasi kihte üsna naiivsete teemadega, millele on vürtsitatud juurde pisut „teaduslikku” käsitusviisi. Aga juhtkonna kutseline positsioon on mõeldav ka sel teel, et demokraatlike organisatsioonide eestvõitlejate ridades näeme mõningate väheste eranditega ainult ka varem ühiskonnas positsiooni omanud inimesi. Ja selline olukord manatakse organisatsiooni üldsuse poolt teadlikult esile – juhtida väärtuslikke jõude teadlikult vastaste leerist kõrvale.

J ä r e l d u s i: Oskus luua võimuasendit organisatsiooni siseelus on tagatiseks juhile ta edasiste võitude saavutamiseks võimunälja rahuldamisel. Positsiooni säilitamisoskust organisatsioonis tingib võitlus noorema ja vanema sugupõlve seas. Generatsioonidevõitlus on psühholoogiline ja bioloogiline paratamatus. Võitjaks pooleks osutub varem või hiljem noorema põlve juhtkond.

*

Organiseerimine: Kogu ühiskondliku võimuasendi taotlus eeldab organiseerimise põhimõtete lähemat tundmist. Organiseerimise psühholoogia tundmine lähendab ja viib meid organisatsiooni mõistele, mis on vahelülis kõrgema võimutaotluse ja üksiku vahel. Juhiisiksuse tõukejõududest üksi on vähe esilekerkimisel, vaid peab omatama ka sügavalt tunnetatud idee. Võitlusidee populariseerimisel massidele tuleb paralleelselt tunda ka neid võtteid, mis ei lase pühkida nii kergesti isegi teda tõusulaualt – organisatsioonist.

II AVALIK VÕITLUS (AKTSIOONI JUHTIMINE)

KUST TÕUSEVAD MASSIJUHID?

Organiseeritud gruppides asuvad kindlakujulised hällid, kus „sünnivad” juhid. Revolutsioonile parimaks juhtide taimelavaks on proletariaadi organisatsioonid. Tuleb nentida seda tõika, et revolutsiooniline juht pole sobiv tegelikuks pidevaks tööks. Revolutsioonijuhi sünni algrakuks on sekt – kitsas „põrandaalune” ring. Revolutsiooniline, ja reaalne juhielement võitlevad üksteisega alatasa. Lõppsihiks on ometi reaalse kaadri võit.

Tähtsaima ala juhtimisproblemaatikas moodustab avaliku võitluse-aktsiooni teostamine ja juhtimine. Kuigi massiaktsioonid suuremas mastaabis on mõeldavad peamiselt revolutsioonipäevil, siiski nad on võimalikud ka muis

olukorris. Massiaktsiooni teostamiseks on vajalik kõlapinnale vastavalt healestatud juhtide olemasolu. Kust võtab mass endale juhid? See on osalt revolutsioonilise sotsioloogia ja teisalt massipsühholoogia üks põhiküsimusi. Kui asetada küsimuse seadeldis esmajoones revolutsioonilisele platvormile, siis tuleb meil kokkupuuteid peamiselt proletaarlike jõukudega. Ja eeltoodud mõttes Geiger annab meile vastuse küsimusele, kust võtab mass endale juhid: „On olemas kaks leeri, kes tahavad värvata massi, anda temale juhte: radikaalsed utopistid ja proletariaadi organisatsioonid, kuigi mõlemad on lõhestatud mõnesuguseisse vastandlikesse vooludesse”. Meie teame, et massi vaim on eitav. Mass ei esita kunagi endale küsimust: „Mis tuleb siis?” Massiaktsioon või massiliikumine on võrreldav jõuga, mis jäämurdjana teeb laevadele vaba sõidutee. Kui teha pisut jalutuskäiku juhtide tekkimislaagris, siis märkame seal, et ühekordse ülesastumisega massi tunnustatud juht – tulgu millisest leerist tahes – muutub massiaktis tüüpiliselt ehtsaks massijuhiks. Tema unustab massi meeolukohina teatavas astmes mõtte, et ta tahtis ainult valitseda massi. Või teisalt massi juht säilitab „külma verd”, kuna ta massikohinas saab juhitavaid eksitada. Ta on demagoog sõna õiges tähenduses. Tal õnnestub massile sisendada enda ajus ratsionaalselt põhjendatud eesmärki. Seda teeb juht vaimustatud esitusega massi tunde poolehoiu abil. Juht oskab osava ülesastumisega võita massilt tema kollektiivelamuste erikaalu. Võitluses massi pärast on eelistatumas seisukorras radikaalsete utopistide juhid võrreldes proletaarliku organisatsiooni tegelastega. Nad lähendavad massile iga absoluutse mõtte, nagu see vastab tema meeolule. Selle juhileeri ideoloogiat ei peata mingisuguse praktilise mõtte kammitis. Radikaalsete utopistide juhikaadri ebamaised, müstilis-religioossed ja absoluutsed ideaalid, mis ei tarvitse kunagi omada loogilist põhjendust ja absoluutset eesmärki, kindlustavad neile massihinge andumuse. Geiger mainib radikaalsete utopistide algtüübina dr. Teuschli'i. On ju selle juhtkonna lööksõna loogiline käik: „Ise – juht, hulk on ise – jumal, mass-jumal!”

Tooduga meie jõuame leeri, kust sageli ilmuvad massile juhid. Lubatagu siinkohal tarvitada Sombarti teravmeelset ja naelapea pihta tabatud väljendust, mis tõendab, et nii sageli leiame massi juhte „kohviku sfäärdest”. Sellised proletaarlikud idealistid ja „maailmaparandajad”, kes ei kuulu organiseeritud proletariaadi ridadesse või jaataval korral mängivad ainult välispidist osa, on oma põhilaadilt psühhoopaadid.

Sellised prohvetid on proletaarlased ainult ideelt. Majanduslikus ja kultuurilises mõttes ei kuulu nad proletariaadi hulka. Oma hingestruktuurilt on nad ennemini boheemlased ja seisavad n.ö. „klasside vahel”. Nad ei oma majanduslikult, kultuuriliselt ega ühiskondlikult mingit kindlat seisukohta. Nad seisavad individidena väljaspool ühiskonda, mille hävitamine on massi kutse. Nii väga kui massiaktsioon neid ise kisub kollektiivsele seisukohale, kestva ja püsiva olukorrana on kollektiivne positsioon sellistele juhtidele võõras. Neile on kohane ainult juhtimine. Ainult juhtidena võivad maailmaparandajad –

idealistid massiaktsioonist osa võtta. Tagasihoidliku massiliikme kaasaelamise funktsiooniks on nad psüühiliselt enamikus võimetud.

Kuna äärmuslikud idealistlikud juhiringkonnad seisavad proletariaadist eemal, ilma nende eluhuvisid ja püüdlusi tundmata, siis on nad proletariaadi organisatsioonis rohkem takistajaiks jalus, kui et viiksid neid vastu mingisugusele erilisele edusammule. Nad moodustavad proletariaadi ja üldse teatavate liikumiste ridades anarhilise elemendi. Poliitika püsiva ja reaalse võimaluste kunstina on maa neile tundmatu. Nende revolutsiooniline tegevus mängib end läbi – seni kui mass magab – ringides, klubides, sektides. Sellest seisukohast meie oleme õigustatud vaatlema klubisid ja ringe massijuhtide reservina ja massiagitatsiooni keskusina. Kui üldse on võimalik rääkida mingisugusest erilisest „juhikihist”, siis tuleks enne kõiki peatuda klubidel ja ringidel. Meil tarvitseb siin teha ainult väikest matkakäiku suurte revolutsioonide ajaloosse ja kohe selgub, millise võrdlematu tähenduse evivad massiaktsioonile radikaalsed sektid. Peatagu möödaminnes vaid näitena klubide osadel Prantsuse revolutsioonis. Nii ei olnud konvendis jakobiinlased ja žirondistid, „mägi” ja „org” üksnes parteid päevapoliitiliste ülesannete teenistuses, vaid nad kehastasid endis massiaktsioonide peastaape ja sõjanõukogusid.

Selliste ringikeste või sektide olemasolu väärrib lähemat vaatlemist oma e h i t u s l i k u l t koostiselt. Seesmiselt sekt kujutab väikese ühiskondliku terviku. Sekt on erandlike isikute liit, mis kannab kindlat ideed selle puhtuses ja et oma liikmeid värvata eksimatult. Apostli kaju ei saa sektist kuidagi lahutada. Sekti põhimõte on: olla tulevaste juhtide grupiks. Seepärast on sekti ülesanne oma liikmeid kasvatada idee erandlikus positsioonis kõrgemate valjusreeglitega. Selle järele, kuni idee propaganda kaudu on rahuldavalt saanud jalad alla, seni peab sekt end katki rebima, et anda oma liikmeid juhtideks seesmiselt ühendatud ühiskonna käsul. Teisalt aga teeb äärmuslasi massi äratajaiks ja juhtideks nende hingeline s t r u k t u r. Tema ühiskondlikult-erandlik asend, tema utoopiline kaugus tõelikkusest, tema anarhiline põhimeeleolu lasevad esineda juhte sektidel lähedase massi positsiooni hingelises ehituses. Kuna äärmuspoliitik – poliitiline radikalist eemal seisab igapäevaseist parteide pisivõitlusist, siis ta ei ole massi silmis mustatud. Ta ei seisa kahtluse all, sest tal ei ole kokkupuuteid „vana võimuga”.

Poliitiliste „ühapäevajuhtide” erinevus, kes pärit sektide või nn. põrandaaluste ringide leerist, seisneb veel selles, et nemad on võimetud täitma aktsioonile järgnevaid positiivseid ülesandeid. Mida enam juhis leidub radikaalset ja idealistlikku elementi, seda vähem on tal eeldusi reaalse juhi platvormil. Nende võimed asuvad teissuguseil aladel. Võtkem näitena L e n i n, kes pidi pehmenutama revolutsioonilisi brutaalseid jõude. Löögile järgnenud faas nõuab järeleandmisi, õigele teele juhtimist, riigimehelikku oskust, milleks idealistlik radikaal on jõuetu. Äärmusliku juhi lipukirjaks on: K õ i k v õ i e i m i d a g i ! (Aul Caesar, aut nihil!) Need miljoniteparved, kes järgnesid äärmuslikele

juhtidele, pöörduvad normaalolundis tagasi organiseeritud proletariaadi hõlma alla. Kuid seda pöörangut ei tarvitse võtta sajabrotsendilise täpsusega. Just siin peituvad sügavad juured, miks tekib hargnemine ideoloogiliste samasuundade vahel. Osa endisest aktsioonielemendist või revolutsiooni kandesambaist koguneb edasi äärmuslike juhiolluste deviiside alla. Tulemus on see, et s e k t areneb parteiks. Nimetagem tüübilise näitena sel alal Spartakuse liitu, kust hiljem hargnes üsna puhtakujuline kommunistlik partei. Selline lõhenemise tund ei neela oma hammaste vahele üksnes vana organisatsiooni liikmeid, vaid ka usaldusmehi äärmuse leerist.

Milline osa kuulub massiaktsioonis u s a l d u s m e e s t e l e – alljuhtidele hierarhilise organisatsiooni lähtekohalt? Usaldusmehed ei ole ülimalised ideeinimesed, vaid maised tööriistad. Õieti oma põhiseisundilt on nad aktuaalsele massile vastu. Ja siin võime G e i g e r i analüüsi järele eritella neli põhjust. Põhjuste kategooria on seatud puht riisiko küsimusega osaliste võitude pärast. Esimene põhjus usaldusmehe eriarusaamisel massiaktsioonist viitabki vaatepunktile, et massiaktsiooni ebaõnnestumise korral võivad hävida needki tulemused, millised on saavutatud pooleldi. Keegi ei või kindel olla, kust võib üle öö kerkida mõjukas ootamatu vastase tõukejõud – reaktsiooni aimamatu väereserv. Tuletagem meelde siinkohal vaid prantsuse aadlit 1789. a. revolutsiooni eelõhtul. Vaatamata tema moraalsele täielikule läbipõlemisele ja suurele mugavus- ning luksusharrastusile, andis ta altpoolt revolutsiooni rünnaksalkadele küllaldaselt vastulöögi jõudu. Seepärast organiseeritud masside juhid, nii näiteks puhtakujuline proletariaadi juhtkond, valvab hoolega, et massiaktsioon ei leiaks aset ajal, kui selleks pole saabunud sobiv „psühholoogiline” või õieti „ajalooline” moment. Seepärast on siinkohal eriti rõhutatav võidujanus põleva organisatsiooni usaldusmeeste distsipliini austus ja äärmusliku elemendi kõrvaldamine sissetungimisel massiaktsiooni. Teiseks oluliseks põhjuseks äärmusliku elemendi eemaldamisel on kartus, et massiaktsioon pika kestvuse järgi võib mõjuda kahjulikult. Eriti kui vastuaktsiooni oht suureneb. Massi ei tohi kunagi massiaktsioonis viia väsimusse ja uinumisasendisse. Massi kassiahastus on vastuaktsiooni õnnis tund. Kolmandaks pidev massiaktsioon võib hävitada isegi tugevaile aluseile rajatud organisatsiooni. Kui astub esile „massi metsistumine”, siis kannatab selle all organisatsiooni distsipliin ja kindlus. Kui organisatsioon katkeb, siis revolutsiooniteadlik põhikiht on vaesem ühe teguri võrra. Organisatsioon ei või pealt vaadata, kuidas põgenevad tema liikmed, nii et küsimusse peab tulema organisatsiooni eksistentsi kestvus. Sel kriitilisel momendil usaldusmehed või funktsionäärid püüavad alati liikmeid korrale kutsuda. Neis kontsentreerub organisatsiooni elutahe, kuna liikmed on vangistatud suurelt osalt massiaktsioonist või nende seeriaist. Lõpuks mängib siin ühe tegurina osa – võimutung. Juhtiva organina massiliikumise kindlas staadiumis on ta mures juhiosa säilitamise pärast. Muidugi need neli motiivi ei esine peagu kunagi puhtakujuliselt, vaid kerkivad üles ikka põimitult üksteisega. Lühidalt peatudes

juhtide tekkimisolaagris, siis massijuht on pärit samast ühiskondlikust miljööst kust massiliigegi. Psühhopaadid boheemlaste ridadest ja kohviku atmosfäärist ei ole jõulised pidevaks juhtimiseks. Massijuhte iseloomustada nende välismassilise päritolu järgi halvemini ei ole õige, kuigi üksikute juhtide välismassiline päritolu tema positsioonile võib anda erinevuse. Massiaktsiooni juht peab võtma kontakti vähemalt hingeliselt. Või ta peab osaltki tunnetama neid soove ja ihasid, mille rahuldamist närvelgab mass oma alateadvuses. Ja kui juht tunnetab ajaloolist käiku ning masside psühholoogilist tarvet, siis ei mängi juhi majanduslik päritolu siin kuigi mõõduandvat osa. Kui Adler katsus kolmandal saksa sotsioloogide päeval prantsuse revolutsiooni juhte *D a n t o n i*, *M a r a t*'d ja *R o b e s p i e r r e*'i tembeldada üht vaimuinimeste, teist lumpenproletariaadi ja kolmandat väikekodanlaste esindajaks, siis viimasel juhul lugupeetud karakteroloog on kaldunud järeldusis pisut liiale. Võib vastupidiselt viidata ainult Robespierre'i andeka juhi näojoonile ja jälgida ta esinemist revolutsiooni käigus ning siis selgub, et väikekodanlusest ei saa olla juttugi. Just Robespierre'i isiksus on massiaktsiooni juhi standardkuju – tema siledaksraseeritud nägu, lehviv mantel, friseeritud juuksed – *H a n s M e n t i g i* anekdootide kogus on selline iseloomustus tüüpiliseks revolutsionääri tunnuseks.

J ä r e l d u s i: Massiaktsiooni teostamiseks on vajalik vastavalt healestatud juhtide olemasolu. Revolutsioon leiab juhid peamiselt proletariaadi ridadest. On ju revolutsiooni algatajaks sageli rõhutud kiht. Revolutsiooni juhid lähenevad oma hingelaadilt psühhopaatidele. Tegelik elu vajab kaine mõistusega juhikäid. Tüüpiline massijuht on see, kes on kodus massi hingeelu tundmises revolutsioonipöörises kui ka reaalsuses. Musternäiteks sel alal Lenin, Mussolini ja Hitler. Revolutsiooni ja jõuga saavutati kõik ja saadud võimu osatakse kasutada ka igapäevases elus.

JUHT KÕNEMEHENA.

Juht saab oma autoriteeti näidata massile kõige kujukamalt üles astes massi ees kõnemeheha. Kas juht loob esinemisega autoriteedi hulgale, see oleneb juhi isiklikust värvingust, kuivõrd ta ise on haaratud propageeritavast ideest. Esinemisel massikoosolekul juht peab tundma propaganda ja retoorika põhireegleid. Et olla enda isikuga massist üle, selleks peab ta tõestama massile vähemalt momendiks enda jõuannuseid.

Avalikus võitluses on juhil sageli kokkupuuteid massiga otseselt. Kogu võimutaotluse praksis sunnib juhti esinema avalikult küll koosolekuil kinniseis ruumes, küll vabaõhumiitinguil. Selline tegevus sarnaneb Damoklese mõõgale. Esinemispalavikust võib tulla välja „surnuna” kui ka täieliku võidumeheha.

Kõik oleneb esinemisviisist, kas juht suudab enda meeltehulluse hoos massi n.ö. „kuumaks kütta” – aktualiseerida, et tekitada massielamust.

Tüüpilise massijuhi osa seisneb massi meeleolu tõstmises aktiviteediks oma suunas. Seepärast on Geigeri arvates eksimus Le Bon’i ja teistel, et mass juhi vangistamisega muutub peatuks ja moodustab nn. „tahtetu” massi. Tegelikult aga mass ei saa juhilt tahet ega tahte sisu, vaid oma ihade suurendamise aktiviteediks. Sellises olukorras võib anda kahesuguseid tagajärgi. Juhi vangistamisel aktuaalne mass võib kaotada oina ässitatud aktiviteedi. Kui aga järgneks juhi vangistamine mõni minut hiljem, siis ei ole nii haruldane juhtum, et niisugune teguviis võib saada mitmekordseks väljakutsuvaks signaaliks. Massi aktualiteedi kõrgepinge tõttu juhi vangistamine võib kujuneda selliseks kaaluvaks väljapurskeks, et massi aktiivsus vabastab vangistatud juhi politseinikelt.

Juhi esinemisel ja ülesastel massi ees on väga tähtis, kuivõrd ise ollakse inspireeritud ideest. Isiklik fanaatiline kaasaelamine ideele ei jää mõjuta ja vastukajata massi hinges. Seepärast tuleb täiel määral ühtuda Geigeri poleemikaga Le Bon’i vastu, kus Le Bon ütleb: „...järgneb kõneleja oma mittekuulajate mõtteile... siis tema mõju hävineb.” Või teisel: „...kuningad ei ole põhjustanud Pärtli öö, ja Robespierre, Danton või Saint-Juste ei olnud hirmuvalitsuse algatajad. Nende sündmuste taga peitub massi hing, ei kunagi kuninga võim.” Need väited ei vaja erilisi kommentaare. Massijuht ei ole massi tõmmatav, vaid on tegelikult valitseja asendis massi hinge üle. Sellest ka ainuke järeldus: *M i s ü t l e b j u h t, s e e p e a b t u l e m a s ü d a m e s t.*

Tüüpilise massijuhi ülesastel on ta oluliseks funktsiooniks leida massi meeleolule adekvaatset väljendust mitte üksnes sõna, vaid ka teoga. Kui juhi fanatism ja massi „suur Ei” on leidnud ühise healestuse kehtiva õiguskorra vastu, siis ei tekita selline situatsioon kõikuvust üksnes börsidel, vaid ta võib avada väravaid ka vanglail. Siinjuures ei saa selle voolu väljakutsujat juhti teha veel vastutatavaks. „Plahvatus destruktiivses demonstratsiooniaktis on tunni paratamatu saatus,” nagu leiab Geiger. Tõeliselt juhile langeb osaks objekti valik ja sedagi ainult üsna piiratud massis. Seega massijuhi vastutus – küsimus õiguse ja moraali vaekausil langeb *eo ipso*. Kui tarvitseb tõsta siiski päevakorrale juhi vastutuspunkti, siis võib see põhjeneda ainult ühele momendile. Nimelt seal, kus juht ise põhjustas esimese väljenduse aktiviteedi suurenemiseks. Kuid juht selle juures ei toimi enesest, vaid (eriti revolutsiooni keerises) tegutseb seekordse „kõrgema võimu” – massi elundina.

Seaduslikkuse ees peab juht vastutama massi tegude eest. Sest tõeliselt mass ei või tunnustada seltskondlikku seadust ja normi, milliste aluste vastu tema ise pörkab. Siin vastutuse nõue tabab massi aktualiseerijat juhti, kuna massi tuleb kohelda patukahetseja võrgutatuna, et teda tagasi asetada vana seltskonda.

Kuidas peab juht esinema massi ees, sellest on mõni sõna kaasa öelda ka juhi visuaalseil ja akustilistel väljendusilmuvusil. Massi nägelikkuse seisukohalt juhi esinemise puhul massi koosolekul ta nägu ei ilmuta end igapäevase

väljendisena. Juba seesmine pinguldus ja kokkutõmbavus, nagu meie seda paljude inimeste juures nende kergesti ärritusolukorras vaadelda võime, annab näojoontele midagi tähtsaimelist. Kaugus ja sellest tingitud ähmane nägelikkus ei lase individuaalseid peenusi esile kerkida. Väga õieti on öelnud sotsioloogia formaalse voolu esindaja sakslane Georg S i m m e l, et inimese nägu kõneleb ta elulugu. Kuna aga juht-kõnemees asub massi positsiooniga võrreldes kõrgemal asendil, siis massil puudub võimalus üldse kriitiliselt läheneda juhi isikule. Mass-inimene kuuleb selgesti, mis juht räägib kõlava healega. Ta saab sellest samuti aru nagu kahekõnest. Kuid nägu, mis võiks väitesisule anda varjundlikke kinnitusi või pettusi, on massist kaugelt eemaldatud. Sõnad tulevad jõuliselt esile ülesillutatud kauguse tõttu. Ja nägu näitab seega suuruse ja tähtsuse joont, nii et mõlemad tegurid nõuavad usaldust. Et aga mõlemad momendid ei oma peent väljendusväärtust ega ole ka formaalselt ühehealsed üksteise kõrval, seda ei märka massinimene tänu enda erilisele hingelisele olukorrale.

Sama eelpoolmainitud Simmel lisab silmale juurde veel ainukese sotsioloogilise tähenduse indiviidide seoses ja vastasmõjus, mis asub vastastikusel silmitsemises. Võib ju oletada, et see on otsene ja puhas vastasmõju, mis püsib üldiselt. Silm kehalise organina sellises situatsioonis on märgatav, aga ruumilises kauguses ja vahelduvate ja ärapööratud pilgusuundade puhul eksisteerib silm hingelise väljenduse organina ainult väga piiratud massis. Siin asub healestatumise kaugem läte vastastikusel arusaamise põhijoontes juhi ja massi vahel. Siit on tingitud ja tuletatud ka motiivid „massi rumaluse” järelalusena.

Ka juhi välimuse avastab silm. Meie tunnetame pilgus rahulikku ja piinas hinge. Tunnetame tõsist, tagasihoidlikku, aulist, valelikku ja varjatud hinge – himukust ja taltsutamatumust, tarkust ja piiratumust. Kõik see on esindatud inimese pilgus. Alati ei ole see üksi, vaid ühenduses teiste antud teguritega. Selgesti ilmneb pilgu osatähtsus ka enda isikul. Teame, et nii mõnigi kord pilk võib reeta meid. Seepärast pöörame niisuguseil juhtumel pilgu kõrvale. Alati ei pööra meie silmi üksnes vaatlejaist ära, vaid ka objektist, mille märgatavust varjata soovime. Afektid võivad kutsuda esile vaateid, mida meie ei suuda valitseda. Seega juhi pilgu ja näojoonte peenuse varjamine positsiooni tõttu loob talle suurima prestiiži esinemisel massi ees.

Visuaalse väljenduse kõrval juhi ülesastel massikoosolekul on palju olulisem osatähtsus a k u s t i l i s e l väljendus-ilmuvusel. Et kõne on suunatud ja määratud igäühele, siis kõik hingelise väljenduse peenused peavad kaotsi minema. Üldiselt kõnelemise viis (suurel koosolekul) võib viia mitmesuguseile tulemusile. Näiteks kõneleja võib puudutada mõnd üsna hella küsimust (kas või majanduslikku raskust), kuid ta ei tarvitse kaasaalamise puhul alati seda reaalsuses ise tõestada. Näiteks kõneleja võib südamest kaasa tunda teatava inimklassi lähedal seisvale mõttele omapärastes afektiivsetes ärritusolukordades ja orienteeruda massidele vastavalt – massimeeleolu luua healekõrgendusega,

kuid, mis kuulaja elab, see on ainult seesmiste käikude vorm. See ei tarvitse olla isikliku üldväärtuse avaldus. „M e e l s u s i s i k u v ä ä r t u s e n a e i v õ i k u n a g i a i n u l t s õ n a d e s küllaldaselt avalduda, vaid ikka ainult kogu hoiakus, mis ilmneb teatud toimimisviiside, mõtteviiside ühtluses antud olukordi, tarbekorral kõige võimaliku näilisuse vastu,“ ütleb Stieler Seega kuulaja pidi kõnelejat jälgima paljudes suhteliikides: näiteks pidi, vähemalt teadma, kuidas ta otsustab, kõneleb ja toimib väljaspool oleviku situatsiooni – nii siis tegelikkuses.

Juhi prestiiži esinemisel loob ka ta m i i m i k a. Näo erilisist liigutust tugeva pingutuse juures võib välja lugeda, kas isik on jõuline või unine, iseteadev või alistuv. Nagu Stieler väidab, on need sageli rumalad muljed, mis siit tulevad, kuid nad on siiski väärtushinnangute tõestavad põhijooned inimeste üle, kuigi nii mõnigi kord tulemusis võib tulla pettumusile. Miimilised muljed on õieti võõra hingeelu või võõra hingeolukorra teadasaamise osamomendid. Tõeliselt miimilise väljendusaparaadi väljendusväärtus ei ole seotud ruumilise kaugusega niivõrd kui visuaalsed ja akustilised väljendusorganid. Miimika astub esile ühekülgselt ja puudulikult vaatleja teadvuses.

Juhi-situatsiooni analüüsil ilmneb, et inimene, kui ta tahab teistest üle olla, peab tõendama vähemalt oma momentaalseid jõude. Sest kes indiviidide hulga kohandab hingelise mõjustamise kaudu, on sel momendil tema juht. Juhitavaile tuleb jätta mulje, et nad avaksid endid seesmiselt. Loomulikult juht võib saavutada esinemisel mõjuvõimu kõrgete annete ja haruldaste omadustega. Üldises mõttes pole see juhilt nõutav. Juhi vähemalt momentaalne mõju koosolevaile indiviididele võib üldjoontes täielikult teha mõistetavaks vastastikuse elamus-situatsiooni analüüsiga. Tavaliselt näitab ka kogemus, et muutunud situatsiooni keskel endine võimukana näiv juht ilmub nüüd väikesena ja viletsakesena. Teiste sõnadega, tema võim oli seotud üldjoontes situatsiooniga.

Elamusainena võib juhti massiindiviidide lähtekohalt käsitleda kahel viisil: ühelt poolt, m i s t a o n, ja teisalt, millisena ta n ä i b. Paljudel juhtudel teatakse, kes on kõneleja – kas ta on elukutselt poliitik, kirjanik, õpetlane. Algul koosolijate keskele astumise puhul on üsna tähendusrikas niisugune „teadmine”. Hilisemas esinemiskäigus ei ole selline „teadmine” kuigi mõõduandev. Kunagi ei mõju kõnemees massile seeläbi, et teda tuntakse auväärt isikuna. Koosolemise situatsiooni tõttu astuvad massis tagasi tegevushinnangud. Ülekaal on meeleliisvaatelistel ja tundelisel elemendil. Mass-inimesed oma hingestruktuurilt on meelteolevused. Nad elavad vaid oleviku hetkele. Neile jätab mulje aktuaalne elamus. Seega ei ole tooniandev inimese kvaliteet. „Mass ei oma mingit mõistust, küll aga silmi ja kõrvu, milliseid peab meelitama ja eksitama.” (Chesterfield). Juht ei leia käsitlemist massi silmis mõistuspärase olevusena, vaid esinemise puhul massi ees teda hinnatakse nähtavate antud omaduste järgi kui massile kasulikku tööriista või hüppelauda.

Mass avaldub välisaktides. Seepärast ei vaja ta alatist juhtimist. Tema vajab juhtimist „aktuaalse massina.” Ja sellisena kerkib massile juht teoaktis ise. Väga sageli seisab aktuaalne mass juba oma ärkamise silmapilgul mingisuguse suuna positiivse eesmärgi aimamatus teenistuses. Teatav organ püüab provotseerida massiakti silmapilgul, et aktsiooni mõõna järele teostada või läheneda selle suuna eesmärgile. Massijuht nagu massiliikmedki omavad ühiskondlikus üldsüsteemis väljaspool massiakti oma seisukoha. Massijuhi tüübi võime teha hinnangu objektiks ainult massiakti teostamisel. Muidu on ta vaid „üks teistest”. Näiteks D a n t o n 1792. a. oli hoopis erinev isik varjatud massi vaatevinklilt, kuid juba 1793. aastal revolutsioonikeerises omab ta hoopis erilise aupaiste.

J ä r e l d u s i: Aktuaalse massi juht on isik, kes leiab adekvaatse väljenduse aktuaalsele koguhingelisele meeleolule. On ilmne paratamatus, et igale ruumiliselt-ajaliselt liitunud massiaktile tõuseb juht. See juht kaob aktuaalse massi mõõnaga nagu teisedki massiliikmed.

PROPAGANDA.

Tänapäeva avalik võitlus ei ole mõeldav ilma propagandata. Ülepingutatud võistlus sunnib lähtuma põhimõttest, et eesmärk pühitseb abinõu. Propaganda teoreetikud tõendavad, et hästiorganiseeritud propaganda on parim tee võimule kui mingi armee. Propaganda põhireeglid arvestavad peamiselt massi lihtsameelsusega. Propaganda algjuured on ürgvanad. Propagandakunsti õiget rakendust näitas Maailmasõda. Saksamaa kaotas Maailmasõja osaliselt halvastikorraldatud sõjapropaganda tõttu. Propagandatehnikast väärivad väljatõstmist elav sõna, ajakirjandus ja raadio.

Kes soovib avalikust võitlusest välja tulla võitjana, see peab tegema laialdastes massides süsteemikindlat kihutustööd või p r o p a g a n d a t. Siinjuures ei tule vähiklikus teadvuses pahatahtlikult suhtuda väljendusele mõne inimese kohta, kui öeldakse: „Ta teeb propagandat”, sest propaganda ei ole eesmärk omaette. Propaganda on kindla idee populariseerimine ja sellega seoses tahe seda ideed teostada. Oma meetodi peenekoelise süsteemi järgi võib nimetada propagandat pigem kunstiks kui teaduseks. Teiste sõnadega, propaganda on tahe võimule. Ta on võimu moodustamise kunst ilma võimuvahendita ja omanduseta. Ja meetod propagandas on ainult vahend tulemusele. Ta on võrreldav diplomaatiaga. Kuid propaganda on mõeldav ja võidukas ainult kindla idee tööriistana. Kui ei jumaldata ideed, siis langeb too kunstlik ehitus kokku.

Propaganda uinutava jõuna, mis võib lüüa jalad ka tugevamail võimudel, peidab esmajoones kaks põhijoont: j ä r j e k i n d l u s ja l i h t s u s. Oma põhiolemuselt propaganda on suunatud massile. Kuid just mass on element, kes püüab sageli unustada äsjakuuldu. Näiteks kui küsida nn. massinimeselt: „Millest see kõnemees rääkis?”, siis võidakse targutada kõneleja tulekust, esinemise üksikasjust, minekust, kuid põhiideest sageli pole aimugi. Seepärast

väidab E. Hadamovsky täiesti õieti, mida võib pidada isegi kihutuskunsti credoks: „Kaljuhindlalt uskuda oma asjasse, mitte tagasi kohkuda ka tugevama ärrituse ees ja väsimatult haamerdada üht ja sama mõtet masside ajusse”.

Sest miski ei ole nii unustav kui mass. Ja teisalt lihtsusmotiiv? Suured tões avalduvad alati lihtsuses. Kui näiteks küsida: millega saavutas menu kristlus, siis selle vägevaim parool oli: „Armasta oma ligimest nagu iseennast!”

Propaganda suurust ja tähtsust on üsna tabavalt tunnetanud saksa mõtteteadlane F i c h t e, kui ta väidab, et armee jõud ega relvade tugevus ei otsusta võitlust, vaid ainult meelsuse jõud viib võidule. Seda mõtet võib samastada kõigi aegade poliitilises, kultuurilises, majanduslikus ja sõjalises võitluses. Ja meie saame propaganda tähtsusest veenvama pildi, kui sukeldume tänapäeva tooniandvate poliitiliste voolude ajalukku. Mis oli aastakümneid tagasi kommunism? Aga pilusilmne vene talupoeglikult kaval realist L e n i n Šveitsis surmale määratud vandealusena ohverdas oma isikliku elu ideele. Ent millega teostas Lenin kommunismi? Massipsühholoogia tundmisega, millele rajaneb iga tõeline propagandakunst. Olgu siinkohal lähemaks abimeheks Emil Ludwigi sõnastus oma teoses: „*Genie and Charakter*”: „Lenin, kes on sageli pettunud inimesis üksikasjus, jälgib eksimatult massiliike, nende tahet ja motiive, sest tuhandest käisest üksikute kallal on tema saavutanud üldtüübi tunde” (lk. 100). Samuti fašism ja natsionaalsotsialism pole kukkunud usklike jutlustajate mannasajuna taevast. Ka nende liikumiste algeod on olnud üsna mannetud. M u s s o l i n i oli algul vaid üksik sotsiaalrevolutsionääride väljatõugatud agitaator. Samuti Hitler algas 1919. aastal natsionaalsotsialismi rünnakut seitsme mehega Maailmasõja tundmatu jefreitorina.

Propaganda suurust näitavad kõige ilmekamalt Maailmasõja tulemused, kui lähtuda sõjapropaganda platvormilt. Miks oli Maailmasõjas küllalt võimas Inglismaa? Just Maailmasõja päevil oli Inglismaal kolm sõjakat propagandaministrit: lord N o r t h c l i f f e, kes juhatas väsimatu energiaga inglise üldpropagandat; Robert D o n a l d töötas propagandaministrina neutraalsel välismaal ja sisepropagandistina meenub populaarne Rudyard K i p l i n g. Ja kui sellele vastupidiselt küsida: Miks tuli Saksamaa Maailmasõjas välja kaotaja poolena, siis E. Hadamovsky eritleb põhjuste loetelus kolm tähtsat tegurit: 1. o r g a n i s a t o o r s e l t ei saadud aru, et on vajalik mobiliseerida avaliku arvamuse jõudusid endale. 2. p s ü h h o l o o g i l i s e l t – ühtlasel juhtimisel puudus vaimustusvõime ja usk, ja lõpuks a j a l i s e l t: propagandat ei alatud õigeaegselt.

Propagandapsühholoogia lähem tundmine õpetab, et kihutustöökunsti eesmärk on tungida võimalikes peenusis kõikjale. Propaganda ei tarvitse alati olla nähtav oma võtteis. Massipsühholoogilisele teadusharule rajatud propaganda sunnib tegema kihutustööga algust iga üksiku juures maast madalast. Moodsa propaganda eesmärk on laialdaste masside natsionaliseerimine. Seepärast peab värbamistöölle rakendama niihästi kool ja kirik – teadus ja usk: kogu vaimne struktuur.

Seda ala, mis tegeleb masside värbamisega ta üksikasjus – võtteis ja meetodides, nimetatakse *p r o p a g a n d a t e h n i k a k s*. Propaganda võtteis mõjukam ja võimsam on *e l a v s õ n a* (*k õ n e o s k u s*), mis omab esineva isiku kõrval ka tehnilisi avaldusvõime nagu on seda *r a a d i o* ja *f i l m*. Mis puutub raadiosse, siis selle mõjust tänapäeva propagandatehnikas kõige paremini on aru saanud *M u s s o l i n i*, kui ta kunagi ütles: „Raadio on võimsaim instrument valitsejate käes, mida on loonud kõigi aegade tehnika.” Raadio propagandatehnilise instrumendina on oma mõjustamisvõimelt puht individuaalne. Nii kõneleja või üldse esineja raadios kutsub kuulajais esile teatavaid kujutlusi ja meeleliikumisi. Raadio sugestiivne mõju viitab üksikelamusele. Tema mõju on sisemises olemuses.

Aga tagasi elava sõna juurde juhi esinemisel massi ees. Meie teame, et kõneoskus – selge ja varieeruv healdamine, piltlikkus, tabavad võrdlused, iroonia, sugestiivsed vormelid ja loosungid on kõigi aegade parim propaganda. Kes on mänginud maailmas juhtivat osa, see on olnud ühtlasi loova ja väljendava sõna meister. Või selle juhi lähemate kaastööliste seas leidus mehi, kes tundsid seda kunsti. Retooriliselt lähtekohalt pole massile kuigi oluline sisu, vaid alaväärse elemendina näeb mass väärtust kõneleja välises keestas – healevärvingu ilu, jõulisus, lööksõnad, nali. Peab siin eriliselt rõhutama, et keele musikaalsed – rütmilised momendid, mida meie tavaliselt nimetame pateetiliseks kõneks, siiski ebakriitilistele inimestele mõjuvad jõuliselt. Healemõju tähtsust kohtame ka muil aladel. Näiteks võtame loomapsühholoogia. Nii kirjutab tuntud loomataltsutaja *C a r l H a g e n b e c k* oma memuaares, et ta ei oleks omanud ühtki looma enda kätel, kui ta neid muusika kaudu ei oleks mõjustanud. Ka *W i l h e l m F i l c h n e r* jutustab ekspeditsioonist Tiibetis, kus jakke (Tiibeti veoloomad) sai rakendada sel teel, et tuli öelda intensiivselt tundide kaupa „muusikaalseid armastussõnu”. Ja kui juht massi eest tahab välja tulla *s i s u g a*, siis peab ta ütleva midagi *u u t*. Tuleb leida vahendeid keskpäraste ja alla selle inimeste närvide kõditamiseks. *S u u r k õ n e m e e s* on *k õ i g i a e g a d e v ä g e v a i m p r o p a g a n d i s t*.

Teiseks jõuliseks relvaks propagandas masside sugereerimisel on *t r ü k i t u d s õ n a*, mille võimsamaid avaldusvorme on *a j a k i r j a n d u s*. Talle sekundeerivad *p l a k a t*, *l e n d l e h t* ja *b r o š ü ü r*. Kui meil eelpool oli võimalus rõhutada, et iga reporteri mapis võib peituda marssalikepp, siis ajakirjandus järjekindla ja püsiva tegurina väärrib erilist väljatõstmist masside värbamisel. Teadupärast massid peidetud faasis – latentperioodis uinuvad. Nagu magavail inimesil, nii puudub massilgi teadvus endast. Mass ei ole selles olukorras jõuline mingiks aktiivseks eluväljenduseks. Need sugestiivsed mõjud, mille objektis on inimesed massi latentfaasis, väljuvad erelistest subjektidest. Ajakirjandus ja teised võimud katsuvad mõjustada lihtsameelseid inimesi. Näiteks eelnimetatud objektiks võib väga hästi olla organiseeritud proletariaat. Ka siin puutume kokku massisugestiooniga. Siin käsitatakse massiliikmeid, seistes väljaspool massi, tema latentfaasi objektina üksikute mõjustamisel

ajakirjanduse, parteikoosolekute ja teiste agitatsioonivahenditega. Sellist sugestiooni ei juhita „massi mõttes”, vaid „grupi mõttes” – idee pärast, mida esindavad ajakirjandus ja teised sugereerivad tegurid. Enamuses sellised propagandatehnilised tegurid on suunatud rohkem massi aktiivsuse pidurdamisele kui selle äratamisele. Ainult „aktuaalse massi” juhul juht talitab teisiti – saal on oluline aktiivsuse suurendamine: elamusmoment.

A j a k i r j a n d u s oma põhilaadilt on kollektiivtahte väljendus, sest ta mõjub igapäev kollektiivtahtele. Ajakirjandus kannab oma sõna sadatuhandesse ja miljonitesse. Ajakirjandus ei ole üksnes tehniline informatsioonivahend, vaid on oma-ette juhtiv organ. Tema ühendab kõiki juhifunktsioone endas. Tema annab massimpulssidele eetilise ja intellektuaalse õigustuse. Ajakirjandus sugereerib ja käseb. Ta ratsionaliseerib. Ta uurib ja arvustab vastasorganisatsiooni tegevusi ja motive. Mõjustab isegi tugevamini seadusandlust kui jõulisem parlamendiliige. Ta toob sajad tuhanded ainult umbkaudsed samasuunatud tahteimpulsid ühele nimetajale. Ta seob üksikuid organisatsioonina, organisatsiooni valijamassina. Kes moodsas poliitilises elus tagasi vaatab jõuliste kollektiivjõudude eksistentsile, see peab kartma ajakirjandust palju enam kui poliitilist organisatsiooni. Ajakirjandus on tõeliselt „seitsmes suurriik” sõna õiges mõttes. Ajakirjanduse võim seisab alatiselt juhi, mitte aga juhivate käes. Ajakirjanduslik juhtimisfunktsioon on poliitilise masside ühendamise tulemus. Ta on avaliku elu demokrateerimine. Kõnelejust žurnalistini – tähendab teiste sõnadega juhitud arengut. Tõeliselt kõneleja ja žurnalisti ülesanded ei ole üksteisest kuigi erinevad. Millised impulsid valitsevad juht-kõnemehe juures, samad ilmnevad ka juht-žurnalisti man. Ainult žurnalisti vahekord massiga ei ole isiklik nagu on kõnemehele. Žurnalist omab: ainult mõiste ja sõna, et sugereerida. Kõnemees sellevastu oma isiku kogu võimu ja otsese mulje kaaslasile: isikliku kontakti kehastuse, liikumise, heale ja ärritusvõime. Kuna ajakirjanduslik tegevus järgneb rohkem anonüümprintsibile, s.o. tundmatuse põhimõttele, siis ei ilmu ajaleht üksikule inimese tahte, heale ja arvamise võimena, vaid rohkem massijõuna. Ka ajakirjanduses peitub juhitarbe kutse juur. Ajakirjandusele üsna lähedalseisvad on sellised trükitud sõnavahendid nagu p l a k a t, l e n d l e h t ja b r o š ü ü r. Just tüüpiline propaganda-psühholoogia põhitõde ilmneb plakati juures – tungida võimalikult kõikjale. Ehtsa detektiiviga osavusega tungib ta vaguni seinale, postkontori kirjutuspuldile, trammikatusele. Sisult peab ta olema koostatud rabava pilgupüümisena. Lendleht ja brošüür sellevastu on healestatud vastasleeri sihiteadlikule materdamisele.

Propagandapsühholoogia põhijoonte eritlemisel tuleb peatuda ka propageeriva organisatsiooni asendil, suhtes võimuga. Kui propagandat tuleb teha „alt üles” – siis juht peab rajanema propagandas massi eitamisvaimule, nn. „suurele Ei’le”. Kõige ilmsemalt esineb eitamisvaim proletaarlikes kihtides, sest nemad tunnevad eluraskusi enda nahal kõige kibedamalt. Ainult siis on liikumisel edu, kui ta propaganda saab rajada masside kannatamistele. Seepärast, mida

rõhuvamad on sotsiaalse kihituste bürokraatlikud ja sotsiaalsed koormatused, seda enam ammutab liikumine jõudu massidest – propagandas „alt üles”. Ja kui propagandat ja ideed healestada religioossete jõududega, siis hüvaks eelduseks on asjaolu, kui juhi tõukejõuks on olnud ka kannatusperiood. Masside kannatust plahvatavaks ja selle järgi loovaks jõuks võib äratada eeldusrikkalt juht, kes seda jõudu kannab oma sisemuses. Mass järgneb juhile, sest mass usub ja usaldab juhti, kui selline juht usub ka ise. Väga tabavalt massi eitamisvaimu sublimeerimist juhi eestkostel on iseloomustanud Wiese: „Eriti poliitilised grupid on toitnud kõigi aegade vältel oma liikmeid usuga, et nad üksinda olevat täiuslikud, väljavalitud, ületamatud ja mõõduandvad. Võõraid gruppe vaadeldakse alaväärtuslikuna. Siiski õpetab näilisus, et see usk ei säili püsivalt, vaid tekib ikkagi elav rahulolematus ja kahtlus. Naiivne tunne reageerib terava meelepahaga võõra elemendi vastu. Tekib viha... Vaenlikkus välisele, seesmisele ja rahurikule koostööle vaatamata, maksab aastatuhandeist saadik poliitilise kogemuse ja tarkuse tuumana”.

J ä r e l d u s i: Kui teostatakse propagandat „ülevalt alla”, siis paratamatult tuleb baseeruda võimu autoriteedile. Juhi tee alt üles viib propagandareeglite kaudu, kui nad toetuvad massi eitamisinstinktidele. Juht võimul püsib propagandameetoditega, kuhu on segunud massi alateadvuslik hirm ja respekt võimu autoriteedisse. Iga missioon propagandas tuleb rajada puhtale tahtele, vaimsele üleolekule, kaugenägelikkusele ja kõrgemale idealismile, s.o. lühidalt propagandapsühholoogia.

MILLISEL TEEL EESMÄRGILE?

Tee võimule viib propaganda või vägivalla kaudu. Inimliku eetika seisukohalt on hukkamõistetav vägivallatee – mäss ja revolutsioon, kuid ometi jäävad need moodused ajaloolisteks tõsiasjadeks.

Teel võimule on olemas kaks põhimõtet. Esiteks osav propaganda. Teiseks – vägivald. Esimesel juhul kerkivad meie vaimusilma ette poliitilises maailmas demokraatlikult healestatud maad. Teine võimuteostamise moodus nüüdisajal viitab juhprintsibile. Ühelt poolt demokraatia. Teisalt diktatuur. Kuid võimutaotluse jõulisemaiks ja ajaloolisiks teedeks on kahtlemata **r e v o l u t s i o o n** ja **m ä s s**. Need võimuteostamise tegurid võivad sobida väga mitmesuguste riigivormidega. Ja neis teekondades võimule leiame meie nii propaganda kui jõuelemente. Käsitlus revolutsiooni olemusest ja ehitusest väärib puudutamist kui võimsam peatükk juhi võimutungi teostamisel.

Revolutsiooni vaatlus ei tule kõne alla üksnes isikliku võimuahnuse teostamisvahendina, vaid maailma ajaloo suured pöörded teostatakse enamikus revolutsiooniliste raputustega. Kristluse sissetungimine antiiksesse maailma oli samavähe rahulik käik kui germaani-romaani riikide asustamine rahvasterändamise ajal. Ka reformatsioon pidi purustama, enne kui ta võis

mõjuda. Ja Prantsuse revolutsioon lõppes purustamise ja veremaitsemisega. Ajalugu näitab, et sajandite jooksul saabub uuesti silmapilk, kus noorem generatsioon tahab põhjendada inimkonna saatust kindlakujulisemalt paremale alusele ja kõrgemate eesmärkide teenistusse. Iga niisugune generatsioon vaatab olemasolevale ja selle paratamatule üleandmisaktile teissuguste arusaamadega. Revolutsiooni generatsiooni liikmeis voolab veri ja jõud, mis nõuab kiiret tukslemist.

Kuid mäng ei lõpe ühe generatsiooni võiduga, vaid jätkub. Uus ideaal puruneb tema eestvõitlejate kätes, kas seesmisel või väliseil vastuseisudel. Peatselt maailm seisab uue suuna ja uue mõjustuse all, kuid ka uus suund teostamise järgi kujutab endas maiset ja inimlikku. Näib, et revolutsiooni ei provotseerita üksnes juhi võimumaania rahuldamiseks, vaid see on ajalooliste ja sotsiaalsete protsesside kindel kordusmäng. Väga tabavalt on öelnud revolutsiooni olemuse kohta kunagi üks Prantsuse revolutsiooni teoretikuid: „Need ei ole juhused või inimsoo hävingud, mis loovad uut ajastut, vaid alati on see olnud ajaloo paratamatu hädavajalisus, mis juhhib elu uute vormide juurde.”

Revolutsioon oma põhilaadilt on rünnak kehtivale võimule, mis seotud uue süsteemi teostamise kujutlustega. Nii **V i e r k a n d t** nimetabki revolutsiooni lihtsalt väärtuste varisemiseks ja uute taasehituseks. Selle protsessi esimeses osas peegeldub massi osa. Ilma massita on revolutsiooni olemus absurdne. Massi kollektiivolemus on iga revolutsiooni komponent. Massi kollektiivne „ei” on revolutsiooni purustav faktor. Näiteks Prantsuse revolutsioonis notaablite eesõiguste hävitamisel 1787/88 oli mass küllalt mõjukas. Tõeline plahvatus teostus aga 1789 a. tormijooksus Bastille’le.

Väga sageli seisab aktuaalne mass juba oma ärkamise silmapilgul mõningate suundade positiivsete eesmärkide teenistuses, millistest organitest neid provotseeritakse. Massi provokatsioon aktualiteediks leiab aset põhjusel, et on olemas nn. peidetud või latentne mass, millel on viisiks astuda aktualiteedi astmele kindlate välise põhjuste mõjul.

Kui mass on juba aktuaalne, siis leiavad siin aset väliselt uuendatud mõjustamised. Tekivad teissugused revolutsiooniliste suundade organid, kes püüavad massi oma kätte saada. Mass on aretatud vastassuuna positiivseist revolutsioonilistest vaatluspunktidest aktuaalseks, n.ö. „tehtud liikuvaks” ja nüüd katsutakse aktuaalse liikumise põhjusi ära kaotada. Kus see ei ole võimalik, seal eemaldatakse isegi aktuaalsus – see tähendab, et ülespuhutud mass viiakse uuesti umbkotti.

Sellist kibedat võitlust erinevate organisatsioonide vahel juhitakse peenekoeliste organisatsioonide aparaatidega. Neile on mass abinõu võitluses poliitiliste ja ühiskondlike eesmärkide teostamisel. Revolutsioonilise aktsiooni kavad ja paroolid asuvad väljatöötatult arhiivides ja ootavad „psühholoogilist momenti”. Massi uinaku ajal töötatakse kavad välja, **m i l l a l j a k u i d a s** neid äratada ja kuidas neid sisse pookida massi südamesse. Mass on seega võitluse aine organisatsioonide vahel.

Massi plahvatust massiaktis võib takistada oma aja äraiganud süsteemi kõrvaldamisel ka reformide teel. Reformid võivad järgneda massi survele. Näiteks just Mussolini hoidis ära massi revolutsioonilise plahvatuse riigielu alal. Revolutsiooni perioodil liitub tihtipeale, nagu nägime juhtide tekkimislaagri vaatlusel, deklasseeritud element. Nagu igale asjale tuleb läheneda kahesuguste mõõdupuudega, nii ka siinkohal. Positiivsest lähtekohast selline klassidevaheline element revolutsioonilise ülesehituse küljest on tere tulemast. Juurdevool valitseva kihi jõudude laagrist toob endaga kaasa koolitatud, ühiskondliku võimete tagavara ja kasvatuse ettevalmistatud üldise arusaamise, mis on revolutsiooni ülesannetele suurimad nõudlused. Kõigepealt on nende vaade hoopis teissugune, nende perspektiivid ei ole joonistatud võõriti n.ö. „alt üles”. Nad täiendavad oluliselt majandusliku massi revolutsioonilist perspektiivi. Negatiivsest küljest – revolutsiooni äpardumise puhul ei ole neil „ülejooksikuil” kuigi suurt väärtust. Need ülejooksikud ei ole pärit revolutsioonäärde rügemendist, mille põhitunnuseks on nende miljöo kannatused, vaid nad on revolutsioonäärde hingeliselt. Märkimisväärne on, et sellised „ülejooksikud” on küll vaimsed inimesed, kuid kuuluvad peaaesjalikult nooremassesse sugupõlve. Isegi revolutsioonilise löögisuuna keskuse noorusväed ei tule kõne alla tooniandjaina, kuna seda ei võimalda nende kutse ja ühiskondlik üldpositsioon majanduslikus mõttes. Nii võib saada isegi kehtiv ühiskondlik süsteem selle kandesammaste nooremas generatsioonis kriitika aineks. Revolutsioonilise sotsioloogia parim tundja Geiger eraldab revolutsiooni poolte analüüsil kaks suurimat leeri. Esiteks mõlema poole – revolutsioonäärde ja kontrrevolutsioonäärde – positsioon miljööst olenevana. Ümbruse tingituna sukelduvad revolutsiooni keerisesse peamiselt proletaarlikud ja deklasseeritud kihid. Selle vastandina säilitavad võimu sellised kontrrevolutsioonilised elemendid, kes on tüübilised materiaalsed nautijad kehtivas ühiskondlikus süsteemis. Ühelt poolt proletariaat, teisalt kodanlus marksistliku sotsioloogia vaatevinklist. Psühholoogiliselt revolutsioon on mõeldav ühelt poolt idealistlikrevolutsiooniliste ringkondadega. Sellisteks kandesammasteks on nooruslik-vaimne element (intelligents) valitsevast kihist, keda viib revolutsiooni palangusse kehtiva väärtuse pettumusteadvus (kahtlev juurdumus) ja teiseks lisandub siia leeri veel proletaarliku kihi noorsooliikumise elemente, kes on tugevnenud uute väärtuskujutluste maailmaparandamise usus (usklik juurdumus). Sellevastu idealistliku kontrrevolutsioonilise positsiooni moodustavad valitseva kihi vanad vaimsed elemendid, kes kindlustavad traditsiooni – usklikult ja veendunult „vana” ühiskonda.

Mainisime juba eelpool, et revolutsioon on vana ümberlõkkamine ja uue ehitus. Täienduseks lisame, et revolutsioon on mõttelageda ühiskondliku hoone kokkuvarisemine ja väärtusliku ülesehitamine. „Vanade väärtuste” positsioonil püsiva süsteemitoena kaob varsti ühiskondliku elu mõte. Ja nüüd tekib olukord, n.ö. lõhe väärtuse ja selle kehastuse hinnangu vahel, mis avaldub väärtuste ebakindluses või väärtuste kaoses. Ka „uued väärtused” on seal, aga neil puudub

ühiskondlik tunnustus. Kui minna järelduse tegemises revolutsiooni mõiste tõlgitsemisel resoluutsemaks, siis revolutsiooni all tuleb mõista ühiskondlikku üldsüsteemi j ä r s k u ümberlükkamist.

Eksplosiivse massi juures on oluline elamusaktide abil hoida ärkvel massimeeleolu ja demonstreerida sümboolsete väljendusaktidega vastasele oma tundelist närvi. Siinkohal vajab erilist kaalumist eksiarvamine ja kahtlus. Teadupärast kinnitatakse mõnelt poolt massi sugulust religioossusega ja vaadeldakse seda kui massi peiteasendi meelekindluselust. Teisalt, kui vaatluse aluseks võtta nn. „proletaarlik” mass, siis näeme just temas tüübilist religioonivastasuse kehastust. Ja sellega seoses räägitakse massi „ratsionaalsest” vaimust. Kuid need positsioonid võivad olla kaheksagused, kus vastolu on tingitud erimiljöödest. Massi viha ei ole suunatud niivõrd religiooni kui konfessiooni – usutunnistuse vastu, mis talle religioonina annab nõu ja juhatust. Pahameel oi ole sihitud „Jumala”, vaid kiriku ja „pappide” vastu. Et püsiv ühiskondlik üldsüsteem säilib „religiooni abiga” (tõeliselt kiriku) ja „jumalatahtmisenä” peab püsima, siis vaadatakse konfessioonidele kui vaimseile võimuvahendeile ja kirikuteenijais nähakse oleva süsteemi truud kaitsjat. Massi eitav iseloom vastab oluliselt tema absolutismile või radikalismile. Geiger liidab need mõisted ühte – t o t a l i s m i k s. Totalism, mis on nähtud formaalselt positsioonilt, avaldub erinevate suundade järgi mitmekordseis kehastusis.

Kui lõppeks peatuda revolutsiooni ja mässu erinevustel, siis järeldagem S o m b a r t i g a, et revolutsioonid erinevad mässudest selles, et mäss on siht ja vahend ühel hoobil, kuna revolutsioonid suunduvad tervikule. Kõik see, mida ajalugu nimetab revolutsiooniks, seda tõeliselt ei ole sotsioloogilises mõttes. Väliselt vaatlusviisilt tuleb vaadata revolutsioonile enne kõike haarava efektina: kuninga hukkamine, põhiseaduse muutmine, võimu äratõukamine. Kui tõmmata piire revolutsiooni ja mässu vahel, siis tulevad kõigepealt eraldada: 1) vägivaldne valitsusvahetus. 2) põhiseaduse muutmine jõuga kas otseselt või usurpaatorliku diktatuuri vahevormi kaudu (näiteks Mussolini võimuletulek). 3) ühiskondliku eluvormi üldine ümberkujundamine. Kas siin saavutatakse eesmärk, on muidugi ajalooliselt otsustava tähtsusega. Sotsioloogiliselt vaateveerult jääb see liikumise iseloomu otsustamisel ilma igasuguse põhimõttelise nõudlusest. On õigusega väidetud, et revolutsioonid paratamatult toovad endaga kaasa välispoliitilisi konflikte. Kui neis konfliktides nähakse ainult sõjalist külge ja ainult kaitse ilmuvusi restauratsioonipüüdluste vastu geograafiliste naabrite ja teiste huvitundvate võimude poolt, siis on vaadeldud sügavamalt põhjendatud asjaolu üht külge. Revolutsiooniline endakaitse võitlus on ainult revolutsioneeritud rahvuse võitlus. Selles võitluses astub rahvuslik moment tugevamalt esiplaanile – sageli pimedada šovinismi suurendatud („Mis on kolmas seisus? – Rahvas!”). Seda näitab just Venemaa imestamisväärse selgusega. Oma uut ühiskondlikku eluvormi „vaenlaste maailma vastu kaitstes” asetab revolutsiooniline rahvus enda maailma lunastusmissiooni tagasi (milline elab ja tunnetab massis) sotsiaalsete nõudluste taha ja rahvusliku enesesäilitamispositsiooni ette.

J ä r e l d u s i: Revolutsioon on võimsaim tee, mis murrab eluõiguse uutele juhtidele. On ainult vajalik tunnetada niivõrd ajalookäiku, et ei hukuta revolutsiooni terroris. Kunagi ei võida olla kindel, millal kehtiv kord on oma aja iganud, vaid selline võimutungi avaldusvorm võib „teostuda iseenesest”, kui tarvitada siinkohal vene majandusteadlase T u g a n - B a r a n o w s k i väljendust.

Avalik võitlus (aktsiooni juhtimine): Avaliku võitluse perioodis on oluline küsimus: kust võtab mass endale juhid? On ilmselt, selge, et juht kerkib teoaktis ise. Kuid organiseeritud sihikindlas võitluses, eriti mis puutub revolutsioonijastusse, on juhtide tüüpilisemad tootmislaagrid nn. kitsapiirilised klubid ja ringid. Juhi ülesastel massi ees on vajalik, et ta varjab igasuguste psühholoogiliste vahenditega oma tõelist isikut, sest ka juhil on nõrku kohti, ja suurendab oma aupaistet näiliste väärtustega. Selles võitlusajastus juhil teel võimule on suureks abiks propagandakunst. Kuid aktiivne võimutahe on teostatav enamikus revolutsioonide, mässude või putšide kaudu.

III JUHT VÕIMUL VÕIM.

Juhi tegevusiha on suunatud võimutaotlusele. Võimusuhe esineb ajalooliselt kahes erinevas vormis: juhi- ja valitsemisuhena. Juhtimine esineb kõigil inimliku kultuuri astmeil. Valitsemine sellevastu on kõrgema kultuuri astme näht. Juhtimisel on tähtis isiklik autoriteet. Valitsemise juures on tooniandev tugevama iseloomu võit ja asutusile toetuv võim.

Ei ole nõiduslikumat sõna juhile kui – võim. Lugupidamine ja austus kaaskodanike poolt – aupaiste on ainuke võimsaim müsteerium, mis kõditab enamikus inimesi, nii et nad ohverdavad kõik, isegi elu, et kord jõuda tipuna rahva ette. Meil tarvitseb siinkohal näitena esitada vene diktaatori Lenini kuju, kes, vaatamata Simbirski mõisniku päritolule, pühendas kogu oma elu ideele. Ja kui see fanaatiline realist viis võidule Vene soldatite ja talupoegade abil kommunistliku revolutsiooni, kuidas oli siis muutunud ta positsioon? Kogu aeg poliitilise pagulasena vaevelnud ja närvelanud Šveitsi ärklitoas, kus mööblis vaid laud, paar tooli ja säng, ja korruga – täielik tsaar endises Kremli hiilguses! Milliseid triumfe võib pakkuda, kui peaseb võimule juhi lakkamatu tahe, selleks laseme jutustada kaasaegsel Leo Trotskil oma teoses Vene revolutsiooni üle Lenini saabumisest Petrograadi. Sõdurid nõudsid, et Lenin võtaks aset soomustõllas, ning tal ei jäänud muud üle kui täita nõudmist. Lähenev öö kujutas rongkäiku eriti imposantselt. Kustunud valguse juures soomusauto helgiheitja lõikas kirendavalt pimeduses. Valguskiir helkis tänava pimeduses tööliste, sõdurite ja madruste karjale, kes olid teostanud suure ümberkujundamise... sõjaväe orkester pidi korduvalt vaikima, et anda Leninile

võimalust uutele ja uutele kuulajatele varieerida oma vaksalis peetud kõnet. „Triumpf oli hiilgav,” ütles S u h h a n o w „ja isegi õieti sümboolne”.

Kuid võim ei ole üksnes juhi oreoolivahend, vaid võimu olemus on probleem omaette. Võimusuhe esineb ajalooliselt kahes erinevas vormis: esiteks lihtsa juhisuhtena kusjuures on mõeldud juhi vahetõrda kaasaegse organisatsiooni astmel ja teisalt valitseva organisatsioonina. Juhivahekord on individuaalne. Valitsemisvahetõrda sellevastu sõltub kahest osagrupist. Valitsemine tähendab määramatut kollektiivset võimujatõrda üldgrupis. Ta omab asutusliku iseloomu ja sisaldab välise võimu tugeva koe. Võimusuhe avaldub mitmekordselt teatavais segusuhteis: patriarhaalse vahetõrdrana omab see ühiskonna läheduse, kuna teisalt välise võimu ülekaal lähendab seesmisile asjaoludele, eriti majanduselus. Kuigi valitsemisuhete lähtepunkt on enamail juhtudel jõud (võit ja revolutsioon), siiski sisaldab see tugevama osa algul tunnustatud väärtuste üleolekut endas. Õigus ja võim ei ole ainukesed vastandid, vaid palju enam on see maksev õiguse ja jõu vahetõrdras kohta. Võim suhtub tõeliselt õigusele, mis valitseb gruppi, nagu sisu vormile. Õigus on sisuliselt sõltuv võimujatõrdest. Siiski kuulub see õiguse olemusele ja omab selles mõttes suurima tähenduse, et jõud on omas üksikuis tarvitusis võimust sõltumatu.

Võimusuhte analüüsil tuleb meil piirduda kahe tõiübiga: juhtimise ja valitsemisega. Esimest kohtame kõigi inimliku kultuuri astmeil. Valitsemisuhete sellevastu areneb ainult kõrgeima kultuuri astmeil, kus tavaline ühiskondlik kord on asendatud valitsemismoodusega.

Kõigepealt tehkem algust juhi suhtega võimule. Juhivahekõrdras põhimõte on ta isiklik autoriteet. Teiste sõnadega see tähendab tunnustatud isiklike väärtuste üleolekut. Siin võim vastab ainult isikule ja piirdub seepärast niisuguste mõjudega, mis on tuletatavad isiku mõjust. Tema piirdub selletaoliselt ka juhitavate tegevustes, mis väljuvad nende heast tahtest, nagu nad on seotud alistumise positsiooniga. Sellised juhivahekõrdras kerkivad esile kõikjal. Puhtas vormis astuvad nad üles seal, kus puudub igasugune sundivus ja tavaline väline lugupidamine ning asutustele rajatud võim. Seega on siin tooniandev ainult isiklik autoriteet võimu alusena. Ka omab isiklik autoriteet suure tähtsuse ettevõtja ja tõõlise vahetõrdras, ametkonnas, kaitsevæes.

Ajalooliselt vaadeldud omab juhisuhete võimule eriti suure tähenduse inimliku kultuuri madalamail astmeil. Võim on seespool gruppi oluliselt ühtlaselt jatõrdatud. Organisatsioon rajaneb siin ainult isiklikule võimule, mis esineb juhivahekõrdras vormis. Mida lihtsamad on kultuurilised suhted, seda puhtamas vormis näeme juhi võimu olu. Selles mõttes võime kujutleda pealiku ideaaltõõpi. Meie võime õelda, et pealik valitseb ainult oma isikliku autoriteediga, ilma väliseile asutusele toetumata. Ideaaltõõbiliselt puhtas seltsimehelikus ühiskonnas on pealik ainuke isik, kes maksma paneb õiguse üldise ühetõõlisuse. Õiguse jagunemine seespool niisugust gruppi võib viia eelnimetatud seisukohtadele, kui grupiliikmete keskel valitseb ühtlane õigus. Juht sellevastu omab kindla eesõiguse: juhi tasu juhtimistegevuse eest.

Viskame hetkeks pilgu valitsevale organisatsioonile. Seda leiame kõige kõrgemate kultuurrahvaste seas, aga ka primitiivsemate suguharude hulgas. Tarvitseb ainult nimetada loodusrahvaid, nagu on seda polüneeslased ja mikroneeslased. Erinevuse lähtekohalt juhisuhte puhul võimule ja valitsemissuhtes eraldab V i e r k a n d t neli motiivi. Esiteks võimu kandjad on osagrupid, kuna seni seisis juht juhivate vastu ainsa isikuna. Valitsejasuhe sellevastu tunneb lihtsamal juhul liitumist ülema ja alama kihi vahel, mille juures kaasa räägib kogu iseloomu tugevama välisavalduse ülekaalukas võit. Selle kõrval leiame säärast liitumist ka mehelike ja naiselike osagruppide vahel nagu laste ja täiskasvanute seas. Edasi püsib siin isikliku võimu kõrval asutusile toetuv võim. Viimast võime seletada paljudel juhtudel võidukäikudega. Tema astub esile aga alati teisejärgu nähtena, milles esmajooneline on möödaminnes isiklik üleolek. Kui ei omaks võitjaskihti üleolekut, siis ei võiks ka mingit seadlust välja kujundada, mis fikseeriks niisugust üleolekut. Isikliku üleoleku algpärane kandja ei ole sel juhul loomulikult indiviid, vaid valitsev osagrupp. Selline osagrupp valitseb mitte üksnes brutaalse jõuga, vaid tema äratav ühtlasi üleoleku muljet sõjaliselt ja organisatoorseis omadusis ja seega ka väärtusile, mida tunnustab alam kiht. Nii tekkinud, lähemalt impulsiivsete jõudude määratud, sotsiaalelu kristalliseerub püsiva aja vältel võimu kindlaks vormiks. Et terviku põhimõte on ülemkihi seesmiselt tunnustatud üleolu, siis maitsevad ka need asutused üldist tunnustamist mõlemal kujul. Uue ühiskondliku korra leiab ka alamkihi õigustatu ja mõistuspärase olevat. Kolmandaks mängib väline võim siin palju suuremat osa kui juhivahekorras. See maksab niihästi sõjaväe ja valitsemise alal kui ka igapäevase elu isiklikes suhetes valitseja ja tema poolehoidjate vahel. Ka määrab valitsemisvõim seadusega välise sundvahendi, et end teha mõjukalt märgatavaks. Mitte ilma põhjuseta ei rõhutata riigi olemuse sundvõimu, mis ei tähenda põhiomaduselt halvemat, küll aga tähtsamat külge. Olukorra üldpildis jääb sellejuures loomulikult väline võim sisemisele alistuvaks. Riigi olemus ei ole üksnes võimu tunnustatud vormel, vaid võimu tahe mõjub ka muis sotsiaalühenduses, nagu perekonna- või majanduselule sarnanevais liikides, kuna tema loob vastava võimuühtluse ja valitsevad suhted.

Niisugune ülemkihi tarvitatud võim toimib kahes erinevas vormis: valitsejasuhtes ja klassisuhtes. Aktuaalse võimutahtena toimib temas kõigis üksikuis aktides, milliseid valitsus tarvitab, niihästi militaristlikul ja administratiivsel alal, nagu ka kooselu kitsamas ringis. Võimutahte selle vormi kandjad on üksikud isikud. Kestvas vormis mõjub võimutahe püsiva ühiskondliku korra kandjana ja nimelt grupitahte vormis. See dispositiooniline võimutahe seisab asutuste taga oma klassikarakteriga, mis annab ühele osagrupile eeskätt õigusi, teisele koormatusi ja kogu elust hoopis suuremal määral läbi imbib, kui eeldab populaarne arvamine. Lõikav ebaühtlus, mida valitsev ühiskondlik kord endas sisaldab, on võimu ebaühtluse väljendus ja tagajärg: ühtede tulu on olemuselt suurem kui teiste oma. Selles mõttes maksab

ka siin vormel, millega meie lihtsaid juhisuhteid iseloomustasime: Juhi palk — juhi töö eest. Seda tahet ei kannu indiviidid, vaid grupp ja nimelt kogu grupp. Sest mõlemad osagrupid on ühisel arvamisel väärtuse ebaühtluse õigustusest ja selle teostamise tahtes. Ainult üks osagrupp tegeleb aktiivsemas, teine enam positiivsemas tahtevormis.

Kui ajalooliselt vaadelda valitsemissuhet, siis moodustab seesmine võim, hoolimata välisvõimu tüüpilisest osavõtust, süstemaatilises mõttes – seni kui tüüp jääb puhtaks – ülekaaluka ja iseloomult kogu vahekorra esmajoones määrava aluse, mille kõrval väline võim omab enam kaasaaitava tähenduse. Juba Rousseau on seda asjaolu õieti tabanud, kuigi varjatud vormis, väljendanud. Rousseau mõonab, et „tugevus” ei anna mingit õigust ja et üldiselt ollakse ainult kohustatud seaduspärasele jõule alistuma. Et tugevus ei anna mingit õigust, siis jäävad üle vaid lepingud kui ainsad õigusliku võimu alused inimeste vahel. Ürglepe eeldab üldist tahet, millele üksik kui terviku lahutamatu osa alistab oma isiku ja kogu jõu. Moodsas tõlgenduses väljendub see: valitsemisuhete rajaneb grupi üldtahtele, mis tahab püsivat ühiskondlikku korda tema ebaühtlusega. Meie jälgime neid asjaolusid nüüd valitsemisuhete mõlemast küljest – akuutsest ja kroonilisest. Lähemalt leiame oma väite tõestuse, kui selgitame käsu olemust.

Käsk ei erine ainult juhi isiku juhtimisest, vaid tuleb eristada samuti paljast komandost. Viimast võib keegi puhta välise võimuga anda. Sellevastu kuulub käsu mõiste seesmisele õigustusele. See tuletub viisist, kuidas tema leiab alistumise. Tema mõju ei seisa võimuse ega hirmutamises, vaid alistuvate aukartuses käsuandjate vastu. Mis teda eraldab paljast võimu valitsemisest, see on käsu veendumus väärtusest või hädavajalisusest. Võim nõuab mitmekordselt kandjat, kes oma tahtega seisab tema taga loojana ja säilitajana. Õiguslik kord peab alatiselt olema grupitahte kantud. Sageli tõlgitsetakse seda asjaolu valesi, et küsimuse all mõeldakse õiguse kindlat vormi, nagu see on teostatud seltsimehelikus ühiskonnas. Sellisest olukorrast öeldakse küll, et temas võim vaikib ja valitseb õiglus. Seega on aga võim ja õiglus viidud teravasse vastollu. Tõeliselt puudub siin ainult osagrupi võimutahe, mitte aga ühtlane grupi võim. Säärase õiguse selline juhtum on aga üks paljudest võimalusist: see on seltsimeheliku õigluse eriline juhtum. Seltsimeheliku ühiskonna astmel valitseb samasuse õiglus, sest võim on temale ära jaotatud seesmiselt ühtlaselt. Valitseva organisatsiooni avaldatud võimuühtluse juures tekib valitsev õigus, ebaühtluse õigus, mis käsitleb osagruppi erinevalt. Kui siin räägitakse võimust, mille taga seisab õiguslik kord, siis on erinevus kahesugune. Esiteks kogu grupi võimutahe ühtlusena. Et mõlemad osagrupid, nagu meie nägime, tunnetavad maksvat korda õigustatuna ja mõistuspärasena, siis tõeliselt kogu grupitahte taga seisab see kord tunnustatud tahtena. Sellest on eraldamisväärt (domineeriva osagrupi võimutahe aktiivse või kehastava tahtena.

J ä r e l d u s i: Võim on üldjoontes läbi põimitud väga mitmesuguste mõistetega, nagu käsk, õigus, seadus jne. Kõik need liittegurid juhi käes on vaid väärtustrumbid, millele peavad alistuma laialdased massid.

VÕIMU SÄILITAMINE.

Võimu säilitamise kaks suurimat peategurit on j õ u d ja p r e s t i i ž. Esimest tarvitab poliitilises maailmas diktatuur, kuna demokraatlik juht püüab säilitada võimu prestiižiga. On ilmselt selge, et võimuasendi kindlustamiseks aitab lihtsameelses massis kaasa propaganda. Kuid head vilja propaganda ei kannu intelligentsis, kes suhtub elunähtusile kriitiliselt. Intelligentsi värbamiseks mõjuvad kaasa režiimi valjus või demagoogia.

Juhiprobleematis võime eritleda kaks eristatavat astet. Juhi elu üks pool on suunatud võitlusrajale võimutungi rahuldamisel – võidu saavutamiseks, ja teine osa langeb võidu säilitamisele – võimu püsimisele. Mõlemad staadiumid juhi elus tulevad võita suurte ja enneolematute pingutustega. Juht peab olema nii võimu taotlemise- kui selle säilitamisstaadiumis alatiselt valvel, et äike kuskilt sisse ei prahvataks. Iga vastuaktsiooni löök tähendab isiklikku kadu avalikkuse areenilt ja sellega seoses ta aupaiste ja muude hüvede lõppu.

Võimusäilitamisstaadiumis on juhi käes kaks võimsamat relva: j õ u d ja p r e s t i i ž. Jõuprintsiibile rajanenud võimumoodus kergitab meie silme ette kaasaegses poliitilises sfääris diktatuurimaad. Demokraatia sellevastu on mõeldav juhtkonna prestiiži tõttu. Kui sageli tehakse etteheiteid demokraatiale, et juht selles võimuvormis ei saa end tuua täielikult maksvusele, sõltudes sageli parlamendiliikmete alaväärtuslikest päist, siis eeltoodud väidet ei saa niitada täiel määral. Nägime juba varem, et juhisüsteematis Max W e b e r muide mainis ka nn. „Kariamaatilist” juhitüüpi. See „juht jumala armust” võib eksisteerida võimulaval ka demokraatlikus korras kauemat aega ja just oma prestiiži tõttu.

Kui võimumoodus on rajatud jõuprintsiibile, siis on mõeldav riigivormis täielik natsionaliseerimine. Kogu avalik arvamus sellisel juhul on tasalülitatud sundkorras. Kogu riiklik propagandaaparaat on rakendatud ülevalt poolt teostatavate ideede teenistusse. Niisugusel juhul ei või olla juttugi ajakirjanduse sõnavabadusest ja erapooletuse mõistest. Kui juht rajab võimu säilitamise jõuprintsiibile, siis liberaalse ajakirjanduse tegevus võiks saada hukutavaks ühelt poolt juhi isikule ja mürgistada ka selle natsiooni hinge, kelle eestvõitlejaks juht end tituleerib. Samuti „erapooletuse” mõistegi on üsna veniv ja vaieldav ja näib, et poliitilises maailmas ja avalikus võitluses pugeda mingi ebamäärase „erapooletuse” maski taha ei ole aus mäng, vaid siin tuleb toimida resoluutselt: „kes ei ole meie poolt, see on meie vastu!” Kui kaasaegses ühiskonnas grupi mõiste suurim vorm on riik ja selle kandjaks või sisuks rahvas, siis küsimus iga natsiooniliikmel võib olla, kas ujuda kaasa eksisteeriva võimuga või asuda

opositsiooniasendisse. Kui juht tahab pareerida vastasvoolu, siis siinkohal propaganda ja jõuprintsiip pole sugugi üksteisele vastukäivad mõisted. On ju ilmselt tõsiasi, et juhtimisprintsipi rajada üksnes propagandale on teataval määral mäng tulega. Keegi ei või uskuda massi meelekindlusse, kuna psühholoogiliselt on tõestatud ta üleöö toimuv meelemuutus. Jõud on propaganda reaalne alus. Eriti kui see tuleb võimuteostamisallikaist ülevalt poolt. Seepärast kõik niisugused asutused, nagu kool ja kirik, uuema aja võimupraksisest vaadatud, näitavad täielikku natsionaliseerimist. Ei saa juttu olla enam mingisugusest „erapooletusest” kasvatustöös, vaid kõik võimsamad vaimu- ja usumaailma lätted peavad olema solidaarsed sellisele rahvuslikule ideele, mida teostab võimu eesotsasseisja. Moodsais diktatuuririikides näeme seda üsna karjuvalt, kuid demokraatiagi viimase aja suund rõhutab kõikjal enneolematu agarusega rahvusliku meelsuse ja kasvatuse vajadust.

Ja kuna juhipsühholoogia on suunatud esmajoones masside tundmaõppimisele, siis juba pealiskaudne massipsühholoogiline analüüs lähetaab meid massinimesele kui fanaatilisele tõetsijale.

Aga teisalt kerkib meie silme ette *h a r i t l a s k o n d* ehk *i n t e l l i g e n t s*. Ka temal on sõna kaasa rääkida võimu säilitamisel. Meie peame teadma, et nii vaimu- kui ka usunäljased vajavad sama rahuldust kui kehalise nälja rahuldustarbed. Tunnetamise tung laseb end kaine vaimse analüüsi põhjal rahuldada kindlas usulises või paremini mingis kannatlikus ususünteesis. Vaim lõhub, usk ehitab.

Niisugustes tendentsides asub avaliku arvamuse dualism. Kuid see põhimõtteline vaimne dualism – ühelt poolt kool vaimuharijana ja teisalt kirik südametunnistuse kasvatajana, tuleb viia ühe terviku sildi alla. Siis saavutatakse võimu positsioonis ja rahvusliku terviku huvides seesmiste jõudude ja tahte võimalik kindlustus – järgneb võimu ja rahvuse kõigi jõudude täielik ühissuund. Praegusel juhtumil meid ei huvita, millise mõtte omab teostatava idee sisu ta looja silmis, vaid milliste tulemustega ta jagab seda ideed võimuvormis massidele.

On ju tõsi, et uue liikumise eesmärki ei saavutata ainult palja selgitustööga ja oleva võimukorra väikeste mõjustamistega. Idee teostamine võib olla ainult kategooriline: täielik võit. Seepärast kogu küsimuse seadmisel oleneb palju juhi isikust. Temas peab peituma see ürgjõud, mis suudab vastu panna kõigile saatuselöökidele. Juht peab ka võimusäilitamisel omama vastutustunnet ja kannatusvõimet. Kui juht oma võimu teostamistulemusis on skeptik ja kartlik, siis ta ei sobi võimule. Ainult rüütellikkus ja tõeline kangelasmeel aitavad juhil säilitada võimu. Nii teel võimule kui ka võimutroonil juht peab põhilaadilt olema suur individualist. Ta peab usaldama oma seesmisi jõuannuseid ajal, mil kogu avalik võitlus on suunatud tema kõrvaldamiseks võimu positsioonilt. Ja kui jälgida kogu inimkonna kultuuri edu, siis see ei ole enamuse produkt, vaid rajaneb ainult isiksuse geniaalsusel ja tema jõul.

Siinjuures tuleb juhilt nõuda, et ta liiga varakult ei tüüriks avalikku võitlusesse (välja arvatud erandlikud tüübid), seni kui ei ole kujunenud lõplikult elule suhtumine – ta meelsus. Aga teisalt nõuab seda ka puht pedagoogiline printsiip. Iga väljapaistev inimene vajab sündinud ja päritud vaimuannete kõrval ka teadmiste pagasit ja nn. „elukooli”. Meelsuse muutumine ei mõju tulemusilt alati tervendavalt, vaid on seotud riisikoga. Aga nii imelik kui see ka ei ole, just siin räägib juhipsühholoogia teoreetiline osa vastu praktilisele kujunemisfaasile. Just suur osa väljapaistvaid juhte avaliku võitluse lahingväljal on oma nooruslikus puberteedi eas läbi teinud mingisuguse äärmusliku liikumise kuuri ja hiljem tihtipeale siirdunud kas või endise meelsussümπαatia vastasleeri. Muidugi sellist metamorfoosi tingib osalt noore tundelik hingelaad, kes ei või seedida vanempõlve käegakatsutavat ülekohut ja omakasupüüdlikkust.

Jõuprintsiibi rakendamine võimupositsiooni kindlustamisel viib meid vägivalda – ja sunni paralleelmõistete lähedusse. Selle väite loogiline käik on lühidalt: kui käsule ei järgne käsutäitmine, siis on karistajaks võimu jõud või vägivald. Kuna jõud ja vägivald palju aitab kaasa võimuasendi kindlustamiseks, siis vaatame pisut võimu ja jõu vahekorda omavahel. Meie teame, et inimlikus elus moodustavad erandi ebareeglipärased vahekorrad. Nad kerkivad üles ainult teatavil tingimustel ja ainult ajutiselt. Need on puhtad jõu suhted. Sinna kuuluvad näitena röövijate voorid võõraste suguharude keskel, mis tähendavad ainult juhuslikku kokkupuutumist. Tuues ühele võistlejaist kestva võidu, see kokkupõrge seab valitsemise uuele olukorrale.

Orjus omab samuti üldiselt patriarhalistlikku iseloomu. Ainult seal, kus inimmaterjal kuulub teisele rassile, võib puhta jõuvahekorra eksistents tulla küsimusse. Aga teatava aja jooksul saavad karistused ja kogu tegevuse viis ka siin reeglipärastamise tendentsi. Isegi sõda Euroopa kultuurrahvaste keskel tähendab reeglipärast suhet. See näitab juba võitja suhet okupeeritud maal: puhtale jõuolukorrale tehakse peatselt lõpp. Vajadus viib elanikke edasi kestvusperioodile mitte jõuga, vaid korrapärase tegevusviisiga, kusjuures keelatud tegevusi selles liigis karistatakse ja lõpuks sisse seatakse plaanikindel valitsemine. Säärane on üldiselt mõlemate rahvaste suhe võitmise käikudel, kus ainult algul valitses jõuline suhe üksteise kõrval. Kauema kooselamise juures asetatakse end ka ilma väljendusliku formuleeringuta täiesti iseenesest reeglipärasesse olukorda.

Õpetusrikkad on jõuvahekorrad vanas islandi karistamisviisis. Ka raskepäraste haavamiste, röövimiste ja mõrvade puhul hoitakse eemale formaalsetest kohtupidamisviisidest. Mõlemad pooled ilmuvad relvastatult ja võimalikult tugevate poolehoidjatega kohtu ette ja katsuvad tarvitada tunnistajaile ja kohtunikele hoolimatut survet, nii et piirid õiguse ja jõu vahel peaaegu ära pühitakse. Kus aga tarvitatakse tõelist vägivalda, seal leiame meie mitmekordselt püüdlusi ilustada talitusviise eelantud õiguspõhjendustega. Poliitikas, majandusel ja isiklike võitluste puhul vaatleme ainult, kuidas võitlejad endid vaatlejate ees vaevavad, et äratada muljet, et nende pool on

õigus. Isegi avalik seaduserikkumine ilustatakse enamini määruses kui teda anda varjamatult. Nii hoolitseb iga riik sõjapuhkemise korral, et lükata süüd teisele.

Vaatlemisväärt on ka suhted niisuguste gruppide sisemuses, mis on asetatud väliselt ainult jõule ja õiguse rikkumisele. See on enam kui paradoks, kus räägitakse rõovli ja petise aust. See ei või veel kindlustada kooselu kestvust seni, kuni sisemises ei tunnustata kindlaid vorme. Samuti jäävad kurjategijate ühendustele üksteise kõrval kõlbluse kindlad normid, mis kord päritakse kodanliku elu ühenduses – jõus.

Lõpuks väärivad peatumist veel jõu või vägivalla kindlate vormide vaatlemine. Eriti nende vaatlus, mis seisavad geneetiliselt tihedas ühenduses seesmiselt põhjendatud võimuga.

Väliselt pakuvad nad meile vaatemängu, et siin tekib hõõrumise pind. Siia kuulub näiteks riigi tekkimine ja võimu kehastus võidu tagajärjel. Võitjad seisavad alistatud kihile näiliselt lähedal puhta jõu suhtes. Aga vaevast väljuvad kooselust kindlad vormid ja grupi kindel elukord, mis reegliärastab suhteid alamkihile kindlama normi mõttes. Sellist vaatemängu pakub meile revolutsioon. Siin tekib vägivalla abil uus olukord, mis tähendab peatselt uut korda, mille seesmist tunnustust endale ka tema põhimõttelised vastased ei või selle kestvusel kasvatada. Jõuline algpõhjus unustatakse. Püsiv näib endastmõistetavana. Õieti sünnib nii mõlemal juhtumisel. Võitja omab sõjalised ja organisatsioonilised paremused.

J ä r e l d u s i: Jõud ja prestiiž loovad ja kindlustavad võidetud positsiooni. Juhikultuse juures diktaatorliku perspektiivi lähtekohalt võimu positsiooni säilitamismoodus rajaneb esiteks kollegiaalsuse printsiibi kaotamisele. Juht surub enda tahte konstitutsiooniliste asutuste ja kodanike vabaduste piiramise miinimumini. Demokraatlik juht opereerib peamiselt prestiižiga.

MASSI OPOSITSIOON VÕIMU VASTU.

Elu ei salli kivinenud vorme ja norme. Ajalooline protsess on alatine käärimine, uue ja parima rahutu otsimine. Masski on põhilaadilt eitamisvaimu kehastaja, mis käärivad nagu vana vein astjas. Mass oma hingelt ei ole mingi kõlbla väärtuse subjekt. Massiaktsioon on nagu aadrilaskmine ühiskonnas, mis sunnib tasakaalustama elu tardumistendentsi ja liigset käärimist.

Fakt on, et elu ei taha tardunud vorme, vaid kogu eluprotsess, bioloogiliselt nähtud, on üks alatine uute suundade otsimine ja selles otsivas võitluses on oma sõna öelda nii juhil kui massil. Juht on algataja ja vastse idee populariseerija, kuna mass on selle kandja. Viimases seisnebki massi ajalooline ja sotsioloogiline väärtus. Juhi areenil on olukord selline, et juhtkonna keskel keeb samuti järjekindel võitlus võimupositsiooni pärast. Uus võimuahne generatsioon ründab vana kindlustatud kaadrit. Kuigi ajalooline kogemus näitab, et suur osa

noorema generatsiooni juhtide tormijookse võimuasendi suunas lüüakse tagasi, siiski püsib tahe ja ühiskondlikud – ajaloolised eeldused viivad kord ka uue juhi troonile. Vanempõlv peab andma teed noorele sugupõlvele. Selline bioloogiline ja psühholoogiline paratamatus ei peitu üksnes juhtkonnas, vaid samaselt on healestatud ka masside psühholoogia. Masside põhiline tunnusjoon on olla alati opositsioonis võimuga. Masside eitamisvaim ei lase elul tarduda ega kivineda. Ainult juhi ülalttulev võimutarvitusõigus loob hirmu massides, mis sunnib neid alistuma. Ja kuna just mass-inimene on lülitatud suurelt osalt välja elu majanduslikest, kultuurilistest ja poliitilistest hüvedest, siis ta juba oma hingelaadilt on revolutsiooniline – „tal pole kaotada muud kui ahelad”. Seepärast ei või meie nõuda massilt mingit vastutust ja pieteeditunnet võimu vastu, ainult võimutarvitamisõiguse hirm loob ühiskondliku stabiilsuse ja kindlustab loomuliku elukäigu kihtide ja klasside vahel. Taltsutab n.ö. masside anarhiat.

Kuid teisalt massi rahulolematust, kui ta hingeelu tüüpilist protsessi, tuleb pidada positiivseks nähuks selles mõttes, et massi eitamisvaim on nagu aadrilaskja või verepuhastaja ühiskonnna mürgises õhustikus. Aga enne, kui siirdume nende avaldusvormide lähemale vaatlusele, millistes ilmneb massi rahulolematust kehtiva võimuaparaadi vastu, on vajalik pisut peatuda massi ajaloolisel läkitusel ja tema sotsioloogilisel väärtusel.

Mass oma hingelaadilt ei ole mingisuguse kõlbla väärtuse subjekt, mida meie võisime järeldada varemast analüüsist. Jääb seega üle vaadelda ta ajaloolist läkitust ja sotsioloogilist väärtust. Massi ajalooline väärtus on sõltuv revolutsiooni ajaloolisest väärtusest, kus kehastub massi eitamisvaim kõige reljeefsemalt. Revolutsiooni olemuse analüüsist ilmnes, et revolutsioon on paratamatu ilmuvus ühiskonnas, mille väärtuse ja kehastuse tasakaal on ühiskonna uuestiehitamine – „Revolutsioon on väärtuslageda ühiskonnahoone ümberlukkamine ja uue väärtusliku ehitamine” Vierkant’i mõttes. Mass tuleb revolutsioonikäiku osafunktsioonina – purustajana. Selles seisnebki tema ajalooline läkitus. Meie saime varemseletatust mulje, nagu ei kehastuks massi rahulolematuse vaim mitte tingimata revolutsiooni plahvatuses ehk eksplosioonis, s.t. revolutsiooni olemus ei väljendu mitte eeskätt välistes kokkupõrgetes, millised on vaid kaasnähted. Kui kõneldakse massi revolutsioonist, võib teine külg kergesti jääda tähele panemata, pidades silmas ainult purustavat osa. Palju enam näis võimalikuna, et latentse ehk peidetud massi surve rahulduks, et täita purustavat või destruktiivset ülesannet. Kus esineks selline juhtum, seal ei oleks plahvatus, paratamatu pinevusilmuvus ja seepärast ei saaks ka ajalooliselt õigustada temaga seotud ühiskondliku organismi kõikumist. Seega meie küsimus koosneb massi ajaloolise läkituse puhul kahest osast: 1) massi funktsioon enda juures revolutsioonilises protsessis ja 2) üksiku massiaktsiooni revolutsiooniline tegevus. Esimesel juhul meie leidsime varemgi, et revolutsiooni ei kanna üksinda mass, vaid massifunktsioonile liitub peamiselt destruktiivne-purustav osa.

Küsimuse teine osa puudutab revolutsioonilist dünaamikat ja taktikat. See käsitlus viib seisukohale, et revolutsioon on ebaproduktiivne. Ajalooliselt positiivne väärtus revolutsiooni hinnangul peitub vaid viitamises mõttesuunale, mis peab tooma ühiskondlikule ja kultuurilisele elukorrale uusi aluseid.

Kui läheneda massile sotsioloogilise väärtusmõõdupuuga, siis mõngem kohe, et mass oma teos on destrukttiivne ja igatseb iseseisvat mõttesisu. Eluvormina tähendab ta protesti mehhaniseerimise vastu. Seega on mass ühiskonna vaimu protest seltskonna vastu. Kui **L e B o n** räägib paremini teadmise ratsionalistlikust vaimust massis, siis kuulub see küll siia. Sest üksik on niivõrd massis, kui võrd revolutsioonilist proletaarlast käsitletakse üldpositsioonis indiviidina. Ka tema peab, koormatud sellega, mida nimetatakse ajavaimuks, olema paratamatult ratsionalist. Aga just massis heidab ta kõigi teiste sidemetega ka selle oma vaimse positsiooni sõltuvuse kultuurstaatuses endalt ära ning andub irratsionaalsusele. Kui näha revolutsioonilisi organisatsioone ajalooliselt ja tarvitada kriitikat seltskonna kohta, nagu ta on – siis mass on ahistoriline ja ei vaja mõistuskriitikat. Kriitik asetab objekti üle oma kriitika. Mass asetab enda väljaspoole ühiskonda ja ei tunnusta enda eksistentsi selles. Protestis seadusliku korra ja ühiskondliku elu erapooletuse vastu teostab mass endas järsku tagasipöörde puhta olemustahtlikule positsioonile. Nii vasturääkiv kui ka ei ole ühiskondliku elu olukord, millest mass on sündinud, nii vasturääkiv on ka inimene mehhaniseerimisajastus. Massiaktis teostub ühtlasi indiviidi vabastamise harmooniline moment.

Destruktiivsest tundelisest tegevusest hoolimata – omab mass oma tundelises tegevuses loova väärtuse kui võrd ta teostab olemustahtlikku ühiskonda, protestis ühiskonnaseaduse ajastu vastu. Selles mõttes on ka palju räägitud massi religioosest teest.

Kogu eeltoodust võime järeldada, et massil on olemas ka positiivseid jooni, kui võrd asi puutub ühiskonna käärimisvaimusse. Selles mõttes meil tuleb eraldada rida piirijuhtumeid, mis seisavad lähenevas suguluses massiaktisiooni vormidega – mille lokaalsed pursked võivad tekitada suurimaid massiaktisioone. Massi rahulolematuse võib avalduda kehtiva võimupositsiooni vastu väga mitmesuguses vormis. Igatahes kõik inimhulkadega seotud teostus- ja elamusaktid on psühholoogiliselt vaatepunktilt suguluses massiga, kui võrd ta on üles puhutud massiakti teostamisele. Selline hingelise positsiooni sarnasus meeoleu teostusaktis ei põhjene mingil teel sugulusel ega ühenduse sarnasusel, millised on selle teostusakti raamid. Olgu aga siinkohal meenutatud kõiki võimalikke üleminekuid tänavaülesastest massiaktisiooniks või distsipliinimata demonstratsioonist massiaktisiooniks.

Erilist mainimist väärib ühenduses massi rahulolematuse probleemiga **s t r e i k**. Streik on massiliikmete teatava osa – proletariaadi väljapaistvaim võitlusvahend. Kui arvestada proletariaadi ühiskondlikke ilmumismorme, siis tuleb meil eritleda peamiselt kolm streigivormi. Seda on üsna süstemaatiliselt käsitlenud sotsialistide väljapaistvaim teoretik **K a r l K a u t z k y** oma teoses: „Poliitiline

massistreik”. Proletaarliku kihi seniselt seisukohalt vaadates vastab talle halvemal juhul k ä i t i s s t r e i k. Selline rahulolematuse vorm leiab aset üksikvõitlusena ettevõtja ja tööliste vahel. Majanduslikult organiseeritud proletariaadile vastab organiseeritud k u t s e s t r e i k. Proletariaadile tema ilmuvusvormis massina vastab spontaanne ü l d s t r e i k. Streigiliikidest väärrib erilist väljatõstmist üldstreik.

Üldstreik on üldiselt organiseeritud proletariaadi aktsioon või rahulolematuse kehtivate võimumääruste vastu. Tema leiab aset ainult poliitilise eesmärgi teenistuses. Tasuvõitluse pärast ei saa teda ära hoida. Organiseeritud üldstreik oma poliitilise eesmärgiga ja majanduslike võitlusvahenditega on majanduslikult organiseeritud terve proletariaadi aktsioon. Palgavõitluseks pole massistreik sobiv, vaid üksikute tööstusharude streigid, millega seltsivad kaasatundvate harude sümpaatiastreigid. Poliitiline üldstreik aga sunnib proletaarlast minema tänavale, enamikult seoses distsipliinivate demonstratsioonidega. Sellest järeldub: kui organiseeritakse üldstreiki, siis peab olema selge, et sellest kergesti võib saada plahvatav massiaktsioon. Et mängida massiaktsioonis juhi osa, selleks peab väga tahtlik ja jõuline olema. Isegi juba organiseerimatu üldstreik on teatav massiaktsioon. Temal ei ole kindlat võitluseesmärki, mida ta jälgiks plaanikindlalt. Tema kasvab otseselt spontaanselt proletaarlikust ässitusest. Et tal on viisiks tekkida laokil ülesastuvast streigist, siis on see ainult eelneva tõestus.

Muide võib niisugune ässitatud massist väljakasvav metsik üldstreik loomulikult ka organiseeritud proletariaadi üldstreigiks saada, kui organiseeritud proletariaadi juht streikiva juhina valitseb massi.

Massi rahulolematuse moodusest maksva võimu vastu, mille sihiks on püsiva juhi eemaldamine, väärriks nimetamist möödaminnes m ä s s või p u t š. Mässu ja revolutsiooni vahel tõmbasime juba varem piirjooni. Tuleb ainult veel rõhutada, et ta ei ole paratamatu massiaktsiooni ilmuvus. Kuid need ilmuvused revolutsiooniliste sündmustena võivad liituda revolutsioonile.

Hoopis sarnane väärtuselt, kuid mis ei kuulu massiopsiooni liiki, on v a s t u r e v o l u t s i o o n või restauratsioon. Temal on massiaktiga ühine vahend vägivaldsusega – mitte aga tüüpiline struktuur ega positsioon.

Ta ei ole põhilaadilt ka revolutsioon. Ta on oluliselt võitlus võimu pärast. Õieti öelda võimu säilitamise eesmärgiga ja massi rahulolematuse kõrvaldamisega. See ei ole võitlus sotsiaalse kuju pärast. Ka tema kuulub revolutsioonifaasi juurde. Temas tegutsev subjekt ei ole mass, vaid selle vastasosa.

Samuti tuleb kõne alla massi rahulolematuse vaimu kehastajana nn. r a h v u s l i k m ä s s. See on suunatud võõra ülevõimu vastu. Siin astuvad samuti esiplaanile säärased suhteviisid nagu massiaktsioonis. Aga ühekordses mässus, formaalselt vaadatuna, mida vandeselts on salajaselt organiseerinud, ja materjaalselt vaadatuna, pole tegemist mitte sotsiaalse kuju muutmisega, nagu ehtsas revolutsioonis, vaid ainult selleaegse võimukandja kõrvaldamisega. Hulk,

mis seal „mässu tõstab”, omab ühtluse rahvuses. Tema astub avalikkusesse võitleva natsioonina, mis sellisena oli alla surutud.

J ä r e l d u s i: Massi rahulolematuses võimuliseisja vastu mängib kaasa massi psühholoogiline omapärasus – eitamistendents. Ühiskonna hoones on antud mass-inimesele osa, et tema peab just enda turjal kandma kõige karmimaid eluraskusi. Ajal, mil teised naudivad maksimaalseid hüvesid minimaalse vaeva eest. Ühelt poolt psühholoogiline, teisalt sotsioloogiline põhjus kutsub esile massi rahulolematuse vorme – opositsiooni.

DEMOKRAATIA JA DIKTATUUR.

Kaasaegne ühiskondlik maailm tunneb vaid võitlusi demokraatia ja diktatuuri ümber. Demokraatia ja diktatuur oma üldlaadilt on üksteisele vastukäivad. Diktatuurid esinevad tüüpilisemalt suurriikides, kus taotletakse sajaprotsendilist rahvuslikku iseseisvust. Sellevastu on demokraatia väikeriikide valitsemismoodus ja ihaldab rahvusvahelist solidaarsust. Diktatuuri elufilosoofia on jõud ja võimsus, demokraatia püüab värvata masse vabaduse jutlustamisega.

Juhtimisproblemaatikas kaasaegne ühiskondlik elukord viib meid kahe suurima voolu lähedusse: **d e m o k r a a t i a** ja **d i k t a t u u r i** juurde. Kogu tänapäeva maailm on lõhestatud ideoloogiliselt kahte vaenlikku leeri. Käesoleval juhul mõlema elukorraldussuuna vaatlus väärrib väljatõstmist peamiselt põhjusil, et oleviku juhtkonna tee peab läbima demokraatia ja diktatuurivormide kaudu. Juba algul peab väitma, et juhtkonna arengu ja kujunemise lähtekohalt on eelistatavaim demokraatlik vorm. Selles ühiskondliku elukorralduse printsiibis on maksev juhikaadri tekkimisel nn. loomuliku valiku tee. Juhi arengutee demokraatlikus korras ei sõltu eelarvamiste köidikuist nagu kuuluvusest valitsejate kihti ja samuti puuduvad formaalsed takistused. Tundes juhtimisproblematika salapäraseid niite ja massipsühholoogiat, demokraatlik kord garanteerib esmajoonel juhiande maksvusele peasu.

Juhtialendi pinnalekerkimine diktatuuris on seotud suurte raskustega ja enneolematute pingutustega. Siin tuleb demokraatia ja diktatuuri võrdlemisel lähtuda peamiselt rõhu asetamisest võimu sisule. Demokraatlikus korras võimu rakendus on rohkem formaalne asjaolu. Diktatuuris sellevastu just võimu valjus laseb säilitada diktaatorist juhi võimupositsiooni. Diktatuuris juhiandelise isiku kerkimine esimestesse ridadesse on peagu võimatu, või mäng juhi teel on seotud surma või võiduga. Ainult revolutsioon sisepoliitikas, välispoliitilised vapustused või majanduslik kokkuvarisemine võib tõugata diktaatori troonilt. Muide, isegi andekaim juht võimurežiimi tõttu diktatuuririigis peab leppima minusuguse „kaprali” kohaga, kui olla solidaarne vastava maa diktatuuri dogmaga. Diktatuuris juhi tõusutee ei käi loomuliku valiku teel, vaid juhtkonna valimine rajaneb määramisprintsiibile. Sel juhul pole oluline niivõrd juhi

andekus ja oskus, kuivõrd truudus ja austus diktaatori ja vastava diktatuuri ideoloogia vastu.

Kui jälgida juhiprobleematikat ajalooliselt, siis kogu ühiskondlik struktuur juhivaliku viisis on näidanud kaks teed: kas juht tõuseb etteotsa massi sümpaatiat abil või murrab n.ö. rinnaga tee, s.o. etendab tähtsat osa jõuprintsiip ja vägivald. Kogu ühiskondlik elukorralduse süsteem oma erivarjundiga näibki rajanevat kas vabaduse- või jõuprintsiibile. Juba ühiskondliku elukorralduse hälli man, alates Kreeka linnriikidest näeme demokraatiat ja diktatuuri vahelduvat. Nii sageli diktatuur, näiteks muistses Roomas ja keskaegses Itaalias on olnud teeks demokraatiast monarhiasse. Kuid väga harva juhtub, et diktatuur võimutugevdajana ohu silmapilgul on viinud vastupidiseile tulemusile. Ainult kreeka klassikalise kultuuri poliitilises praksises tuleb ette, et diktatuur vahelülina on viinud ka aristokraatiast demokraatiasse.

Ajalooliselt demokraatia ja diktatuuri olemuse kohta ütleme vaid seda, et niihästi demokraatia kui ka diktatuuri juured ulatuvad linnriikide ajastusse. Nii oli Kreeka linnriikides igal vabal kodanikul õigus osa võtta avalikkude asjade arutamisest turuplatsidel. Ka omas ta õigusi ja võimalusi, et teda võis valida riigiametisse. Kuid juba VII sajandi paiku e. Kr. näeme ka diktatuure kujunemas. Muidugi diktatuuri kujunemisjõuks oli tööstuse ja kaubanduse tõus, varandusvahekorrist klassisuhete tekkimine jne. Neis kihtidevahelistes võitlustes juhi tõukejõudude sunnil haarasid nii mõnedki iseteadvad tüübid ohjad enda kätte ja teostasid diktatuuri juba Kreeka klassikalises poliitilises süsteemis. Kreeka poliitilisest ajaloost teame Peisistratiitide diktatuuri dünastiaid. Kuid ka muistne Rooma tundis nii demokraatiat kui diktatuuri. Näiteks kui riiki ähvardas väliselt või seesmiselt mingi eriline oht, siis konsulid valisid kuuekuuse maksimaalse kestvusega diktatuuri. Muidugi diktatuuri lõppemisel diktaator ei kandnud hiljem mingit vastutust enda tegevusest. Kuid just **S u l l a** ja **C a e s a r i** diktatuur olid teeradadeks monarhiasse.

Moodne poliitiliste süsteemide ajalugu näitab, et diktatuurid on revolutsioonide ja sõdade järelnähted, eriti kui seada vaatlusobjektiks Maailmasõda. Näiteks Inglismaal revolutsiooni järele tõusis poliitilises elus ainsaks tooniandjaks puritaanlaste partei, teostades ühtlasi puritaanlaste erakonna ja selle juhi – **C r o m w e l l i** diktatuuri. Või võtame näitena Prantsuse revolutsiooni – jakobiinide diktatuuri eesotsas **R o b e s p i e r r e**'iga. Ka Ameerika revolutsioonile järgnes diktatuur – valitsemisõigused omas täiel määral vägede ülemjuhataja **W a s h i n g t o n**. Sõjapsühholoogiliselt lähtekohalt oli küll Maailmasõja tulemusteks isevalitsuste varisemine ja selle korvamine demokraatiaga, kuid sisuliselt suurimail parlamendimail – Inglis- ja Prantsusmaal teostusid Maailmasõja järelõhustikus demokraatlikule vormile vaatamata **L l o y d G e o r g e**'i ja **C l e m e n c e a u**' diktatuurid.

Kuid parteivaheline võitlus ometi pidurdas diktaatorite kultust ja massid tahtsid loobuda värskeist vabaduslõhnust ja seepärast näis nagu demokraatia kohanevat tõelisele eesmärgile. Parteivõitluse pinevus ja masside vabadusjoovastus

pidurdas ja tasakaalustas demokraatlikus vormis juhtkonna kaldumist oligarhiasse või diktatuuri. Demokraatia oma põhilaadilt ei ole ainult formaalne riigiõiguslik printsiip. Demokraatia on enam kui avaliku kontrolli meetod. Demokraatia on kõrgeim kõlblusideaal. Demokraatiat ei teostata üksinda määrustega ja asutustega, vaid inimeste demokraatliku meelsuse kasvatusena. Demokraatlik liikumine on suurim inimkonna ajalooline liikumine, mis välja kasvanud inimese väärikuse, õiguse ja võrdsuse eetilistest nõudlustest. Demokraatia on suurim vaimne liikumine, moodsa inimese kultuuriideaal.

Kuid on ka teissuguseid vaateid demokraatia olemusele. Nii tahetakse mõningas ringkonnas näha demokraatiat ainult puhta riigivormina – nõnda siis vahendina eesmärgile, mitte aga eesmärgi endana. Nii leiab ühes teoses Ramsay M a c d o n a l d demokraatia kohta, et see õpetus seisab teravas vastolus individualistlike vabameelsete teooriaga, mis tõlgitseb demokraatiat ühetaolsuse teostajana. Mitte ühetaolsuse idees ei tulevat näha demokraatliku valimisõiguse vundamenti, vaid inimliku teadvuse väärtuse tunnustamises riigi üle. Macdonald'ile on demokraatia lihtsalt abinõu. Abinõu vorm juhitakse mõistuspärase arvestuse läbi eesmärgist. Kuid see käsitlus ei leia vastukaja ajaloos. Nõue, mis masse liigutas ja mille eest moodne demokraatia võitleb ja milles ta on näinud ideaali, on ühetaolsus demokraatias. Demokraatia ei juhi põhiseaduslikke vorme eemale müstilisest, platoonilisest riik-indiviidist, vaid demokraatia on õiglustunde väljakiirgamine.

Mis iseloomustab demokraatiat ja diktatuuri moodsa vaatluse platvormil? Kõigepealt diktatuuri õhkkonnas tuleb arvestada kollegiaalsuse põhimõtte täieliku kaotamisega ning võimu suunamisega ühe isiku kätte – nn. juhiprintsiibiga. Edasi, nagu väitsime varem, tuleb arvestada kodanike vabaduste piiramist võimalikult viimase kraadini. Ka kodaniku autonoomne tegevus on kontrollitav juhi poolt. Isikuvabadust diktatuuris asendab riigi, rahvuse või rassi glooria või hiilgus. Iseenesestmõistetavana diktatuur rajaneb jõu võimsusele. Ent lõppmotiivina mainigem diktatuuri ühe tunnusjoonena enneolematut natsionaliseerimistendentsi – majanduse, poliitilise ja kultuurelu riigistamist.

Kui küsida, kuidas peaseb diktatuur riigielus maksvusele, mis loob juhioreoli ainult üksikule, siis eelmainitud revolutsiooni järelnähuna esineb teisigi kujunemismooduseid. Nii võivad kõne alla tulla diktatuuri kaasaaitajaina esmajoones juhiprintsiibile rajanevate organisatsioonide suurus ja jõud, osav propaganda ja selle vabatahtlik tunnustamine teiste riikide poolt. On ilmne tõsiasi, et diktatuuri olemuse paratamatuks eelduseks ja needuseks on kogu aeg režiimi kõvendamine ja võimu ekspansioon. Mõningas sotsioloogilises ringkonnas väidetakse, et diktatuuri tugevus on enam näiline kui reaalne. Kui diktatuurriigil ei õnnestu kiire võit ta ekspansioonipüüdlusis teiste nõrgemate võimukandjate arvel, siis on kaotus üsna tõenäoline. Diktaatorlik juhtkond on seni võidukas rahvusvahelises elus, kui demokraatia põeb niiõelda parlamendikriisi. Seepärast diktatuurifilosoofia ja diktaatori psühholoogia tahavad panna end laiaulatuslikumalt maksma nii sise- kui rahvusvahelises

raadiuses. Sisepoliitiliselt võimupositsiooni kindlustamiseks diktaator teeb kõik, et pidurdada võimukasutamist takistavaid tegureid. Sisepoliitilises elus diktaator võib näha kammistavat vahendit parlamendis, kuid tegelikult neis mais parlament toimib enesekindluse ja julgeoleku puudusel diktaatori traaditõmmete ja näpunäidete kohaselt. Pealegi moodsate diktatuurimaade parlamendid oma koostiselt on healestatud vastava diktatuuriideoloogia kohaselt. Diktatuuri juhikultus ei või näha ka rahvusvahelises elus selliseid organisatsioone ja tegureid, mis takistavad diktaatori ekspansioonipüüdlusi. Igasugused rahvusvahelised paktid ja tsentrumid on diktaatori võimupositsioonile ainult ahelaks. Rahvusvaheline koordinatsioon patsifistliku eesmärgiga on võõras diktatuuri juhipsühholoogiale. Ja viimaseaja poliitiline praksis näitabki, et diktatuur on kujunemas rohkem suurriikide poliitiliste süsteemide mustriks, kuna demokraatia on väikeriikidele paratamatu võimu kehastusvorm. Põhjendusel tuleb lähtuda puht sõjapsühholoogilisest seisukohast, kus mängus on jõududevahekorra kaal. Selles mõttes väga tabavalt iseloomustab diktatuuri olemust rootsi teadlane dr. Leonhard L j u n g l u n d, kui ta ütleb, et diktatuur ei ole midagi muud kui militarism ümberrõivastatud kujul.

Kui üldine majanduslik depressioon põhjustas parlamendikriise demokraatlikel mail, siis ka viimastel aegadel demokraatliku riigikorra säilitamise huvides ja laostumistendentside kõrvaldamise pärast ollakse sunnitud võtma tarvitusele erakordsemaid abinõusid sisuandmiseks demokraatiale. Kui diktatuurile leidub epigoone, eriti viimasel ajal, siis osalt tuleb põhjusi otsida diktatuuri elufilosoofias, mis sageli võib leida poolehoidjaid nooremate anarhiliste generatsioonide ridades. Diktatuuri elufilosoofias püütakse suretada „mina” ja seada elu ideaaliks kas riigi, rahvuse või rassi ideoloogiat. Ja väga tuntud on selles mõttes kuulus itaallaste parool: „Parem elada üks päev lõvina kui sada aastat lambana.”

J ä r e l d u s i: Demokraatia ja diktatuur on üksteisele põhilaadilt vastukäivad. Diktatuuri kujunemiseeldusiks on masside harimatus ja taimelavaks terriotaalsed laiusmõõted. Demokraatlik mõte ja sisu eeldab kodanike poliitilist küpsust ja on vastuvõetav ühiskonna ja riigi korrana eriti väikeriikidele. Ühel pool valitseb jõud ja teisel vabadus. Juhi arengutee lõpptulemuseks võib olla isikuväärtuse kokkuvarisemine – juhi lükkamine troonilt. Selline protseduur tähendab demokraatlikus vormis üleminekut diktatuuri või vastupidiselt diktatuuri asendamist demokraatiaga. Üleminek ühelt võimuvormilt teisele nõuab sisepoliitilises elus revolutsiooni või välispoliitilises maailmas šansside kadu ekspansioonitaotlusis või militaristlikku lüüasaamist. Juhiproblemaatikas demokraatia ja diktatuuri mõisted on põhilise tähtsusega küsimused.

*

Juht võimul: Juht võimul on juhtimisproblemaatikas tsükel omaette. Kogu juhi püüdlus on suunatud võimutaotlusele. Kui on saanud võim, siis suuri oskusrikkaid pingutusi nõuab ka võimupositsiooni säilitamine. Võimul olles juht

peab eriti tundma massi hingeelu põhitooni, mis avaldub eitamisvaimus. Et pareerida eitamisvaimu, on vähe režiimi valjusest. Siin peab juht olema n.ö. „Kariamaatiline”. Oma isiku ja tegudega ta peab looma autoriteedi kõrguse. Moodsa juhi tee käib poliitilises maailmas demokraatia ja diktatuuri vormis. Ühe asendamine teise riigivormiga tähendab enamikel juhtumitel endiste juhtide väärtuste kokkuvarisemist.

KIRJANDUST.

- Adler, Alfred: Menschenkenninis. Leipzig 1931.
Freud, Sigmund: Massenpsychologie und Ich-Analyse. Leipzig 1923.
Geiger, Theodor: Die Masse und ihre Aktion. Stuttgart 1926.
Geyer, Curt: Führer und Masse in der Demokratie. Berlin.
Hadamovsky, Eugen: Propaganda und nationale Macht. Oldenburg 1933.
Hitler, Adolf: Mein Kampf I und II Bd. München 1932.
Künkel, Fritz: Einzelmensch und Gruppe. Leipzig 1933.
Laaman, Eduard: Demokraatia ja diktatuur. Tartu 1933.
Le Bon, Gustave: Psychologie der Massen. (Dr. R. Eisleri tõlkes). Stuttgart 1922.
Ludwig, Emil: Genie und Charakter. Berlin 1927.
McDougall, William: Grundlagen einer Sozialpsychologie. Jena 1928.
Michels, Robert: Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Leipzig 1911.
Sarfalli, Margherita, G: Mussolini. Leipzig.
Stieler, Georg: Person und Masse. Leipzig 1929.
Trotski, Leo: Geschichte der russischen Revolution. Berlin 1931.
Vierkant, Alfred: Gesellschaftslehre. Stuttgart 1928.
Wiese, Leopold von: System der allgemeinen Soziologie. München und Leipzig 1933.
Wieser, Friedrich: Handwörterbuch der Staatswissenschaften (”Führung”). Jena 1927.

SISUKORD.

A. ÜLDOSA

Saateks – prof. E. Tennmann

I JUHIISIKSUS

Juhtimise vajadus üldiselt

Juhiisiksuse kujundamise tõukejõud

Juhtide erinevus (juhitüübid)

Teed juhtimisele (juhivalik)

II MASSI ANALÜÜS

Mis on „mass”?

Isik ja mass

Massi hing

Massi anduvus juhi sugestioonile

B. JUHTIMISTEHNIKA

I ORGANISEERIMINE

Organiseerimise üldjooni

Organisatsiooni ehitus

Ideoloogia asetamine

Juht organisatsioonitöös

II AVALIKVÕITLUS (AKTSIOONI JUHTIMINE)

Kust tõusevad massijuhid?

Juht kõnemehena

Propaganda

Millisel teel eesmärgile?

III JUHT VÕIMUL

Võim

Võimu säilitamine

Massi opositsioon võimu vastu

Demokraatia ja diktatuur

Kirjandust